

V. I. Litkin hetvenedik születésnapjára

(1965. december 15-ére)

Vagy negyven esztendővel ezelőtt egy fiatal zürjén nyelvész-aspiránsra figyeltünk fel, aki a moszkvai egyetem elvégzése után Helsinkibe, majd onnan Budapestre jött, hogy ezeken az egyetemeken finnugor nyelvtudományi előadásokat hallgasson és — ami legfőbb vágya volt — önálló finnugor nyelvész-kutatóvá képezze ki magát. Ez az aspiráns VASZILIJ ILJICS LITKIN volt.

Szeretettel fogadtuk és melegen érdeklődtünk múltja, sorsának alakulása iránt is. Megtudtuk tőle, hogy viszontagságos, nélkülözésekkel teli gyermek- és ifjúkor áll mögötte, de azt is, hogy ez a fiatal tudósjelölt egész életét, tudományos munkáját is népe felemelkedésének szolgálatába kívánja állítani.

Elmondotta, hogy még a cári uralom idejére esett életének több mint húsz esztendeje. Kétéves gyermek volt, mikor 1897-ben elvesztette apját, aki mint szegény földműves kereste meg kenyerét, és még elemi iskolai tanuló volt, mikor már a mezei munkában is jócskán kellett részt vennie. Miután szülőhelyén, a ma Sziktivkarhoz tartozó Tyentyukovo faluban elvégezte az alsó osztályokat, Sziktivkarban folytatja tanulmányait, 1912-ben pedig — három rubellel a zsebében — elindul Totymába, hogy az ottani tanítóképző-intézetbe kérje felvételét. Felismerik kiváló tehetségét, képességeit, és felveszik ösztöndíjas tanulónak. A preparandia elvégzése után azonban (1916-ban)

a fiatal tanító nem katedrára, hanem a katonasághoz kerül. Két év elteltével leszerel, de csak egészen rövid ideig (1918-ban) élhetett tanítói hivatásának Sziktivkarban. 1919-től 1921-ig a Vörös Hadsereg kötelékében harcol hazájának szabadságáért. Csak ezután valósíthatja meg álmát, tervét: tanulni akar, továbbképezni magát. 1922-től 1925-ig a moszkvai egyetemen általános nyelvtudományt, szlavisztikát és finnugor nyelvészeti előadásokat hallgat. De ekkor is szoros kapcsolatot tart fenn szülőföldjének népével, népének lelkes szellemi vezetőivel. Továbbra is egyike, sőt egyik vezetője marad azoknak a fiatal íróknak és költőknek — mert ekkor már mint költő is nevet szerzett magának —, akik az 1921-ben önkormányzatot nyert komi földön (a Коми АССР = Komi Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság csak 1936-ban alakult meg) odaadóan szolgálták a művelődés, haladás eszméit és minden erejükkel hazájuk gazdasági és szellemi felemelésére, fejlesztésére törekedtek. De boldogan fogadta, mikor moszkvai egyetemi tanulmányainak befejezése után alkalmat nyújtottak neki arra, hogy nyelvészeti tanulmányait a finnugor nyelvtudomány fellegváraiban — Helsinkiben és Budapesten — folytathassa, illetőleg kiegészíthesse.

Mikor LITKIN közénk jött, benne nemcsak a rokon nép szívesen látott fiát üdvözlöttük. Nemcsak azért örültünk neki, mert testvérnépünknek, a komiknak — ennek az akkor már az elnyomást, nyomort és tudatlanságot jelentő cári iga alól felszabadult népnek — nagyszerű fejlődéséről, haladásáról hallhattunk az ő szájából hiteles beszámolót: örömmel fogadtuk azért is, mert megszerettük megnyerő, szerény, kedves egyéniségét, és mert hamarosan felismertük benne a jövő kiváló finnugor nyelvészét.

Tulajdonképpen nem is itt kezdte meg irodalmi munkásságát. Már 1927 előtt is megjelent több — a szülőföldnek, anyanyelvnek és családnak szeretetét hirdető — sikerült költeménye, és napvilágot láttak zürjén nyelvű tankönyvei (olvasókönyvei), sőt már egy rövid komi nyelvtanát is használták a zürjén iskolákban. Mégis, első tudományos, nyelvészeti dolgozatait itt írta meg: itt, Budapesten, jelent meg magyar nyelven írt doktori disszertációja, mellyel 1927-ben a budapesti egyetemen a doktori fokozatot nyerte el („Az -s névszóképzők a permi nyelvekben”), és Helsinkiben látott napvilágot (1928-ban a JSFOu. 42. évfolyamában) a már korábban írt másik dolgozata: „Zur Datierung der syrjänisch—russischen Lehnbeziehungen”.

Mielőtt további munkásságát ismertetnők, csak annyit kívánunk itt életének további folyásáról megemlíteni, hogy Budapestről Moszkvába visszatérve, az ottani egyetemen tart előadásokat, majd több vidéki tanárképző főiskolán működik mint tanszékvezető professzor, míg végre évek óta a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Nyelvtudományi Intézetében tisztán a tudomány művelésének élhet elismeréstől, tisztelettől és szeretettől övezve.

Visszatérve fent említett két dolgozatára, ezek már programot jelentettek, már jelezték további munkásságának főirányait: egyfelől részletkutatást a komi nyelven belül, vagyis e nyelv mai és régi szókincsének, nyelvi alkatának, sőt történeti alapon egész nyelvtani rendszerének feltárását, másfelől az idegen hatások felkutatását, a jövevényszavak különféle rétegeinek nyomozását. Ez az út vezet — úgy tervezi — a rokon nyelvekre is kiterjesztett kutatások segítségével a nagy szintézisek megvalósításához: az őpermi, majd az előpermi és a finnugor korszakbeli nyelvallapot kikövetkeztetéséhez, amivel kapcsolatban megvalósíthatná merész álmát: megírhatná a permi nyelvek összehasonlító etimológiai szótárát.

LITKIN módszeresen, rendszeresen halad munkájában.

Az útjának főbb állomásait jelző munkáit nem tudjuk a rendelkezésünkre álló szűk keretben felsorolni; ez egyébként is egy részletes bibliográfiának lenne a feladata. Mi itt csupán nagy vonásokban azokra a tárgykörökre mutatunk rá, amelyeknek területén LITKINnek fontos eredményeket köszönhetünk.

Egy nagy tájszótárt tervezett. A gyűjtött hatalmas anyag nagy része ugyan a háború viszontagságainak esett áldozatul, de kutatásainak eredménye mégis egy rendkívül becses könyv: a Диалектологическая хрестоматия по пермским языкам (1955). Ugyancsak nyelvjárást, mégpedig egy hangtörténeti szempontból is igen fontos nyelvjárást ismertet az 1961-ben megjelent „Коми-язьвинский диалект” c. könyvében; az ő szerkesztésében jelenik meg a vagy 25 000 komi szót tartalmazó Коми-русский словарь (ugyancsak 1961-ben); kiadja és feldolgozza a XIV. századig visszanyúló zürjén nyelvemlékeket (Древнепермский язык; 1952); számos cikkben és tanulmányban vizsgálja a komi nyelv jövevényszavait: az orosz, valamint a vepszkarjalai, sőt az iráni eredetű jövevényszavakat, és ezeknek főleg hangtani tanulságait értékesíti (sokszor az átadó nyelv szempontjából is); állandóan és igen sok tanulmányában foglalkozik etimológiai kutatásaival kapcsolatban hangtani kérdésekkel, főleg a vokalizmussal és a hangsúllyal; egyes alaktani kérdéseket tárgyal (mint a műveltető igék képzését); előkészíti a tudományos komi nyelvtan megírását (Материалы по коми грамматике (обоих наречий); 1929), de főleg összefoglaló munkáknak, korszerű rendszeres nyelvtanoknak a megalkotásában vesz részt részint mint szerző (ilyen az 1957-ben megjelent Историческая грамматика коми языка I. Введение. Фонетика), részint mint szerkesztő és főmunkatárs (ilyenek a Современный коми язык. I. 1955; Коми-пермяцкий язык, 1962; Грамматика современного удмуртского языка, 1962; ebben az utóbbi munkájában egyik munkatársa a felesége, az udmurt származású Т. И. ТЕРПЫАСИНА is). És végül (1964-ben) eljut oda, hogy előkészítheti az összehasonlító permi etimológiai szótárt, amely már a permi szókincs finnugor alapjait, elemeit iparkodik összeállítani (ennek a nevezetes munkájának azt a szerény címet adja: Исторический вокализм пермских языков), és még ennél is magasabb célt tűz maga elé, mikor ugyanabban az évben néhány próbacikket közöl egy kis füzetkékben, melynek címe: „Краткий этимологический словарь восточнофинских языков (финно-угорский фонд)”.

Nem törekedtünk teljességre LITKIN munkásságának bemutatásában, de hadd említsük még meg legújabb kis tanulmányát, melyet az ezidei (1965. évi) sziktivkari finnugor konferencián mutatott be: „Неологизмы советского периода в коми-зырянском литературном языке, образованные из материала родного языка”.

Mondottuk: csak nagy vonásokban adhattunk képet LITKIN tudományos munkásságáról. Fentebb már utaltunk arra is, hogy LITKIN költő is és költészetével is nagy szolgálatot tett hazájának. A zürjén irodalom joggal a jeles költők között tartja számon LITKINT, aki költeményeit И л я В а с ь, azaz Illés-fia Vaszilij néven jelenteti meg. Mély érzésről tanúskodó, főleg hazaszeretetet, meleg családi érzést, természetszeretetet sugárzó lírai verseit nagyra becsülik hazájában. Válogatott költeményeinek gyűjteményei: a *Kiöburjas*—Стихотворения. 1929 és a *Sondi petigen* — При восходе солнца, 1959 (Sziktivkar). (Az utóbbi kis kötet bevezetésében jó áttekintést kapunk LITKIN életéről és költői munkásságáról Sz. MOROZOV tollából; l. még G. I.

TORLOPOV: Писатели Коми АССР, Sziktivkar, 1961.) Verseinek külön csoportja az, amelyben a kis gyermekekhez szól; maga köré gyűjti őket és, mintha ő is ott ülne közöttük, hallgatóságát főleg népmesei és mondai motívumokat feldolgozó pattogó versekkel szórakoztatja és észrevétlenül neveli is. Ha verseiről szólunk, nem feledkezhetünk meg arról, hogy magyarországi tartózkodása idején Petőfi- és Ady-verseket is tolmácsolt zürjénül.

Most, születésének hetvenedik évfordulóján szeretettel és tisztelettel köszöntjük mi is a komi nép kiváló fiát, a jeles finnugor nyelvészt, aki úgy-szólván egy egész nemzedék munkáját vállalta magára, és akinek megadatott, hogy iskolát alapítson: fiatal tehetségeket vezessen és tanítson. Kívánjuk, hogy még évtizedeken át jó egészségben, lelke frissességét megőrizve, töretlen munkakedvvel folytathassa munkáját mindnyájunknak — népének, családjának és a finnugor nyelvtudomány valamennyi művelőjének — örömeire, tudományunk javára.

FOKOS DÁVID

Paul Ariste 60 éves

Ez év elején töltötte be a 60 évet Paul Ariste akadémikus, a Tartui Állami Egyetem Finnugor Tanszékének vezetője. Terjedelmes cikkekben emlékeztek meg e dátumról az észtországi napilapok, hetilapok, kulturális és tudományos folyóiratok; egyszóval az egész észti kulturális élet jelentős eseménye volt, amelyhez méltó külső megnyilvánulásként járult a Tartui Egyetem aulájában a P. Ariste tiszteletére rendezett nagyszabású ünnepség.

Méltatói hitetlenkedve állapítják meg, hogy Paul Ariste 60 éves. Ezek sorát mi is gyarapítjuk, mert hajában ugyan a szőke fölött lassan eluralkodik az ezüst szín, de a belőle áradó életkedv, szellemi frissesség, s fiatalos mozgása mind meghazudtolják korát.

Paul Ariste 1905. febr. 3-án született a dél-észtországi Torma járásban. Apja a Rääbise uradalom kovácmestere volt. Itt járt P. Ariste elemi iskolába. A középiskolát Tallinnban végezte, s 1925-ben iratkozott be a Tartui Egyetemre, ahol az észti nyelv mellett a finnugor nyelvekkel, finnugor nyelvtudománnyal és germán filológiával foglalkozott. 1929-ben fejezte be egyetemi tanulmányait, két évre rá Az észtországi-svéd jövevényszavak az észti nyelvben (Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles) c. dolgozatával megszerezte a magiszteri fokozatot. 1932-ben ösztöndíjasként Helsinkibe utazott. Ez év második felét, s az ezt követő évet pedig Hamburgban töltötte, ahol általános fonetikai tanulmányokat folytatott. 1933-tól kezdve dolgozik a Tartui Egyetemen, ahol elsősorban fonetikai és finnugor nyelvészeti előadásokat tart. 1939-ben védi meg a Hiiu-sziget nyelvjárásainak hangzóiról (Hiiu murrete häälikutest) c. doktori disszertációját. 1940-től docens, majd 1944 őszétől napjainkig a Finnugor Tanszék tanszékvezető professzora. 1954-ben választották kimagasló tudományos munkássága elismeréseként az Észti Tudományos Akadémia rendes tagjává.

Paul Ariste tudományos munkássága számos területet ölel fel, de a központi helyet mégis az észti nyelv és a finnugor nyelvnek foglalják el benne. Kiemelkedő szerep jut a kihalóban levő vót nyelvnek. A tanítványok és kollégák szerkesztésében az évfordulóra megjelent Sõna sõna kõrvale (Tallinn, 1965) c. kiadvány, mely P. Ariste életútját, tudományos munkásságát tekinti át, mintegy 400 munkát sorol fel. Ezek közül több tucat jelent meg önálló kiadvány, könyv formájában. Ízelítőül elégedjünk meg egy-két jelentő-

sebb mű felsorolásával: Hiiu murrete häälikud. Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B 47: 1—294. I.; Eesti foneetika. Tartu, 1946. 128 l.; Vadja keele grammatika. Tartu, 1948. 132 l.; Eesti keele foneetika. Tallinn, 1953. 132 l.; К вопросу о развитии ливского языка. Труды Института языкознания АН СССР, т. IV. с. 254—307. Москва, 1954.; Vadjalaste laule. Tallinn, 1960. 86 l.; Vadja muinasjutte. Tallinn, 1962. 119 l.

Első cikke 16 éves korában jelent meg a lív irodalomról eszperantóul Kölnben. Az Eszperantó—észt szótár (Tallinn, 1927.) szerkesztésében is részt vett. Cikkei sora jelent meg a különböző nemzetközi folyóiratokban az észt cigányok nyelvéről, társszerkesztője a hatalmas svéd—észt szótárnak (Tartu, 1939.) stb.

Sokoldalúságához hozzájárul fenomenális nyelvtelhetsége. Magam is tucatnyi nyelven hallottam egyforma könnyedséggel társalogni, a nagy európai nyelveken kívül pl. svédül, lettül, jiddisül, cigányul, eszperantóul (a finnégi nyelveket meg sem említve).

Mint tudományos szervező is széleskörű munkásságot fejtett ki. Hosszú éveken át volt az észt Anyanyelvi Társaság (Emakeele Selts) alelnöke, főszerkesztője a társaság Emakeele Seltsi Aaastaraamat c. folyóirata eddig megjelent tíz kötetének, s ugyancsak szerkesztője a Szovjetunióban ez évben megindult Советское финно-угроведение c. nemzetközi finnugor folyóiratnak.

Számos gyűjtőutat tett Észtországban, de még többet a különböző finnégi népekhez: a livekhez, vótokhoz, vepszékhez, karjalaiakhoz és izsorokhoz. 1947-től kezdve a diákok és aspiránsok gyűjtését vezette ezeken a területeken. 1926-tól kezdve ezeknek a gyűjtőutaknak a száma meghaladja a harmincat.

Igy már rá is tértünk Paul Ariste professzor pedagógia munkásságára. Aligha akad valaki, aki el tudná dönteni, hogy tudományos vagy pedagógiai munkássága nagyobb. Szuggesztív előadásmódjának hatása alól senki sem tudja kivonni magát. Előadásait mindig telt auditorium előtt tartja, ahova nagy számmal sereglenek más tudományos szakok diákjai is. A Tartuba vetődő idegen, ha Ariste professzort keresi, igen valószínű, hogy az egyetem klubjában találja kávé csésze mellett négy-öt diákja társaságában. Diákjai házának is szinte mindennapos vendégei. Az ő keze alól került ki az a nagyszámú fiatal észt nyelvészgárda, amely nemzetközi viszonylatban is mindinkább hallatja szavát. 27 aspiránsa védte meg kandidátusi értekezését. Köztük az észtek mellett karjalaiak, cseremiszek, votjákok, lettek és kárpátaljai magyarok. A háború utáni években elsősorban a finnégi nyelvek kutatóinak nevelésére fordította figyelmét, később a lapp, mordvin s a cseremisiz nyelvre is nevelt specialistát. Az utóbbi években sort kerítet az obi-ugor és szamojéd nyelvekre is. 1964-ben már a voguloknál és szamojédoknál járt gyűjtőúton több tanítványa.

Nem hagyhatjuk említetlenül, hogy a Tartui Egyetem Finnugor Tan-széke — amelynek Paul Ariste professzor a vezetője — a magyar—észt kulturális kapcsolatok ápolásának a fellelvára. Itt nőttek fel azok a fiatal, magyarul tudó műfordítók, akik az utóbbi évtized során annyi magyar irodalmi alkotást fordítottak le észtre, amelynek viszonzásával, sajnos, mi még jórészt adósok vagyunk.

Aligha fordult meg évek során Tartuban olyan magyar kutató, aki ne részesült volna Ariste professzor vendégszeretetében.

Mi magyar nyelvészek is csatlakozunk a Paul Aristet ünneplők táborához, szeretettel köszöntjük e jeles dátum alkalmából a tudós kollégát, a buzgó

pedagógust és a melegszívű embert, s szívből kívánjuk, hogy még számos, az eddigiekhez hasonlóan színes, sikerekben gazdag évet érjen meg.

BERECZKI GÁBOR

Virittája

Kotikielen Seuran Aikakauslehti [Az Anyanyelvi Társaság folyóirata].
Helsinki, 1964/2—4.

HEIKKI LESKINEN: Suomen itämurteet keskiajan ja uuden ajan taitteessa [A keleti finn nyelvjárások a középkor és az újkor fordulóján] (97—113).

A szerző a középkorban kialakult három keleti finn nyelvjárás nyelvi különbözőségeit és egyezéseit tárgyalja, miközben rámutat a nyelvjárásokat kialakító történelmi és gazdasági, valamint a migrációs tényezőkre.

ISTVÁN PAPP: Unkarin kielen rakenne [A magyar nyelv szerkezete] (116—134).

A cikk magyarul a Nyelvőr 83. kötetében (1959) (451—464) jelent meg.

VILJO NISSILÄ: Lapuan nimestä [Lapua község nevééről] (135—143).

A Mathesius (1743) óta elfogadott etimológiával szemben, amely az elnevezést a lapp őslakosság nevével magyarázta, a szerző a szót a svéd betelepülők nyelvéből fejti meg.

KNUT BERGLAND: Suomen *soihtu* lapin valossa [A finn *soihtu* 'fáklya' a lapp nyelv megvilágításában] (144—146).

A *soihtu* 'fáklya' egy olyan fő származéka, amely végső soron azonos egy déli lapp *suonâ* 'emberi vér, élő állatból kiömlő vér' jelentésű szóval.

KARI LAUKKANEN—SEPPO SUHONEN: Inkeröis-vatjalaisia arvoituksia, sananparsia ja sutkauksia [Inkeri-vót találóskérdések, közmondások és közmondásszerű szólások] (148—165).

A szerzők Hannes Pukkinak a 40-es években gyűjtött szövegeiből vették példátárakat, amely a leggazdagabb az eddig megjelent vót közmondás- és közmondásszerű szólások közlések közül.

MARTTI RÄSÄNEN: Tunguusilais-peräisiä paikkannimiä Pohjois-Venäjällä ja (?) Suomessa [Tunguz eredetű helynevek Észak-Oroszországban és (?) Finnországban] (167).

A Kóla-félszigeti Imandra-tó, valamint a Kemi, a Simo stb. folyó neve lehetséges, hogy a tungúzából ered.

IGOR VAHROS: Semanttinen paralleeli vai merkityslaina? [Jelentéstani párhuzam vagy jelentésátvétel?] (168—170).

Lehetséges, hogy az észak-nagyorosz *porastyj* 'volljährig, erwachsen, im besten Alter; tüchtig; kräftig, stark', amely a *pora* 'günstige Zeit' stb. származéka, jelentését részben a finn—karjalai *aika* adj. 'tüchtig, recht, groß' szó hatásának köszönheti.

Katsauksia [Szemle]: MATTI KUUSI: Lauri Simonsuuriról, a Finn Irodalmi Társaság népköltészeti archívumának elhunyt vezetőjéről emlékezik meg (171—173). — IGOR VAHROS Valentin Kiparskyt, a helsinki egyetem szláv filológiai tanszékének professzorát köszönti 60. születésnapja alkalmából (173—180). — AULI HAKULINEN: Semanttiikan periaatteet [A szemantika alapelvei] (180—190) címmel a strukturalizmustól egy ideig háttérbe szorított jelentéstani kutatások modern alapelveit tárgyalja főként Ullmann: The Principles of Semantics c. munkája, de mások alapján is. Gomboczra szintén kitér. — MINNA SAVELA: Siulan opintomatka Viroon 21.—28. 3. 1964. [A finn szakos egyetemi hallgatók egyesülete] tanulmányútja Észtországba 1964. III. 21—28.] címmel a Finn—Szovjet Társaság segítségével létrejött útról tudósít. — Ezután beszámoló következik az Anyanyelvi Társaság 88. évi, a Siula egyesület 14. és 15. évi működéséről, HEIKKI LESKINEN, Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I. [Az északnyugat-ladogai nyelvjárások hangtörténete I.] c. munkájának jutalmazásáról, ösztöndíjról, valamint Lauri Kettunen professzor hagyatékáról, amit az Anyanyelvi Társaságra hagyott (197—201).

A Kirjallisuufta [Irodalom] rovatban a következő ismertetések vannak: HEIKKI LESKINEN: Lauri Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys [A finn nyelv szerkezete és fejlődése] (202—204); SAKARI VIHONEN: Erkki Vasama, Sanankäytön opas [Szóhasználati útmutató] (204—205); IRMELI PÄÄKKÖNEN: Vuokko Raekallio-Teppo, Miten laadin aineen [Hogyan rendezem az anyagot?] (206—207); AILI SIMONSUURI: Terttu Tupala, Ainekirjoituksen avuksi [Segítség a dolgozatíráshoz] (207—208); BÉLA GUNDA: Kustaa Vilku, Volkstümliche Arbeitsfeste in Finnland (208—210); PIIRKKO HOLMBERG: Kalevalaseuran 44. vuosikirja [A Kalevala Társaság 44. évkönyve] (210—211); ALO RAUN:

Robert T. Harms, Estonian Grammar (211—215); J. MÄGISTE: Thomas A. Sebeok—Frances J. Ingemann, An Eastern Chremis Manual (Phonology, Grammar, Texts and Glossary) (216—218); PAAVO SIRO: Felix J. Oinas, The Development of Some Post-positional Cases in Balto-Finnic Languages (219—220).

A Kielemme käytäntö [Nyelvünk használata] c. rovatban a következő cikkek vannak: OSMO IKOLA: Konkreettisestako konkreetti? Eräästä lyhentämispyrkimyksestä [Konkrébtól a konkrét? Egy rövidítési törekvésről] (221—224); SAKARI VIHONEN: Tekijä — muotia [A tekijä (tényező) szó divatjáról].

TERHO IRKONEN: Sananrajaisten ääneilmiöiden synkroniaa ja diakroniaa [A szóhatár hangjelenségeinek szinkroniája és diakroniája] (225—230).

A hangoknak olyan egymásutánját, amely a szóhatárokon — de nem a szó belsejében — fordul elő, limitálisnak nevezi. A szerző valószínűnek tartja, hogy a finnben a szóvégi *k* és egyéb szóvégző mássalhangzók eltűnésének módját a limitális hangsorok kiküszöbölésére való törekvéssel lehet magyarázni. A jelenséget a finn nyelvjárásokon mutatja be.

LAURI HAKULINEN: Vanhan kirjasuomen uskonnolliset ja juridiset termit *luhdata*, *luhtia* [A régi finn irodalmi nyelv vallási és jogi kifejezései: *luhdata*, *luhtia*] (233—236). Pótlás a 236. laphoz a 332. lapon.

Agricolánál a *luhdata* jelentése 'gyanúsítást visszautasítani, védekezni'. XVI—XVII. sz.-i svédről finnré való fordítások alapján a szerző a 'tisztítani' jelentést tartja elsődlegesnek. A szavak a finnbe a svédből kerültek.

LAURI HAKULINEN: Pari murteidemme ruotsalaislainaa [Két svéd jövevényszó nyelvjárásainkban] (238—241).

A szerző a *terjo* 'a magától keletkezett lék a tenger jegén' és a *nuuwata*, *nuuda* 'kíván, óhajt' jelentésű szavakkal foglalkozik.

KNUT BERGSLAND: Suomen *hiisi* [A finn *hiisi* 'ördög'] (242—248).

A *hiisi* és a *hiippa* 'püspöksüveg; dancing feast; forest spirit stb.' szavakat a lapp alapján egy **sei-* töből eredezteti és a mordvin *tšije-ms* 'run' igével veti egybe. A kérdés teljes megoldása az etnológia feladata.

ERIK WAHLBERG: Aänteidén kesto Ruotsin Ylitornion suomalaismurteessa [A hangok kvantitása a svédországi Ylitornio finn nyelvjárásában] (249—259).

A szerző megkülönböztet objektív és szubjektív kvantitást. A magánhangzók szerinte lehetnek túlrövidek, rövidék, félhosszúak, hosszúak és túlhosszúak. A mássalhangzók nál a túlrövid fok nincs meg.

BÉLA GUNDA: Unkarilaisten käyttämiä suomalais-ugrilaiselta ajalta peräisin olevia linnunansoja [Magyaroktól használt finnugor korból származó madárcsapdák] (260—270).

A kőralakban a fák köré állított ágasra erősített különböző vékony ágakból font madárcsapda, amelyet Erdélyben használnak, megtalálható az észak-eurázsiai (rokon) népeknél is.

ANNA-MARIA REINILÄ: Kansanomaisen kättilön nimityksiä [A bába népi elnevezései] (272—287).

A bába sokféle finn népi elnevezését keletkezésük kora, elterjedtségük, eredetük stb. szerint vizsgálja. Az elnevezések a bába tevékenységének egy-egy mozzanatára, a bába korára stb. utalnak.

ROBERT T. HARMS: Huomioita suomen numeruksesta [Észrevételek a finn nyelvteni számkategóriáról] (289—291).

A szerző elveti a finnben az egyes és többes szám szembenállását. A szinguláris—plurális opozíció elkerülésével olyan finn nyelvteni elmélet válik lehetségessé, amelynek segítségével következetesebb magyarázatot lehet adni a finn nyelvi állapot megvilágítására. A *t* accusativusnak a plurális jelből való fejlődése is a szinguláris—plurális opozíció egyik ellenérve. Az ősfinnugorban sem volt valószínűleg egyes szám—többes szám szembenállás, nem volt közös jele a többes számnak.

Keskustelua [Vita]. AARNI PENTTILÄ: Suomen ns. infinitiivien asema kieliopissa [Az u. n. infinitivusok helye a finn nyelvtenban] (293—297). A szerző Paavo Sironak (Sananjalka 6.) Infinitiivin asema suomen kieliopissa [Az infinitivus helye a finn nyelvtenban] c. cikkével vitázik részletekbe menő megokolással a modern amerikai nyelvészeti irodalomra támaszkodva. PAAVO SIRO: Infinitiivin asemasta vielä kerran [Még egyszer az infinitivus helyéről] (297—298). Több részletkérdésben válaszol A. Penttilének.

A Katsauksia [Szemle] rovatban VIILJO NISSILÄ emlékezik meg az elhunyt Juho Arvo Lopperi névtudománnyal foglalkozó filozófiai doktrorról (299—301); ERKKI IRKONEN Björn Collinder 70. születésnapjáról (301—303); MATTI KLINGE: Kuvaus Suomalaisen Kirjallisuuden Seurasta v. 1840 [Leírás a finn irodalmi társaságról 1840-ben] címmel

ír (303–307); PEKKA UUSIVIRTA: Dialectus Halikoënsis (307–309); RISTO VALPAS: Suomenkielen julistus vuodelta 1700 [Finn nyelvű kiáltvány 1700-ból] (309–310).

A Kirjallisuutta [Irodalom] rovatban a következő ismertetéseket találjuk: PERTTI VIRTARANTA: Terho Itkonen, Proto-Finnic Final Consonants. Their History in the Finnic Languages with Particular Reference to the Finnish Dialects. I: 1. Introduction. The History of *-k* in Finnish (311–316); T. I. ITKONEN: Niilo Valonen, Zur Geschichte der finnischen Wohnstuben (316–318); AIMO TURUNEN: Pertti Virtaranta, Lyydiläisiä tekstejä I–III. [Lúd szövegek I–III.] (319–322); BÉLA GUNDA: Toivo Vuorela, Kansatieteen sanasto.² [Etnográfiai szójegyzék.²] (322–323); MIKKO KORHONEN: Telegdi Zsigmond, Altalános nyelvészeti tanulmányok I. (324–325); J. FARAGÓ: Büky Béla, A fővárosi keresztnevéadás hatóerői (325–326); S. HNEN: M. K. Azadovski, Istorija russkoj folkloristiki II., A. P. Jevgeneva, Otšerki po jazyku russkoj usnoj poëzú v zapisjali XVII–XX. vv., E. M. Meletinski, Proishozhdenije geróitseskogo éposa. Rannie formy i arhajtšeskie pamjatniki, B. N. Putilov, Russkij istoriko – pesennyj folklor XIII–XVI vekov, D. M. Balasova, Narodnye ballady (326–327); S. HNEN: A. Vyšniauskaitė, Lietuviu etnografijos bruožai (328); A. P. LÄ, Erik Wellander, Språk och språkvård. Ett urval artiklar i Svenska Dagbladet [Nyelv és nyelvművelés. Válogatott cikkek a Svenska Dagbladet c. újságból (1928–1963)] (328–329).

A Kielemme käytántö [Nyelvtünk használata] c. rovatban: E. A. SAARIMAA: Kirjoittamisen alkuhankaluus [A fogalmazás kezdeti nehézsége] (330–331).

LORÁND BENKŐ: Huomioita unkarin kielen sanaston alkuperästä [Megjegyzések a magyar szókészlet eredetéről] (333–342).

A szerző szókészletünk finnugor és jövevény rétegeit elemzi. Bemutatja a szókincsünk nagy többségét képező belső keletkezésű szavak egyes típusait. Megemlíti a nyelvújítás alkotásait is.

EVA LINDÉN: Aiheetonta agenttirakenteen käyttöä suomen kirjakielessä [Az agensszerkezet helytelen használata a finn irodalmi nyelvben] (344–353).

A szerző főként az újságok nyelvében tanulmányozza a *-ma*, *-mä* végű igenév helytelen használatát. A szerkezet alkalmazása főként svéd hatáson alapszik. A legtöbb-ször bőbeszédű mondatok helyett megadja a finneset is.

VEIKKO RUOPPILA: Itäisiä piirteitä ensimmäisen lainsuomennoksen Nordströmin koodeksissa [Az első finn törvényfordítás keleti nyelvjárási vonásai a Nordström kódexben] (355–362).

A Martti stockholmi lelkész által a XVI. sz. negyvenes éveiben finnre fordított svéd törvényszöveg fennmaradt – többek között – a XVII. sz. harmincas éveiben készült másolatban, a Nordström kódexben. Ennek hangtani, alaktani és szókészleti vizsgálata alapján a másolat írójának nyelvjárást Viipuri (Viborg) környékére helyezi a szerző annak alapján, hogy az 1900-as évek elején ott hasonló nyelvjárást beszéltek.

T. I. ITKONEN: Lappalaisia *o-ja *oi- loppuisia henkilönimiä [Lapp *o- és *oi-végű személynév] (363–365).

A finn és az orosz lappok *o- és *oi-végű személynéveit már az 1500-as években keletkezett adóösszeírásokban megtaláljuk. Ekkor még nem voltak családnevek. A finn lappoknál a XVIII. sz. közepe táján alakultak csak ki. – Az oi-végű személynéveknek nincs kicsinyítő jelentése, amilyen eredetileg a megfelelő finn-karjalai neveknek volt.

Szemle. PENTTI SUOTKARI: Murteenauhoittajien koulutusta kesäyliopistoissa 1962–1964 [Magnós nyelvjárásgyűjtők képzése a nyári egyetemeken 1962–1964] (366–371).

1962-ben a vaasai, 1963-ban az oului, 1964-ben a lappeenranta nyári egyetemen folyt a részben ösztöndíjas nyelvjárásgyűjtők képzése Pertti Virtaranta helsinki egyetemi tanár vezetésével. A „magnetofonnal gyűjtők”, – ezt jelenti a *nauhoittaja* – az ötnapos kiképzés alatt megismerkednek a nyelvjárással jellegzetességeivel, a kérdéses módszerrel, a magnetofon technikájával. Rögtön gyűjtenek is a közös kirándulásokon. Az eredményt közösen beszélnek meg. Az anyagot a helsinki egyetemen levő magnóarchívum őrzi.

MATTI KLINGE: Ensimmäiset kirjalliset tiedot Halikon murteesta [Az első irodalmi feljegyzések Haliko nyelvjárásáról] (371).

A halikoi nyelvjárásról 1815-ben megjelent értekezés szerzője Pekka Uusivirtával (Vir. 1964: 307–309) ellentétben nem Benedictus Jacobus Ignatius halikoi lelkész, hanem azonos nevű fia.

A Kirjallisuutta [Irodalom] rovatban a következő ismertetéseket találjuk: JAAKKO SIVULA: Kai Laitinen, Matti Suurpää; Tuomas Anhava, Bo Carpelan, Eino Kauppinen, Eino S. Repo: Suomen kirjallisuuden antologia I–II [A finn irodalom antológiája]. I. Kirjoittamaton kirjallisuus, Ruotsin vallan aika [I. Az írásbeliség előtti irodalom, a svéd uralom ideje.] II. Ihanteiden aikakausi [II. Az idealizmus kora] (372–376); VIILJO NIS-

SILÄ: Erik Wahlberg, Finska ortnamn i norra Sverige. Förberedande studier med introduktion till utforskningen av ortnamnen i Torne älvdal med angränsande områden [Finn helynevek Észak-Svédországban. Előzetes tanulmányok bevezetéssel a Tornio folyó völgye és vidéke helyneveinek a kutatásához] (377—381); MAIJA-LIISA POHJA: John E. Roos, Ala-Satakunnan tuomiokirja 1550—1552. Suomen vanhimmat tuomiokirjat II. [Alsó-Satakunta törvénykönyve 1550—1552. Finnország legrégebb törvénykönyvei II.] (381—384); MARJA REKOLA: Pirkko-Liisa Rausmaa, Hiidestä kosinta. Vertaileva runotutkimus [Ördögből — völégény. Összehasonlító verstanulmány] (384—386); ERIC V. HERTZEN: M. Kuusinen, V. Ollikainen, Venäläis-suomalainen sanakirja [Orosz—finn szótár] (386—388); OLAVI NUUTINEN: Nonaginta. Johannes Voldemar Veski 90. sünnipäevaks 27. juunil 1963. [Johannes Voldemar Veski 90. születésnapjára, 1963. június 27] (389—391); S. HNEN: V. K. Bandartšyk, Gistoryja belaruskaj etnagrafii XIX st. (391—392); I. KTI: Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek (392—393); R. P.: Antti Sovijärvi, Suomen kielen äännekuvasto [A finn hangok röntgenogramjai] (394—396).

A Kielemme käytäntö [Nyelvünk használata] c. rovatban a következő cikkeket találjuk: OSMO IKOLA: Numeraalien oikeakielisyyksysymyksiä [A számok nyelvhelyességi kérdései] (397—399); PAAVO PULKKINEN: Epääsiallista verratuna-rakenteen käytö [A verratuna (összehasonlító) alak helytelen használata] (399—400).

K. SAL ÉVA

Gyula Décsy: Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft

Wiesbaden. 1965. 251 l.

A finnugor tudományok magyar művelői a múltban úgynevezett világnyelven írott összefoglaló mű megjelenítése útján nem segítették elő a finnugor népek történetének, nyelvének, művelődésének és népköltészetének a megismerését, noha ezzel nagy szolgálatot tehetek volna a nemzetközi tudományosságnak. A jelzett célra több tekintetben alkalmas lett volna ZSIRAI MIKLÓS Finnugor rokonságunk című műve (1937), ha megjelenhetett volna idegen nyelven. Hogy ez nem történt meg, abban a leltűnt polgári korszak súlyos mulasztását kell látnunk.

DÉCSY GYULA könyve a finnugor népek és nyelvek több szempontú megismertetését tűzi ki céljául, s minthogy ezt olyan nyelven teszi, amely a magyarnál sokkal szélesebb körben ismert, részben pótolja azt a hiányt, amely a fent érintett körülmény miatt régóta érezhető volt a nemzetközi tudományos világban. Művében a szerző — amint az előszóban jelzi — a finnugor nyelvtudomány egész területét kívánja felölelni. Könyvét nem a szaktudósok szűk körének szánja. Egyrészt gyakorlati jellegű segédesszöveget akar adni a finnugrisztikával foglalkozó egyetemi hallgatóknak, másrészt tájékoztatót a finnugrisztikával érintkező szaktudományok művelőinek a kezébe. Könyve ZSIRAI MIKLÓS munkájától egyebek közt abban különbözik — s ez éppen magyar szempontból lényeges —, hogy nem csak a magyarral rokon finnugor nyelvekről, hanem a magyar nyelvről is tájékoztatja az olvasókat.

Az első főrészt a bevezető fejezetek alkotják. Ezek a finnugor nyelvtudomány tárgyával és történetével, a finnugor nyelvek kutatásával és tanulmányozásuk segédesszöveivel foglalkoznak. A második főrész az egyes finnugor nyelveket mutatja be. Ismerteti földrajzi elterjedtségüket, a finnugor nyelveket beszélő népek történetét, az egyes nyelvek emlékeit, illetőleg írásbeliségének történetét, nyelvújzásait és fejlődésének fő vonásait. A harmadik főrészben a finnugor nyelvek kialakulásához vezető utat. A negyedik főrészben az úgynevezett finnugor őshaza problémáit tárgyalja, az ötödikben pedig a finnugor nyelvcsaládnak más nyelvcsaládokkal való, vélt, illetve valóságos kapcsolatait fejtegeti. A két melléklet közül az egyik a finnugor és a szamojéd népeveket foglalja magában, a másik pedig tartalmilag azonos szöveget közöl valamennyi mai finnugor nyelven. A könyvet névmutató zárja be.

Ha a tárgyuk szerint ismertett főfejezetek sorrendjére fordítjuk figyelmünket, feltűnik, hogy Décsy könyvében ez a többé-kevésbé a fordítottja annak, amelyet a Finnugor Rokonságunkból ismerünk. ZSIRAI a történeti szempontot alkalmazza akkor, amikor a finnugor őshaza és őskor problémái felől halad a finnugor népek mai viszonyainak a bemutatása felé. DÉCSY viszont alighanem a didaktikai szempont vezérli, amikor a viszonylag ismertebb máttól halad a kevésbé ismert múlt felé. ZSIRAI eljárása logikus,

de nem találhatunk semmi kivétlnivalót Décsy eljárásában sem, hiszen a kisebb finnugor népek a nagyvilágban annyira ismeretlenek, hogy közös múltjuk problémái aligha igényelhetnek érdeklődést addig, amíg a tőlük távolálló olvasó pusztán létük kérdéseit és mai viszonyaikat illetően nem tájékozódott.

Az egyes nyelveket tárgyaló fejezeteken belül a nyelvterületet és a nyelvjárásokat bemutató, valamint a nyelvet beszélő népek történetét ismertető szakaszok tárgyukat tekintve régi ismerőseink a Finnugor Rokonságunkból. Ezzel szemben jelentős többletet nyújtanak Décsy könyvében az egyes népek irodalmi nyelvét, illetőleg írásbeliségét részletesen tárgyaló részek, úgyszintén a kérdéses nyelvek fejlődésének vázlatos rajzai. Különösen a kis finnugor népek irodalmi nyelvei rövid múltjuk ellenére annyi változáson mentek keresztül, hogy ezek számontartása — például az osztják nyelv esetében — még a szakember számára sem könnyű feladat. Ami pedig a finnugor nyelvek történetét tartalmazó fejezeteket illeti, ezek Décsy munkáját ZSIRAI könyvével szemben határozottan nyelvészetibb jellegűvé teszik. De nem csupán régi problémák részletesebb tárgyalása, hanem némely újabbban tisztázott, illetve felvetett kérdés számbavetele is kitünteteti Décsy összefoglalását. Igazolással elég ilyen fejezeteimre utalunk: „Zur Frage des Ingrischen und Ingermanländischen” (a finn nyelvről szóló fejezetben), „Das Altsyrjänische”, „Zur Frage des Proto-Baschkirischen” (a kihalt finnugor népekről és nyelvekről szóló fejezetben).

Látva Décsy könyvének gazdag és változatos tartalmát, felmerül az a kérdés, hogy a szerző honnan veszi, mire alapozza megállapításait. E kérdés felvetése annál inkább jogosult, mert hiszen Décsy Gyula a finnugor nyelvek kutatójaként viszonylag rövid idő óta ismert. A felvetett kérdésre az egyes szakaszok után elhelyezett bibliográfia ad választ. A finnugor népek történetével foglalkozó fejezetekben a szerző nagymértékben értékesítette ZSIRAI könyvének megfelelő fejezeteit, egyébként pedig dicséretre méltó ügybuzgósággal felkutatva a különféle tárgykörökre vonatkozó összefoglalásokat, és első-sorban ezeknek a megállapításait aknázza ki. Emellett jócskán akadnak olyan részek, amelyeknek monográfiákban meg kisebb cikkekben publikált eredmények alkotják az alapját. Számos kérdésben találkozunk a szerző önálló állásfoglalásával Ennek sok esetben az a magyarázata, hogy a szerző otthonosan mozog a szlavisztikában, gazdag ismeretei vannak az indoeurópai nyelvészet egész köréből, s így kívülről nézve bizonyos problémákat nemegyszer másképp lát, mint egy-egy olyan finnugor nyelvész, akinek az ismeretei esetleg csupán egy-két finnugor nyelvre korlátozódtak, s aki a finnugrisztikánál módszertani tekintetben általában fejlettebb indoeurópai nyelvészet metodikájában sem volt eléggé járatos.

A könyvében idézett finnugor szavak hangjainak a jelölésére a szerző nem a tudományos célok szolgálatára teremtett úgynevezett Setälä-féle hangjelölési rendszert használja, hanem többé-kevésbé önálló utakon jár. Nyilván úgy vélekedik, mint előtte többen mások is: a finnugor szavakat abban a formában, amelyben őket finn kutatók feljegyezték, másutt, mint a szorosabb értelemben vett szakirodalomban, nem lehet szerepeltetni. Bizonyára idegenkedik a finn- és magyarországi nyomdákön kívül másutt alig vagy egyáltalában nem használatos betűk és jelek alkalmazásától is. Így végül olyan megoldást választ, amely alapelveit tekintve egyezik a Collinder-féle megoldással, tőle mégis számos részletében eltér. Ennek az a következménye, hogy könyvében nem egy finnugor szót minden eddigőtől különböző írott formában találunk meg. A finnugor szók leírásában mutatkozó ezen tarkaság azzal a veszéllyel jár, hogy a szók szakkörökön kívül rövidesen senki sem fogja biztosan tudni, hogy az a szó, amelyet majd innen, majd onnan, majd ilyen, majd amolyan írott formában átvéve maga előtt lát, valójában hogyan hangzik.

Rátérve Décsy egyes megállapításaira jócskán akadnak köztük vitatható állítások is. Ha tekintetbe vesszük Décsy könyvének terjedelmét és a benne tárgyalt kérdések sokrétűségét, ezt szinte természetesnek mondhatjuk. A következőkben megjegyzéseimet jórészt abban a sorrendben teszem meg, amelyben elem kerültek, nem pedig fontosságuk szerint.

Nem szerencsés eljárás a finn-permi nyelvesoportot finn és permi csoportra osztani, különösen akkor nem, ha a finn csoporthoz — a szó tágabb értelmében is — csupán a balti finn nyelveket és a lapot számítjuk (7. l.). Ha így járunk el, akkor az olvasó a volgai finnugor nyelveket nem tudja hova tenni. — A tavdai vogulok létszáma (20., 25. l.) ma már meg sem közelíti a százat (vö. KÁLMÁN, Chrestomathia Vogulica 10). — Kételkedem benne, hogy a finn nyelvben Inkeri lakosait az „*inkeroit*” névvel szokták volna illetni (vö. 45. l.). Én csak az *inkeroiset* és az *inkerikot* nevet ismerem. — Igaz, hogy a vótok száma ma már ötszázal alul van (57. l.), szolgálhatunk azonban ennél pontosabb adattal is: MAGISTE írja 1959-ben megjelent vót szöveggyűjteménye előszavában (SUST.

118: 12), hogy a vót nyelvet ma már csak körülbelül húsz ember beszéli. (A vótok jelenéről bővebben ARISTE: Vir. 1957: 23).

Az észtbén nem helyes a l t a l á b a n a szövegi rövid magánhangzók lekopásáról beszélni (72. l.), minthogy kéttagú szavakban ez csak akkor történt meg, ha a megelőző szótag hosszú volt. — A magánhangzók eltérése miatt kétkelvedve olvasom, hogy az észti kult 'Eber' szó a svéd *galt* átvétele lenne (74. l.). Igaz, hogy SAARESTE 1932-ben megjelent „Die estnische Sprache” című könyvében még ezt írja, de ARISTE 1933-ban kiadott „Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles” című monográfiájában ezt a származtatást már nem találom, s a *kult* szót nem említi az észti nyelv svéd jövevényszavai közt SAARESTE sem 1952-ben napvilágot látott „Kaunis emakeel” című művében. — Az észti *parv* 'Fähre' aligha átvétele az orosz *poróm* szónak (74. l.) (az előbbiről l. SKES. III, 498 a fi. *parvi* címszó alatt). — Alighanem valami félreértés történt az észti *nautima* 'sich ergötzen, geniessen' szó körül (74. l.). Szerintem ez nem választható el a finn *nauttia* 'geniessen' szótól, s ez viszont germán eredetű (l. SKES. II, 370). A lett *nauda* 'Geld' szó átvétele nem az észti *nautima* ige, hanem a *naud* 'Geld' szó (vö. SAARESTE, Kaunis emakeel 60). — A szerző szerint a két mordvin fődialektus legfontosabb sajátosságai közé tartozik, hogy a moksa *š*-nek az erzében *s* felel meg. Példát csak egyet említ: M. *süpe* 'Galle' ~ E. *sepe* ua. (100. l.). Ez az állítás azonban téves. A finnugor **s*-nek mindkét mordvin főnyelvjárásban *s*, a finnugor **š*-nek pedig *š* a szabályos folytatója (l. NYH.⁷ 26—7; LAKÓ, MHFE. 23—5). Tény azonban az, hogy a moksa-mordvinban bizonyos feltételek mellett történt másodlagos jésülés, s ennek következtében ma már számos szóban E. *s* ~ M. *š*-megfelelés van. Ez a megfelelés különösen gyakori azokban a mordvin szavakban, amelyek erzé változatában úgynevezett középső magánhangzó („mittlerer Vokal”), moksa változatában azonban *e* (egyes nyelvjárásokban *ä*), illetőleg *i* van. Ennek az a magyarázata, hogy az erzé középső magánhangzók (*i*, *e*, *ä*) az *i*-val, *e*-vel, illetőleg *ä*-vel jelölt hangoknál valamivel hátrább képzett hangok (l. PAASONEN, ML. 5; s-Laute 3), s ezek előtt a palatalis magánhangzók előtt egyébként általános jésülés (l. ML. 48) elmaradt, viszont az erzé hangoknak megfelelő moksa *i*, *e*, *ä* előtt a jésülés szabályszerűen bekövetkezett. A mondottak igazolására álljanak itt a következő példák: E. *sed*, *süd* ~ M. *šed* 'Brücke'; E. *seh*, *süh* 'blau' ~ M. *šehäm* ua.; E. *ser* ~ M. *šer* 'Höhe'; E. *sefa* ~ M. *šefe* 'Eichel'; E. *seredems* ~ M. *šeredems* 'krank sein'; E. *selme* ~ M. *šelmä* 'still, ruhig'; E. *sävems* ~ M. *ševems* 'verzehren, aufessen'; E. *sih* ~ M. *ših* 'sie' stb. (vö. PAASONEN, s-Laute 3). Az persze igaz, hogy a moksaan egyébként, eddig magyarázatlan jésülésnek is vannak példái, s E. *s* ~ M. *š*-megfeleléssel szörványosan ezen esetekben is találkozunk.

A 153. lapon a szerző ezt írja: „Auf Grund gewisser indogermanischer Analogien nahm man früher an, die Auflösung der finnisch-ugrischen Grundsprache sei etwa um die gleiche Zeit erfolgt, wie die der indogermanischen.” Ezen állítással kapcsolatban csupán SZINNYEI Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft-jának első kiadására történik hivatkozás, mégpedig a 18. lapon. A jelzett helyen azonban ilyen nyilatkozatot nem találunk. SZINNYEI ezt mondatának: „Die Verwandtschaftsverhältnisse der finnisch-ugrischen Sprachen können ungefähr denen der indogermanischen Sprachfamilien [!] gleichgestellt werden” nem az a jelentése, mint amelyet DÉCSY tulajdonít neki.

Azt a képet, amelyet a szerző a finnugor alapnyelv vokalizmusáról ad (155—6. l.), hiányosnak és helytelennek tartom. STEINITZ magánhangzóelméletét, elsősorban az alapnyelvi redukált magánhangzókra vonatkozó feltevését elutasítja, és a magánhangzóállomány rekonstrukálásában inkább ERKKI ITKONENNEL egyezik meg, ugyanakkor nem szól azonban arról, hogy véleménye szerint az alapnyelvi magánhangzók (*u*, *o*, *a*, *i*, *e* és *ä*) előfordultak-e hosszú kvantitásfokon is, avagy nem. Pedig ez a kérdés az alapnyelvi vokalizmus kulcskérdései közé tartozik. Ha elutasítjuk a redukált magánhangzók alapnyelviségét, akkor — hosszú magánhangzók felvétele nélkül — a finnugor nyelvek magánhangzóviszonyait nem tudjuk kielégítően magyarázni.

Noha a szerző nem nyilatkozik a kvantitás kérdéséről, hallgatólagosan mégis állást foglal benne. Ez azon alapnyelvi szőrekonstrukciókból tűnik ki, amelyekkel az alapnyelv hangtanáról szóló fejezet előtt és után találkozunk. Például a finn *suoni*, a magyar *in* stb. alapnyelvi alakját **sone*-nak rekonstruálja (117. l.), ez pedig alighanem egyértelmű a tagadásával annak, hogy a finnugor alapnyelvben hosszú magánhangzók is voltak. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy ha a finnugor alapnyelvre nem teszünk fel hosszú magánhangzókat is, akkor megmagyarázatlan marad az ősfinn hosszú magánhangzók keletkezése. Viszont a hosszú magánhangzók felvételét támogatja az a körülmény, hogy ezeknek a megvoltát ERKKI ITKONEN legalábbis a finn-permi korig visszamenően igazolta (vö. E. ITKONEN: UAJb. XXXIV [1962], 196). Néhány alapnyelvi hosszú magánhangzó felvétele mellett foglal állást COLLINDER is (CompGr. 150; Introduction till de uraliska språken 123—31).

Nem fogadható el a szerzőnek az a nézete sem, mely szerint a finnugor alapnyelven nem lett volna *ü* hang (155. l.) s hogy a balti finn nyelvek fonémarendszerében az *ü* korábbi *i*-ből, illetőleg *e*-ből keletkezett volna, például fi. *ylös* < **iles* (203), *yhden* (Gen. Sg. zu *yksi* 'eins') < **ekten* (204), lív *ikš* 'eins' (< *üksi* < **ekte*) (210). Décsy ezen példáiban a finn *ü*-nek *i*-ből, illetőleg *e*-ből való származtatását semmi sem támogatja. Annál többet mond viszont az a körülmény, hogy a finn *ü*-nek több biztos esetben a vogul nyelv régies tavadai nyelvjárásában is *ü* (*ü*) felel meg, például fi. *kylä* 'Dorf' ~ vog. T. *kül*; fi. *kynsi* 'Nagel, Kralle' ~ vog. T. *küns*; fi. *kyteä* 'ohne Flamme brennen' ~ vog. T. *küş*; fi. *syksy* 'Herbst' ~ vog. T. *tüks*; fi. *sykkeä* 'spucken' ~ vog. T. *sütk*; fi. *sysi* 'Kohle' ~ vog. T. *süli*. Egyébként alapnyelvi **ü* hangot nem csupán ITRONEN és COLLINDER tesz fel, hanem — épp az idézett etimológiák alapján — TORVONEN is (l. FUF. XXIX, 166). E. ITRONEN pedig nem csupán a Décsy-től idézett helyen, hanem másutt és részletesebb megokolással is állást foglalt finnugor **ü* feltevése mellett (l. FUF. XXXI, 256). A cseremisiz és a permi vokalizmusról írt tanulmányában (i. h.) azt is igazolta, hogy az előcseremisiz **ü*-nek jónéhány biztos esetben az őscseremiszben más folytatási voltak, mint az előcseremisiz **i*-nek (i. h. 255), s az előpermi **ü*-nek ugyan-csak más folytatásai voltak az őspermiben, mint az előpermi **i*-nek (i. h. 326—7. l.). Fgr. **ü*-vel számol a magyar hangtörténet is, vö. BÁRCZI, Hangtört. 2 34—5. Mindezeket figyelembe véve, én nem kételkedem abban, hogy az *ü* hang a finnugor alapnyelv hangállományába is beletartozott. Ami pedig a Décsy-től idézett finn *ylös* *ü*-jét illeti, ennek a régisége alighanem vitán felül áll. Hiszen több rokon nyelvi megfelelője: zürjén *vil* 'Oberraum, das Obere', votják *vil*, *vil* 'Oberfläche' stb. határozottan eredeti szókezdő **β*-re, illetőleg **v*-re utal, ennek a lekopását pedig csak labialis magánhangzó előtt képzelhetjük el.

A 157. lapon a szerző **l* alapnyelvi ablativusragot rekonstruál. Nem tudom, hogy ezt a feltevést mire alapozza. Annyi bizonyos, hogy ebből a finn-volgai nyelvek ősi ablativusragját nem vezethetjük le. — A 163. lapon a magyar *lé* esetleges megfelelőjéért kérdőjellel a zürjén *lem* 'Leim, Schleim' szót említi. Helyesebb lett volna a (WIED.) I. *lem* 'Suppe', (WICHM.—UOR.) U. *lem* 'студень, Gallerte, Gelee' szót idézni (vö. UOTILA: FUF. XXVI, 164; SKES. II, 290).

A 180. lapon a szerző néhány olyan obi-ugor szót sorol fel, melyeknek szerinte nincs megfelelőjük a többi finnugor nyelvben. Az itt említett vogul *lak* 'dicht' és osztják *lök* ua. azonban nem tartozik ide. Votják nyelvi megfelelőjükről l. TORVONEN: FUF. XX, 62.

A fi. *ulos* s ragjának a zürjén *-s* elativusraggal való egybevetése (181. l.) a funkció eltérése miatt lehetetlen. — Nem értem, hogy a finn-permi tagadó ige alapalakját („Grundform”) miért rekonstruálja a szerző **epä* ~ **opa* alakúnak, hiszen a finn **epä* *-pä* eleme már képző, s kétségtelenül azonos a *-pa*, *-pä* igenévképzővel (l. SKES. I, 40). — Azok között a permi szavak között, amelyeknek nincs megfelelőjük a többi finnugor nyelvben, s ugyanakkor nem is jövevényszavak, említi a szerző a zürjén *dor* 'Rand, Seite' ~ votják *dur* ua. szót is (185. l.). Ennek a valószínű megfelelőjéről l. azonban WICHMANN: FUF. XVI, 188 és UOTILA, SyrjChr. 69 (a votják szóról másképp STEINITZ, FgrVok. 129).

A 186. lapon egy, nála *ö*-vel jelölt hangról nyilatkozik a szerző. Szerinte a zürjén *ö* illabialis hang (bizonyára *ɛ*), a votják *ö* pedig gyengén labializált, s annak a véleményének ad kifejezést, hogy ez a különbség a két nyelvet egymástól elválasztó sajátosságok közül a legfontosabbak közé tartozik. Az *ö* azonban a votják nyelvjárás többiségében ismeretlen hang, s ezért a fenti különbséget én nem helyezném annyira előtérbe.

Az accusativus *-m* ragját finn-permi korinak (188. l.), a többes szám *-t* ragját az alapnyelv felbomlása után keletkezett finn-volgai, illetőleg obi-ugor újításnak tartja a szerző (158., 179. és 189. l.). Elválasztja a volgai nyelvek *-s*, illetőleg *-š* múltidő-jelét is az obi-ugor nyelvek *-s* múltidő-jelétől (190. l.).

Décsy ezen nézeteit nem tudom elfogadni. *-m* accusativus rag van több vogul nyelvjárásban is, s mind ez, mind pedig az utóbb említett két formans megvan mind a finnugorság nyugati, mind pedig keleti ágában (egy vagy több nyelvben). Nem tartom valószínűnek, hogy hangalak szempontjából azonos, illetőleg etimológiailag azonosítható formansok egymástól függetlenül jutottak volna azonos funkcióhoz. Viszont sok példát ismerünk arra, hogy valamely régi formans egy nyelvcsalád egy vagy több tagjában a fejlődés folyamán kiveszik a használatból, s helyét új képződmény foglalja el. Ez történhetett az említett alapnyelvi formansok folytatóival is azon nyelvekben, amelyekben nem tudjuk őket kimutatni. Abban persze egyetérthetünk, hogy például a többes szám *-t* jelének a használata korlátozott volt és nem terjedt túl az alapalakon, de emiatt nem kell a *-t* jel alapnyelvi voltát tagadni. Hiszen a *-t* többes jel használata a mai finnben és mord-

vinban is korlátozott, létében azonban ennek ellenére sem kételkedünk. — A lapp intervokális mássalhangzók geminációjáról szóló szakaszban (200. l.) jó lett volna jelezni, hogy ilyen gemináció csak egyes nyelvjárásokban ment végbe. Az a gyanúm, hogy az itt említett *lökkut* 'lieben' igében és a *säkkä* 'Rede' szóban nem is geminációról, hanem egyszerűen betűkettőzésről, azaz hangjelölési sajátyságról van szó (határozottan ezt azért bizonyos eldönteni, mert a kérdéses lapp szavak nyelvjárási hovatartozása nincs jelezve). — A 237. lapon a lapp népnév *sabme* formája másodlagos, gyenge fokú alaknak van minősítve. Itt alighanem tévedés történt. Hiszen a 102. szakaszban (200—1. l.) a lapp *-bm-* ~ *-m-* váltakozás *bm* fokát maga a szerző is erős foknak nevezi.

Befejezésképpen foglalkoznunk kell még a Décsytől rekonstruált (finnugor, ugor stb.) alapnyelvi alakokkal és ezek jelölésének kérdésével. Minthogy a rekonstruált alakok helyességéről vagy helytelenségéről csak jelölésmódjuk ismeretében szólhatunk, először a jelölés kérdését tárgyalom.

Az a benyomásom, hogy a szerző a különféle alapalakok jelölésében éppúgy fonematikus jelölésre törekedett, mint a különféle mai finnugor nyelvek szavainak a jelölésében. Nézetem szerint azonban ez az eljárása nem mondható sikerültnek. A fonematikus jelölés ugyanis nem alkalmas a végbement hangváltozások szemléltetésére, a hangfejlődés mikéntjét, feltételeit illetően bizonytalanságban hagy bennünket, sőt eddigi ismereteinket is csak zavarja.

Hogy a szerző a kikövetkeztetett alakokban is fonematikus jelölésre törekedett, azt olyan alakokból következtetem, mint finn *saan* 'ich komme' < **sakam* (203. l.); *maaksi* 'zum Land' < **makakse* (uo.); *pieni* 'klein' < **pekene* (uo.); *miehet* 'Männer' < **mieset* (204. l.); *annan* 'ich gebe' < **antam* (uo.); *annamme* 'wir geben' < **antakmek* (uo.). Az ilyen kikövetkeztetett alakok nagyon zavarják az olyan olvasókat, akiknek már vannak ismereteik a finn nyelvről. Nem értik egyrészt azt, hogy például a szóbelseji *-k* hang miért annyira hajlamos a kiesésre, amennyire ez Décsy példáiból következik, másrészt csodálkoznak azon, hogy ha megvan ez a tulajdonsága, akkor miért nem esett ki például a *lukee* 'olvas' alakból is. A **mieset* *s*-ének a *h*-ra változása sem fogható fel számukra, hiszen ismerhetik például a *pesä* szót, amelynek az *s*-e változatlanul megvan. Az is furcsa lehet számukra, hogy az **antam* alakból *annan* keletkezett, noha az egyes számú 3. személyű alak ma is *antaa*. Az olvasó tisztábban látna a finn nyelv fejlődésének a kérdéseiben és a hangváltozások lefolyásáról is hűbb képet kapott volna akkor, ha a szerző a kikövetkeztetett alakokban kevésbé egyszerűsített hangjelölést használt volna. Ezt egyébként néhány esetben meg is tette. Például a *pojan* alakot (a *poika* 'Junge' szó accusativusát) **pojjam* alakból, a *takaa* 'von hinten' alakot **takada* alakból (nem pedig **pojkam*, illetőleg **takata* előzményből) származtatja. E tekintetben célszerű lett volna kikövetkeztetesen eljárni.

De nemcsak a szerző hangjelölését kell kifogásolnunk. Kikövetkeztetett alakjai közül sokat egyéb okokból is el kell vetnünk. A magyar *mos* igét és társait természetesen nem vezethetjük le egy uráli **mos* 'waschen' alakból (165. l.). Az uráli alapalak **moške*-nek rekonstruálandó. — A magyar *rak* finnugor előzménye nem lehetett **rak-* (165), hanem **rakk3-*. — A magyar *visz* és megfelelői nem fgr. **vi-* (uo.), hanem legvalószínűbben **vik3-* folytatói. — A magyar *méh* előzménye nem **mekse* (166), hanem **mekše*. — A magyar *hétnek* és obi-ugor megfelelőinek az ugor előzménye nem lehetett **hápät* (171. l.). Ebből sem a vogul *saat* *s*-e, sem pedig az osztják *taapet* *t*-je nem magyarázható meg. — A magyar *ősz* 'Herbst' szó megfelelőjeként közölt vogul *takus* 'ua.' szót nem helyes korábbi **sakus* alakra visszavezetni (163. l.). A szerzőtől idézett *takus* bizonyára a vogul szó felsőolozvai változata. Ebben azonban az *u* kései sarjadékhangot jelöl, mely a szó többi nyelvjárási változatában nincs meg, s következésképp az ősvogul alakban sem volt meg. Amikor a vogul *t*- helyén még valamilyen mássalhangzó állott, akkor az 'ősz' jelentésű szóban még nyoma sem volt az *u*-val jelölt sarjadékhangnak. De egyébként is helyesebb lett volna a szó tavadai *tüks* változatát idézni, tekintettel arra, hogy ez magánhangzó tekintetében közelebb áll a magyar szóhoz, mint az idézett *takus*.

A finn *joki* 'Fluss' előzményét **joka* alakúnak, a *käsi* 'Hand' előzményét **kätä* alakúnak rekonstruálja a szerző (199., ill. 200. l.). Ezek a kikövetkeztetett alakok élesen ellene mondanak a finn szóvégi magánhangzókról és történetükről való eddigi ismereteinknek. — Rejtélyes, hogy a finn *voi* szóban miért tesz fel a szerző eredeti *a-t* (200. l.); a finn szó jelentése persze nem 'Fett', hanem 'Butter'). A finn *jää* 'Eis' előzménye nem **jäkä* (203. l.), hanem **jänä*, sőt még régebbi **jäne*. — Décsy szerint (231. l.) RADANOVICS (RÉDEI) a *chanti* népnevet finnugor **konta* alakra vezeti vissza. Az idézett helyen azonban ilyen kikövetkeztetett *finnugor* alakot nem találtam.

A könyvben tárgyalt etimológiák közül néhányal kapcsolatosan már megtettem megjegyzéseimet. Egypár további megjegyzés itt következik.

A magyar *savanyú* szót hangtani okok miatt nem tekinthetjük a finn *hapan* biztos megfelelőjének (vö. 204. l., ill. SKES. I, 56). — A 210. lapon a szerző olyan lív szavakról ír, amelyek más finnugor nyelvekben ismeretlenek, s ugyanakkor jövevényszó voltak sincs kimutatva. Közéjük sorozza a *ruja* 'krank', meg a *salandõ* 'stehlen' szót is. Az előbbi azonban elválaszthatatlan a finn *ruja*, *rujo* 'Gerümpel; krank' szótól, az utóbbi pedig azonos tőből való a finn *salata* 'verbergen', észt *salata* 'verleugnen' szóval, melynek finnugor etimológiája közismert (vö. KETUNEN, Livisches Wörterbuch 346, 353; PAASONEN, s-Laute 48—9). — A *komi* zürjén népnévről a 234. lapon a következőket olvashatjuk: „Nach SETÄLÄ (JSFOu 30₅: 88 und 103—4) soll dieser Name der Syrjänen in ihrer eigenen Sprache auf das wog. *xum* . . . zurückgehen.” DÉCSY tehát olyan véleményt tulajdonít SETÄLÄNEK, amely szerint a zürjén *komi* a vogul *xum*-ra „megy vissza”, azaz az utóbbinak az átvétele. SETÄLÄ azonban az idézett helyen ilyet nem állít, hanem csupán etimológiai kapcsolatot állapít meg a két szó között.

Hasonló, kisebb-nagyobb jelentőségű kifogást többet is emelhetnének DÉCSY GYULA könyvének egyes megállapításai ellen, ezek azonban aligha változtatnák meg a könyvről szerzett összbemomásunkat. Ahol a szerző jó, korszerű összefoglalásokra támaszkodhatott, ott általában jól oldja meg feladatát: helytálló, világos képet ad az egyes fejezetek tárgyáról. Ahol azonban az egyes finnugor nyelvek beható ismeretére, illetőleg részletkutatások eredményeire kellett volna építenie, ott művében sok a hiba. Könyve azonban a mondottak ellenére is hasznos. A finnugor nyelvek oktatói és a finnugor nyelvészet iránt érdeklődő egyetemi hallgatók egyaránt sok ismeretet meríthetnek belőle.

LAKÓ GYÖRGY

Kálmán Keresztes: Morphemic and Semantic Analysis of the World Families: Finnish ETE- and Hungarian EL- 'fore'

Bloomington—The Hague, 1964. Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series, Vol. 41. 101 l.

A szerző egy finnugor eredetű szócsaládot vizsgált két, a finnugorság két ellentétes pólusán elhelyezkedő nyelvben: a finnben és a magyarban, mégpedig — mint előszavában írja — a genetikai szempontok figyelembevételével nélkül. A tárgyalt téma jellegének megfelelően a finn nyelvi adatokat a Nykysuomen Sanakirjából, a magyar példákat általában a Magyar Nyelv Értelmező Szótárából merítette. A finn szócsalád elemzésében finn tudása, valamint született finn adatközlők segítettek, a magyar szó tárgyalásában a szerző magyar anyanyelvére támaszkodott.

A tanulmány a címnek megfelelően két nagy egységre oszlik: lexikológiai és szemantikai részre.

A szerző először a két finn alapformát (*ete-* és *etu-*) elemzi, és felsorolja, milyen helyzetekben fordul elő az említett két morféma, majd a belőlük alkotott viszonzyszavakat (*relation-words*) és adverbiumokat tárgyalja. Az *ete-* tő megkaphatja a finn névszóragozás belső és külső helyragjait. Ezek az alakok jelentkezhetnek viszonzóként és határozószóként egyaránt. Ennek a tőnek megvannak a többes számú külső helyhatározó ragos alakjai is egyes számú jelentésben. Az utóbbiak azonban csak adverbiumként fordulhatnak elő. Ebből a tőből középfokú határozószó is képezhető. Az *ete-* tőből alkotott viszonzyszavakat és határozószókat a szerző szemléletes táblázatba foglalja (5). A viszonzyszavak morfológiai elemzése után rátér ezek szintaktikai kapcsolataira: a viszonzyszavak (névutók és előljárók) névszókkal alkotnak szintagmát, általában genitivusszal álló névutók (vagy előljárók), amelyek közvetlenül követik (vagy előzik) főszavukat. Ha a főszó személyes névmás (el is maradhat), a viszonzyszavak is felveszik a megfelelő birtokos személyragokat. A szintaktikai kapcsolatoknak hat fő esetét említi a szerző.

Az *ete-* és *etu-* alapforma rendkívül produktív alapszónak bizonyul a szóképzésben: az előbbi az igék (36 képzett származék közül 14 ige), az utóbbi pedig a névszók képzésében (36 származékból csak 3 ige). A szerző minden egyes szót szegmentál, figyelembe véve az ingadozó alakokat is, majd rendszerbe foglalja a képzett származékokat. A két alapformából alkotott összetételek vizsgálatok kiderül, hogy az *esi*+ általában temporális funkcióra foglaldott le (*esihistoria*, *esisoitto*), — 48 : 10 az *esi*+ javára —, az *etu*+ pedig lokális funkcióra (*etuovi*, *etupyörä*) — 32 : 5 az *etu*+ javára. Az alapformák mellett adverbális alakok is részt vesznek a szóösszetételek alkotó tagjaként participiumok vagy deverbális származékok, ritkán (hivatalos stílusban) igék mellett. A külső helyragos

összetételek általában időt (*edellämäinittu*), a belső helyragos esetek helyet jelölnek (*edessäoleva*).

A magyar szócsalád elemzését is hasonló sorrendben végzi a szerző. A magyarban is két alapformát vesz fel: *el(-)* és *elő(-)*. A finnel ellentétben ezek a morféimák szabadon is előfordulhatnak (*El innen!*). A magyar viszonzyszavak nem azonosak az adverbiumokkal, s határozóragjaik sem produktívák (*előtt, elé*), mint a finnben. Többes számú alakjuk sincs, de vannak középfokú formáik. Szintaktikai kapcsolataik hasonlóak a finnhez azzal a különbséggel, hogy a főszó a magyarban formálisan nominatívus (archaikus nyelven esetleg datívus). A szintaktikai kapcsolatoknak hét formáját sorolja fel a szerző, és szemléletes táblázatban ábrázolja a magyar viszonzyszók és adverbiumok rendszerét (27).

A magyarban is nagy a képzett származékok száma (összesen 36; ebből csak 5 ige). Az *elő+* alapformával alkotott igei és névszói összetételek száma is jelentős (ORSZÁGH, Magyar—angol zsebszótár, Bp. 1956., adatai szerint 32, ill. 43). Csaknem minden igehez hozzátehető, s ezekből az igékből kivétel nélkül képezhető névszó. A különböző deverbális névszói összetételek között formális elemzéssel tesz különbséget: az *előtanulmány* szót a névszók közé teszi, mert nincs **előtanul* alapszó, az *előfizetés* viszont igei, mert *előfizet* alapszó önállóan is él. A magyarban szintén vannak adverbialis összetételek (*előljár* stb., összesen 50). Mindezeket az összetételeket csupán az különbözteti meg az igekötős összetételektől, hogy mindkét tagjuk önállóan is használható.

A formai elemzést a szerző a két nyelv összehasonlításával fejezi be.

A szemantikai rész bevezetésében általános kérdésekről van szó. Mi a különbség az alakilag azonos viszonzyszók és adverbiumok között? — Az adverbialis szó főszóval használva viszonzyszó, nélküle adverbium. A viszonzyszó közvetlenül vonatkozik „A”-ra (*Talon edessä oli rahi*), adverbium esetében nem (*Edessä oli rahi*). Mi a különbség a ragozott főnév és adverbialis szó között? — Az adverbialis szavak több esetben produktív esetragokat kapnak. Többesik nem fejez ki pluralitást (*esällä*), sem birtokos személyragos alakjuk birtokviszonyt. Az adverbialis szavak jelentése független a névszóragok jelentésétől; melléknévi jelzőt nem kaphatnak.

A szerző foglalkozik még a viszonzyszavak helyével a nyelvtani rendszerben. Ahhoz, hogy egy adverbialis szó viszonzyszó legyen, a következő kritériumok szükségesek: 1. a viszonzyszónak — mint a határozóragoknak is — lokális vagy más viszonyt kell létrehozni A és B között, 2. az A-t főszónak, birtokos személynagnak, esetleg mindkettőnek kell képviselnie, 3. a viszonzyszónak közvetlenül kell követnie (vagy megelőznie) a főszót, 4. a főszónak genitívusban vagy partitívusban kell állni a finnben, a magyarban pedig nominatívusban, 5. a viszonzyszó nem kaphat melléknévi jelzőt (ez a legfontosabb). A viszonzyszavak grammatikai helyzete ezeknek megfelelően alakul: a) szófaji szempontból lehetnek a névszóknak egy speciális kategóriája; morfémaszerkezetük azonos, b) funkciójuk tekintetében esetragoknak is tekinthetők (esetragokkal cserélhetők fel: *hazugságért* — *hazugság miatt*), c) a viszonzyszók egymással is rendszert alkotnak. A szerző szemléletes ábrát közöl a genitívusszal és partitívusszal álló finn névutók rendszeréről (43).

Az általános szemantikai megjegyzések után a szerző meghatározza a 'fore'-kategória alapjelentését: 'az „A” előtt vagy az „A”-nak abban a terében, amely az adott esetben ennek elülső részének értendő' (55). Ezután leírja módszerét, miszerint két kérdéscsoportot szerkesztett angolul, a legkülönbözőbb szituációkat lerajzolta, és ezeket születtét finnekkel értelmezte.

A finnben nehézséget okoz az adverbialis szavak két sorozatának (a belső és a külső helyragos alakoknak) egzaktt használata. A szerző minden adverbialis szóra közül egy-két példát, a kutatás eredményét pedig ábrákkal illusztrálja és pontokba foglalja, majd táblázatban rendszerezi (71). Belső helyragos viszonzyszót használunk a finnben, ha „A” áll, külsőt pedig, ha 1. „A” és „B” mozgás közben követi egymást, 2. a viszonzyszó minőség belülről fejez ki. (Ezt felfoghatjuk az 1. absztrakt változatának is.)

A magyar 'fore'-kategória tárgyalása hasonló szempontok szerint történik. Minden egyes adverbialis szóra példákat hoz fel, és összehasonlítja a finnel. A második fejezet záróakkordjaként a szerző szemantikailag veti egybe a két nyelv viszonzyszó- és adverbiumrendszerét, és megállapítja, hogy néhány speciális eset kivételével a finn és a magyar szócsalád alapjelentése azonos. Különbség csupán abban van, hogy a finnben 4 'fore'-kategória van (statikus *edessä*, szeparatív *edestä*, integratív *eteen* és prolatívuszi *editse* vagy *edestä*), a magyarban pedig csak 3 (statikus *előtt*, szeparatív *elől* és integratív *elé*). A magyarban e kategória polyszemantizmusa a két (külső és belső helyragos) sorozat hiányának tulajdonítható. Végül a finn és a magyar adverbiumok és viszonzyszavak összehasonlító táblázata következik (84).

A mű végén függelékként 14 oldal terjedelemben további finn példákat találunk a 'fore-' kategória használatára, szembeállítva a 'behind-' kategóriával.

Keresztes Kálmán tanulmánya logikus szerkesztéssel, szemléletességével, a formális nyelvi elemzés és a jelentéstani elemzés szintézisével a szerzőnek a tárgyban való nagyfokú elmélyültségéről tesz tanúságot. A mű érdekes tanulságokkal szolgál a szótani és szójelentéstani vizsgálatok számára. Érdekes és hasznos lenne hasonló jellegű tanulmányt írni olyan szócsaládokról is, amelyek etimológiai megfelelői megtalálhatók minden finnugor, sőt szamojéd nyelvben is.

KERESZTES LÁSZLÓ

Detlef-Eckhard Stoebe: Die alten ostseefinnischen Personennamen im Rahmen eines urfinnischen Namensystems

Hamburg, 1964. Leibniz-Verlag, Nord- und osteuropäische Geschichtsstudien. Band IV. Herausgegeben von Paul Johansen o. ö Professor für hansische und osteuropäische Geschichte an der Universität Hamburg. 181 l. és egy kihajtható tábla.

1. A hamburgi egyetem bölcsészettudományi karán benyújtott, finnugor tárgyú névtudományi disszertáció egy történettudományi sorozat negyedik köteteként jelent meg. Ezen természetesen nincs semmi meglepő, hiszen a névtani kutatásoknak a történettudományi fontossága régóta közismert dolog. Nálunk éppen a történész Horvát István hangsúlyozta már 1821-ben „A 'Magyar Onomasticon' szükségességét (vö. Tud-Gyűjt. 1821. III, 37—70, közelebről 49). A most bemutatásra kerülő munkának is egyik fő eredménye — az előszót író Johansen szerint — történeti vonatkozású: „In einer Beziehung vor allem verspricht die Namenkunde wertvolle Ergebnisse zu fördern, nämlich zur Klärung der Frage nach den frühesten Sätzen der Ostseefinnen. Es scheint bereits jetzt sicher zu sein, daß der Zusammenhalt zwischen den heute weit auseinandergeschiedenen Stämmen zur Zeit der Namengebung (oder Entstehung des »Namensystems«) ein viel stärkerer gewesen sein muß — das zeigt die Einheitlichkeit der Namen ganz unzweideutig. Man kann also annehmen, daß die Ostseefinnen vor relativ gar nicht so langer Zeit in engstem Kontakt zueinander gestanden haben müssen” (5). Mindazok, akik a keleti-tengeri finn vagy az általános finnugor névtan és korai történet, valamint a nyelvtörténet problémáival foglalkoznak, igen hasznos kézikönyvet vesznek kézbe ezzel a tetzesetős kiállítású kötetel, amelynek tartalmáról a következőkben igyekszem beszámolni.

2. A szerző a bevezetőben (9—14) mindenkéltől azt mondja meg, hogy a „régii keleti-tengeri finn személynevek”-en a finneknak, a karjalaiaknak, az észteknek, a liveknek, a vótoknak és a csúdoknak¹ a kereszténység előtti korból örökölt, ősi személyneveit érti, azt a névanyagot, amely okleveles emlékek alapján állítható össze. Az anyaggyűjtést főképpen kiadott oklevelek (elsősorban paraszti szolgáltatások jegyzékei, adókönyvek, törvényszéki jegyzőkönyvek, lakónyilvántartások stb.) alapján végezte és csak korlátozott mértékben használt fel kiadatlan levéltári anyagot. (A feldolgozott oklevelek XIII—XVI. századiak.) A nevek viselői elsősorban parasztok és szolgák, s ha városi lakosok is szerepelnek az anyagban, azok fuvarosok, kőfaragók, küldöncök, teherhordók. — A helynevekben megörzött régi személyneveket nem sorolta be a névgyűjteménybe, de a feldolgozásban alkalomszerűen helynevekre is utal. (A személynevek és helynevek kapcsolatának problémáira vonatkozóan l. MNy. LVII, 183—94, 325—31.). Nem vette be a gyűjteménybe a keleti-tengeri finnek népköltészetében előforduló, esetleg réginek tekinthető személyneveket sem.

A névgyűjteményben (15—81) az oklevél írásmódja szerint közli a neveket; rövidítéssel jelzi a nyelvi hovatartozást (a rövidítések feloldása 177—81), megadja az adat korát és azt, hogy hol élt a név viselője vagy hol vették jegyzékbe, végül pedig a forrást.

Az adattár után következő fejezetben (82—108) állítja össze a szerző azokat a neveket és névelemeket, amelyek közösek a különböző keleti-tengeri finn népeknél. Ezzel azt kívánja bizonyítani, hogy ezekben a közös nevekben és névelemekben az ősfinn korszakra visszanyúló névrendszer töredékei őrződtek meg.

A bizonyító anyagot három kategóriába sorolja: I. „sicher urfinnisch”, II. „höchstwahrscheinlich urfinnisch”, III. „möglichlicherweise urfinnisch” (82—3). Kritériumai megnyugtatók, és a több-kevesebb valószínűséggel ősfinnnek minősíthető nevek száma (figyel-

¹ A „csúd” névvel jelöli azt a kihalt nyelvjárást, amely a ma is élők közül a vepszéhez állt a legközelebb.

men kívül hagyva a hangtani változatokat) 152. Minthogy ebből 57 csak „esetleg” ősfinn, 95 nevet vizsgál abból a szempontból, hogy milyen is volt tehát ez az adatokból rekonstruálható ősfinn névrendszer.

3. Az ősfinn névrendszer felépítését a harmadik fejezet mutatja be (109—50). Ennek egyes szakaszai alaki és jelentéstani vonatkozásban tárgyalják a neveket; mind-egyik szakaszban utal a szerző a nevek ősfinn voltának ímént valószínűségi fokára.

Először az egytagú és kéttagú személynevek egymáshoz való viszonyát tárgyalja. (Az „eingliedrige Namen” és a „zweigliedrige Namen” műszó nem azonos jelentésű a magyar névtani irodalomban használt „egyelemű nevek”, „két- vagy több elemű nevek” műszóval; egytagú név a Stoebkétől vizsgált anyagban például *Ikä, Päivä*, kéttagú név például *Ikäpäivä, Kaukामीeli*.) Az adatok bemutatása után felteszi a kérdést: melyik a régebbi, illetőleg az ősi típus? Megállapítja, hogy szinte értelmetlen vállalkozásnak látszik a két névtípus prioritását kutatni, hiszen az indoeurópai névtanban sem jutottak biztos eredményre ebben a kérdésben, holott összehasonlíthatatlanul nagyobb anyagon, hosszú évek fáradozásaival igyekeztek tisztázni. — Mindenesetre feltűnő, hogy éppen azok a névelemek, amelyek kéttagú nevekben leggyakrabban fordulnak elő, szuffixum nélküli egytagú nevekként nagyon ritkán adatolhatók vagy éppen csak közvetve mutathatók ki.

A hangtani vizsgálat eredményeként a legfeltűnőbb sajátágnak a szóvégi magánhangzók váltakozása látszik: *Ika ~ Ikö ~ Iko, Ilma ~ Ilmo ~ Ilme* stb. Egy másik hangtani sajátág bizonyos ikerítődés nyomai a vizsgált nevekben: *Kauk- ~ Kaukk-, Ik- ~ Ikk-* stb. A harmadik jelenség, amellyel ebben a szakaszban foglalkozik a szerző, a második szótag kiesése a három és négy szótagú nevekben: *Aulem, Awlembi, Aulemme, Aulempe* < **Auwolemi*, illetve **Auwolemme* stb. — Külön szakaszt szentel a szerző a szuffixumoknak: a névgyűjtemény alapján 21 szuffixumot tart számon. A következő szakaszban a szófajok és az összetételei típusok szerint vizsgálja meg a névanyagot, majd az összetett nevek tagjainak váltakozó helyzetéről s végül — az összefoglalás előtt — a nevek jelentéstartalmáról szól. Itt először az egytagú neveket mutatja be szótári rendben, utalva a modern keleti-tengeri finn nyelvek megfelelő közzavaira, azután pedig a kéttagú nevek értelmét kísérli meg meghatározni. Az egytagú nevek jelentéstartalmát aránylag biztosan és egyértelműen meg lehet határozni, viszont a névösszetételeknek mint összetételeknek az értelmét nem minden esetben lehet mai logikánkkal megérteni. Például az *Ikä ~ Ika ~ Iko* név nyilván azonos az *ikä* 'kor, életkor stb.' főnévvel, a *Lempi* név és változatai azonosak a *lempi* 'szeretet' főnévvel. De hogyan értelmezzük az *Ikälempi* nevet? Hogyan értelmezzük az *Ikäpäivä*, az *Ikätoivo* stb. neveket? Ez a kérdés egyébként szorosan összefügg azal, hogy milyenek tartjuk az összetétel két eleme közötti viszonyt (ezzel szerzőnk a 125—30. lapon foglalkozik). — A névadás indítékai alapján két főcsoportba sorolja a neveket: I. *Namen nach Wünschen für das Kind*: a) *Wünsche für den Lebenslauf* (hosszú élet, öröm, boldogság stb.); *Wünsche für die Persönlichkeiten* (szépség, jóság, szeretet, nemes gondolkodás stb.). — II. *Namen nach den Empfindungen der Eltern*. Rámutat azonban arra, hogy ezek csak a legfontosabb motívumok, de korántsem valamennyi. Végezetül emlékeztet arra az ismert tényre, hogy a személynevek jelentéstartalma a különböző népeknél rendkívül hasonló.

A műnek ezt a harmadik fejezetét egy „Resümee und Schlußbemerkungen” című szakasz zárja be (146—50).

4. Befejezésül csupán azt említem meg, hogy szerzőnk a magyar névtani irodalom eredményeit nem ismeri. Valószínűnek tartom, hogy a régi magyar személynévadással foglalkozó irodalom ismerete lett volna olyan tanulságos számára, mint a kínai vagy más, a finnugorságtól távolos népek névadásának ismerete. Legyen szabad itt csupán néhány, a bemutatott mű tárgyával közeli rokonságban levő problémákat vizsgáló tanulmány címét megemlítenem: PAIS DEZSŐ, Régi személyneveink jelentéstana: MNy. XVII, 158—63, XVIII, 26—34, 93—100; BENKŐ LORÁND, A régi magyar személynévadás. Bp., 1949.; BERRÁR JOLÁN, Női neveink 1400-ig: MNyTK. 80. sz.; vö. még Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciája 1958. PAIS DEZSŐ közreműködésével szerkesztette MIKESY SÁNDOR. Bp., 1960.

Az ismertetett munka történeti, névtani és nyelvtörténeti jelentőségére már utaltam. Jó volna, ha hasonló tárgya magyar könyvet volna módomban ismertetni. Névtani tanulmányaink ismét fellendülőben vannak. Eredményeink publikálásában és főképpen a nemzetközi tudományos világgal való közlésében azonban még sok a tennivalónk.

PAPP LÁSZLÓ

O. H. Бадер Древнейшие металлурги Приуралья

Moszkva, 1964. 174 l. + 122 kép.

A finnugor, illetőleg a magyar őstörténet a szovjetföldi kutatások eredményeinek messzemenő tanulmányozása nélkül nem vizsgálható. Bár az utóbbi évtizedben örvedetesen megnőtt azoknak a régészeti munkáknak a száma, amelyek a bennünket leginkább érdeklő területek őskori emlékeit tárgyalják, a Káma és az Oka vidékének bronzkori történetéről mind ez ideig keveset tudunk. BADER új könyve nagymértékben hozzájárul e hiány pótlásához s ezért feltétlenül szükségesnek tartjuk a magyar szakemberek figyelmét felhívni erre a munkára, mely a szeima-turbinóinak nevezett kultúra első monografikus feldolgozása.

1835-ben Turbinó falu mellett, a Galicsi tónál (kosztromai kormányzóság) került elő az a nagy jelentőségű kincslelet, amelynek réz és bronz eszközei között először fordultak elő a később szeima-turbinóinak nevezett fém tárgyak. A kutatók jó ideig nem szenteltek különösebb figyelmet e tárgy típusoknak, hiszen magát a galicsi kincset is csak mintegy félszázad múlva tette közzé J. R. ASPELIN. 1891-ben Sz. I. SZERGEJEV és I. N. GLUSKOV a Permhez közel fekvő, Káma menti Turbinóban kezdte feltárni azt a két temetőt, amely tulajdonképpen kiinduló pontját jelentette a további kutatásoknak.

BADER könyvének első fejezete alapos betekintést nyújt a szeima-turbinói műveltség kutatástörténetébe, mindenütt kiemelve azokat a tényezőket, melyek a kutatást előbbre segítették, tehát szinte lépésről lépésre követhetjük az eredményeket egészen a legújabb időkig.

BADER munkájának legnagyobb részét az emléktanyag közzététele teszi ki. Ha figyelembe vesszük, hogy a máig ismert négy szeima-turbinói típusú temető közül csak az igen kis Gajva torkolati temető feltárása újabb keletű (a szerző 1949–1950-es ásatása), a rendkívül gondos anyagközlést a könyv egyik nagy értékének kell tartanunk.

A leletanyag zöme az ún. első turbinói temetőből származik, ahol 1924-től rendszeres feltáró munka folyt. Az ásatásokat A. V. SMIDT, majd N. A. PROKOSJEV, 1948-tól pedig a szerző vezette. 1915-ben A. M. TALLGREN is megvizsgálta a területet, ekkor azonban a temető leletanyagát még kincsnek tartották.

A Káma és a Susztovka patak által közrevelt alacsonyabb domb északi lejtőjén elterülő temetőben 111 sírt, illetve feltételezett sírt tártak fel. A temetkezési mellékletek sekély mélységből kerültek elő, rendszerint csontvámaradványok nélkül. Ezt a jelenséget SMIDT úgy magyarázta, hogy a sírok vagy az egykori felszínen voltak, vagy kisebb emelvényt építettek, a jakutok, tunguzok és más népek közelmúltban is megfigyelhető sír-építményeikhez hasonlóan. E feltételezés mellett szól — F. A. ТУЕПЛОУОВ véleménye szerint — a több fém tárgyon látható erős patina-réteg, amely csak úgy értelmezhető, hogy e tárgyak huzamosabb ideig érintkeztek a szabad levegővel. PROKOSJEV, majd BADER pontos megfigyelései lehetővé tették a temetkezési rítus meghatározását.

A halottakat majdnem mindig egyedül, sekély sírgödörben nyújtott helyzetben temették el. A maximális sírmélység 1,15 m, de a temető középrészén csak 30–40 cm, az északi oldalon pedig még ennél is kevesebb. SMIDT feltételezése tehát nem minden alap nélküli. A sírgödörök formája: lekerekített sarkú négyszög vagy ovális. A rögzíthető sírok tájolása az egyes sírok esetében majdnem azonos: DNY—ÉK (41 sír). A mellékletek fekvéséből azonban ÉNY—DK (29 sír), NY—K (18 sír) és É—D-i (16 sír) irányítás is kikövetkeztethető. Hibás tehát az a feltételezés, hogy a turbinói temetőben — Ananyinóhoz hasonlóan — lábbal a folyó felé helyezték el a halottakat. A Káma itt pontosan É—D-i folyású s csak nagyon kevés sírről feltételezhető, hogy a Káma folyásirányára merőlegesen fektűd. Leginkább 45°-os szög alatt érintenek a Káma irányát, de jónéhány temetkezés éppen párhuzamos a folyóval. A temető hosszanti főtengelye ÉK—DNY-i irányú. A biztosan emberinek nem mondható csontdarabkák kalcináltsága arra mutat, hogy a temetkezési szertartásban volt valamiféle szerepe a tűznek is. Néhány esetben kettős temetkezést figyelt meg az ásató BADER.

Az eltemetettek nemi megoszlására — csontanyag hiányában — csak a mellékletekből lehetett következtetni. A harci eszközöket (balta, lándzsa, tőr, íj, tegez, nyíl) a férfiaknak, a réz és ezüst hajgyűrűket a nőknek tulajdoníthatjuk. A gyermeksírok meghatározására nincs lehetőség.

A mellékletek sironkénti megoszlása gazdasági differenciáltságra mutat. Tekintettel arra, hogy a közeli, ugyancsak bronzkori balanovói temetőben sikerült kimutatni a társadalmi helyzet, nemi megoszlás és életkor szerinti különböző sírmélységeket, ezt a szempontot BADER a turbinói temető esetében is érvényesíteni kívánta. Megfigyelése

szerint a gazdagabb sírokat mélyebbre ásták. Mivel a női sírok esetében is érvényesül⁴ a fenti jelenség, BADER úgy véli, hogy a matriarchátus hatása még érezhető volt a turbinói lakosság körében.

A temető tárgyi emléanyagát csoportokra bontva mutatja be a szerző, külön tárgyalva a fém- és a kőszköz-típusokat, a kerámiát és a szerves maradványokat. Mintaszerű anyagközlését az a modern törekvés jellemzi, hogy lehetőleg minden tárgyat képen is bemutasson. A tárgyra vonatkozó legfontosabb adatokat (rövid leírás, az ásatás ideje, a tárgy leltári száma, mérete) a képek alatt közli, tehát az elemző szöveg folyamatosságát nem töri meg. Hiányoljuk azonban az ábrák alatti szövegből a sírszámokat és az elemző temetőterképet.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a turbinói temető egykori népessége az esetek legnagyobb részében kerámiát nem tett a sírba. Ezért nagyon nehéz eldönteni, hogy a temető területén talált edénytöredékek ehhez vagy más népességhez tartoznak-e. A. V. SMIDT 1926-ban — ALLIO nyomán — úgy vélte, hogy a turbinói kerámia a korábbi fésűsgödöröskés edényművességből származik s különösen a Balahna-csoport anyagával rokon (FUFA. XVIII). 13 év múlva már csak annyit jegyzett meg, hogy „Turbinóban néhány tisztázatlan korú edénytöredékek kívül, kerámia nem volt”. A leningrádi régészeti intézet archívumában fennmaradt kéziratos munkájában SMIDT felveti: lehetséges, hogy ezek a töredékek nincsenek kapcsolatban a temetővel. (112. l.)

BADER feleletet ad e tisztázatlan kérdésre is. Véleménye szerint a tárgyalt kerámia-töredékeket — jelenlegi ismereteink mellett — nem lehet pontosan keltezni, de legvalószínűbb, hogy az i. e. II. évezred első feléből származnak. Eszerint nem lehetetlen, hogy egy részük a temetővel egykorú. Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy 1959-ben a 63. feltételezett sírban — tipikus turbinói réz tokosbaltával együtt — egy agyagedényke is előkerült.

Az ún. első turbinói temető emléanyagához sorolták hosszú ideig a második turbinói temetőből előkerült leleteket is. BADER felszámolja e téves azonosítást, kimutatva, hogy a nevezetes, kosfigurákkal díszített markolatú bronz kés is a második temetőből származik, mely a Susztovka patak ellenkező oldalán terül el. A kosfigurákkal díszített tőr előkerülése (1890) után 1925-ben A. V. SMIDT végzett itt próbaásatást, majd 1958—1960-ban BADER folytatta a kutatásokat. Jelentősebb eredményt csak 1960-ban ért el, a temető össze-leletanyaga azonban így is nagyon kisszámú.

Kevés anyagot szolgáltatott BADER ásatása a Kámába ömlő Gajva patak torkolatánál (permi kormányszóság) is, ahol 1949—1950-ben napvilágra került a harmadik turbinói típusú temető. A leletanyag zöme réz és bronz tárgy.

BADER könyvének második részében megvizsgálja a turbinói-szeimai kultúrkörbe tartozó temetők kapcsolatát a telepekkel, részletesen elemzi azokat az adatokat, amelyek a periodizációt, a keltezést és a kulturális kapcsolatok vizsgálatát lehetővé teszik, felvázolja a kultúrkör egykori lakosságának gazdasági és társadalmi viszonyait, majd a turbinói-szeimai fémművesség beható elemzése után az utolsó fejezetben az Urálon inneni és a Volga—Káma vidék bronzkori történetét foglalja össze.

A temetők és telepek kapcsolatáról írott fejezet tulajdonképpen BADER egyik korábbi könyvének (МИА N° 99. 1961.) szűkre fogott összegezése.

Egy terület őskori népességének etnikai egységéről vallott nézetek mindaddig hipotézisek csak, ameddig a temetőkhöz tartozó településeket nem ismerjük. Amikor a Középső-Káma vidéki temetők s az ugyanezen a területen fekvő telepek közvetlen kapcsolata világossá vált, lehetőség nyílt arra, hogy az Alsó-Oka menti telepek és a Gorkij melletti Szeimában feltárt temető kapcsolatát is kidolgozzák. A kámai és az okai telepek összevetése azt mutatja, hogy — a nem jelentéktelen különbségek ellenére — e két terület etnikuma rokon. A rokoni hasonlóság mindenekelőtt az edénykészítés szívós hagyományában tükröződik, mely archaikus (neolitikus) formákat őrzött meg. Rendkívül fontos a lakóházak formája, szerkezete és jellege is. Mindezek alapján BADER arra a következtetésre jut, hogy az „Urál és az Oka közötti erdős sáv hatalmas területén a bronzkorban néhány, egymással rokon kultúrájú népesség élt, mely a szomszédos (Fattanovó, Balanovó, gerendavázás, Andronovó) kultúráktól élesen különbözött”. (136. l.)

BADER a továbbiakban részletesen elemzi a szeima-turbinói népesség kapcsolatait az eurázsiai egykorú kultúrákkal. A legfontosabb és legerősebb az Urálon túli, szibériai területekkel kimutatható érintkezés, melyekről mindenekelőtt a szeima-turbinói fém-eszközök tanúskodnak. Az újabb kutatások kimutatták, hogy a Középső-Ob vidéki Szamusz IV. telepen (Tomszk közelében) felszínre került öntőmintákkal állították elő a turbinói tokosbaltákat is. A településből származó kerámia erősen rokon az urálival (anyagban és díszítésben: fogazott és „lépegető fésűs” minta), a kőszközök pedig határozottan turbinói típusúak. A számszói és az uráli kultúrák tehát rokonkultúráknak

tekinthetők. BADER azonban nem mutat rá határozottan azokra a jelenségekre, amelyeket M. F. KOSZAREV a szamuzsi telep feldolgozása során megállapított. Nevezetesen, hogy a Középső-Urál keleti oldalán feltárt neolitikus telepek (Sanaiha, Polugyenka I.) népességének utódai (gorbunovói kultúra) nemcsak anyagi kultúrájukban, hanem eredetükben is rokonságot mutatnak a Szamuz IV. teleppel. ((Cob. Apx. 4 (1963) 23—24.) KOSZAREV megállapítja, hogy a szeima-turbinói fémművesség eredetét a Középső-Ob vidékén kell keresni, ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a tokosbalták jóval tovább éltek az Ob vidékén, mint a Káma és az Oka medencéjében, tehát nem helyes az obi kultúrákat szeima-turbinóinak nevezni. (I. m. 26.)

Az újabb kutatások tarthatatlanná tették azt a korábbi feltevést (pl. Sz. Sz. CSERNYIKOV), mely szerint a szeima-turbinói fémek az andronovói kultúrához tartoznak. Hiteles andronovói leletben ugyanis nem fordul elő szeima-turbinói típusú tárgy. (A Kuma falui [orenburgi kormányzóság] kurgántemetkezés kevert anyagában levő szeimai típusú lándzsa keltezése még tisztázatlan.) Néhány, az andronovói kultúra lelettipusaihoz hasonló tárgyforma (pl. hornyolt bronz karperecek) alapján kétségtelen az érintkezés, ami azonban nem jelent rokonságot.

BADER a Káma-menti temetőkből előkerült nefrit tárgyak eredetét vizsgálva elutasítja a bajkái és a kínai származtatást és úgy véli, hogy leginkább helyi, urali készítmények ezek.

Az Urálon túli területekkel meglevő szoros kapcsolatok fontos bizonyítékai azok az edények, amelyeknek formája, díszítése és főleg anyaga (az agyagban zúzott pala, csillám és zsírkő) közvetlen hatásra mutatnak. Figyelemre méltó továbbá, hogy a szeima-turbinói fémtárgyak díszítő mintakincsé az Urálon túli keramikában megvan.

A szeima-turbinói népesség élénk kapcsolatban állt a tőle délnyugatra eső gerendavázas kultúrával is. Ennek — a temetőknél (pl. Pokrovszk) kívül — fontos bizonyítéka a boroginói kincs, melyben 2 db turbinói típusú ezüst lándzsa is volt. BADER részletesen foglalkozik a kincs keltezésével és arra az eredményre jut, hogy a korábbi korhatározások (KRIVCOVA-GRAKOVA, M. GIMBUTAS, M. LOEHR) nem helyesek. A kincset — N. JA. MERPERTTEL egyetértve — az i. e. XVI. század második felére és a XV. század első felére helyezi.

Más jellegű volt a kapcsolat a balanovói kultúrával, melynek keramikája sok szeima-turbinói telepen előfordul. Később (i. e. XIII. század) az Oka—Volga vidékén a balanovói népesség keveredik a szeimaival és egy új, kevert kultúrát hoz létre. (Csirkovó-szeimai kultúra.)

A turbinói kultúra második, kései szakaszában megjelenő abasevói kultúrával a kapcsolat szoros volt, de ez a kapcsolat még nem eléggé tisztázott.

A szerző a továbbiakban a szeimai és a turbinói temető abszolút kronológiáját vizsgálja. Gondos elemzés útján kimondja, hogy a két temető kora az i. e. XVI—XIV. század. (143. l.) Az egész kultúra időbeli keretei azonban sokkal tágabbak. A Káma vidéki turbinói kultúra közvetlen genetikai kapcsolatban áll a neolitikus levsinói művelődéssel, melynek felső határa az i. e. III. és II. évezred fordulója, vagy inkább a II. évezred eleje. A turbinói kultúra tehát az i. e. XVIII. századtól a XII. századig tartott. (144. l.) Sokkal nehezebb az Oka vidéki szeimai lokális kultúra keletkezése. BADER szerint az i. e. II. évezred elején keletről jött voloszovói kultúra alapján az i. e. XVI. század körül alakult ki és a Voloszovó-Balahna jellegű telepeken egészen a XIII. századig élt, amikor is helyét a csirkovó-szeimai kultúra foglalta el. BADER ezt a kérdést nagyon óvatosan kezeli, tekintve, hogy a kutatások ezen a területen még nem kielégítőek.

A szeima-turbinói temetők keltezését a fémesszközök elemzésével is igyekszik alátámasztani. Számunkra fontos az a megállapítása, hogy a — korábbi nézetektől eltérően — a turbinói temető régebbi a szeimainál. (SZALNYIKOV stratigráfiája.) Az ún. első turbinói temetőt az i. e. XVI. század második és a XV. század első felére, a szeimait az i. e. XV. század közepére keltezte. A legkésőbbi a Gajva torkolati kis temető (XV. század vége — XIV. század eleje), amelynek nyitott köpűjű réz lándzsái már az ananyinói kopják előfutárainak tekinthetők.

BADER tehát a szeima-turbinói kultúrát a korábbi keltezéssel ellentétben (i. e. XIII—X. század) jóval régebbinek határozta meg. Határozottan elveti KISZELJOV keltezését a második turbinói temetőből származó kosalakos tőrre vonatkozóan, mivel az — szerinte — nem a szibériai karaszuki műveltségéből került a Káma vidékére.

A finnugor és magyar őstörténet szempontjából leglényegesebb az utolsó fejezet, melyben BADER felvázolja a Volga—Káma vidék őskorának történetét a korai vaskorig.

Az Urálon inneni területen a legősibb neolitikus telep a Csuszovája alsó folyása menti Borovoje-tó I., mely — BADER szerint — az i. e. III. évezred közepénél nem régebbi. (Vö. MIA № 99. 1961, 181.) Az Urálon túli legősibb kerámiát — V. I. CSER-

NYECOV szerint — az első kozlovi szakasz telepein találjuk (pl. Andrejevskozoje ozero), melyek anyaga formailag szorosan kapcsolódik a kelteminári kultúra telepein (Dzsansbasz Kala IV, Dzsebel barlang VI, VII.) előkerült leletekhez. E szerint — mondja CSERNYECOV — az említett neolitikus telepek az i. e. IV. évezredből származnak. BADER idézi E. M. BERSZ nézetét is, aki úgy látja, hogy az Urálon túli legősibb kerámia az északnyugat-európai Sperrings kerámiával rokon s ez — stratigráfiaiilag — megelőzi a fésűshullámos díszű kerámiát. BADER nem foglal határozottan állást sem CSERNYECOV, sem BERSZ nézete mellett, csak azt hangsúlyozza, hogy eddig a Káma mentén a Borovoje tó I. műveltségénél korábbi neolitikus kultúrát nem ismerünk. (169. o.) Tekintve az Urálon túli kerámia nagyfokú közelségét, az edényművesség onnan kerülhetett át az Urál európai oldalára, valószínűleg az i. e. III. évezred elején. Az edényművességet hozó népességben a finn-permi ágat kell látnunk, amely az Urálon túli ősi finnugor törzsről szakadt le — mondja BADER. Később ez a népesség az orosz síkság egész északkeleti részét és az Urál mentét elfoglalta s így nyugaton és délnyugaton a fésűs-gödörös kerámiájú neolitikus kultúrával lett határos. BADER tehát nem fogadja el a fésűs kerámia finnugor eredetét hirdető véleményeket, ellenkezőleg hajlik afelé, hogy B. SZEREBRENY NYIKOV feltételezését tegye magáévá, aki szerint a fésűs kerámia népessége indogermán volt. (170. l.) Az Urálon túli neolitikus kultúrák népe az ugorokkal azonosítható — a szerző szerint — s így magyarázatot kapunk a Káma-menti és az Urálon túli kultúrák szoros kapcsolatára.

A fémesszközök először az európai oldalon élő későneolitikus vadász-halász népességnél jelentek meg az i. e. III. évezred végén és a II. évezred elején (pl. Levsinó, Csernyaska), minden bizonnyal Elő-Kaukázus vidékéről. Az Urálon túli első réz eszköz az i. e. II. évezred első feléből származik (Küszü Kul). Az Urálnak mind a keleti, mind a nyugati oldalán létrejött fémművesség elszakíthatatlanul kapcsolódik a helyi neolitikumhoz. Így a Káma mentén a levsinói szakaszt a turbinói kultúra váltotta fel, az Oka vidékén pedig a voloszovói kultúra élt. A voloszovói kultúra népessége eredetileg az Urálon túlról bevándorolt kámai törzsekhez kapcsolódott (finn-permi kirazzás), majd az i. e. II. évezred elején elfoglalva az Oka-medencét, rövidesen a számukra idegen, fésűs-gödörös kerámiával jelentek meg egyrészt a Felső-Volga vidékén, másrészt a Baltikumon. „A voloszovóiak és a velük rokon törzsek elterjedésében az ősfinnek nyugati terjeszkedésének egyik korai etnikai hullámát lehet látnunk” — írja BADER. (171. o.) BADER határozottan elveti azt a felfogást, mely szerint a voloszovói kultúra neolitikus lenne. (Ebben a kérdésben elsősorban BRJUSZOVVAL kerül szembe.) Az i. e. II. évezred első felében az északkelet felé is terjeszkedő voloszovóiak szomszédságba kerültek a rokon turbinóiakkal. Csak ezzel a rokonsággal lehet magyarázni az Urálon túlról behozott fémtárgyak gyors és tömeges elterjedését a Kámától az Okáig.

A Káma és az Oka közötti hatalmas területen tehát az i. e. II. évezredben a szeima-turbinói kultúra virágzott, mely több lokális csoportra oszlott: turbinói, szeimai vagy voloszovói, galicsi stb. Mivel az Urálon túli neolitikus kultúrák még rosszul ismertek, csak sejteni lehet az ottani egységes bronzkori kultúrterületet.

Az i. e. XVI. században létrejön valahol a szamuszi kultúra határán (Középső-Ob) egy hatalmas bronzművészeti központ, ahonnan a fémesszközök mind nyugat, mind kelet (Kína) felé elterjedtek. Feltehető azonban, hogy több fémművészeti központ is volt.

Az Urálon inneni fejlődést már az i. e. II. évezred elején megzavarták a délnyugat felől a Felső- és Középső-Volga vidékére behatoló balanovóiak és fatyanovóiak, akikben — BADER szerint is — indoeurópaiakat kell látnunk. Az i. e. II. évezred közepén a balanovóiak elfoglalták a voloszovói kultúra jelentős területét és a Káma bal partjára is benyomultak. Így az Sz. I. KORZSINSZKIJ által meghatározott egykori steppe-határ mentén (vö. МИА № 99, 1961. 193, 129. kép) a turbinóiakkal is határosak lettek. Az i. e. XIV. században az andronovóiak (iráni steppei törzsek) terjeszkedése elvágta a közvetlen keleti kapcsolatok útját, ami a helyi fémművesség fellendülését eredményezte. Ebben a zavaros időszakban jelenik meg a Volga—Káma vidékén az abasevói kultúra, az Oka—Volga mentén pedig a csirkovó-szeimai kultúra. Az abasevói kultúra — BADER szerint — a voloszovóiból alakult ki. (174. o.) Ez a feltételezés alapot ad ahhoz, hogy az abasevói kultúrában finnugor népességet lássunk, amint ezt már K. V. SZALNYIKOV is feltételezte.

A fenti népmozgalmak eredményeképpen az i. e. XII—XI. században több kevert kultúra jelenik meg az Urál európai oldalán.

Az i. e. IX—VIII. századra keltezett zajuresimszkojei telepen feltárt Urálon túli kerámia közvetlenül elő-ananyinóidnak látszik. Ez egy újabb keleti hullám behatolását jelenti, amelyben már a mongoloid fajta is szerepet játszott, habár jóval kisebb mértékben, mint a későbbi ananyinói népességben.

BADER elméletének áttekintésével világossá válik, hogy a szerző sok kérdésben vall a korábitól eltérő nézeteket. Bár a finnugor őstörténet fő kérdéseinek alapos kidolgozását — láthatólag — nem tűzte maga elé, körvonalaiiban mégis felvázolja a finnugorság kialakulásának főbb mozzanatait. Véleménye szerint a finnugorok Urálon túli őshazájából az i. e. III. évezredben váltak ki a finn-permiekké, akik átkelve az Urálon egyrészt a Káma mentén, másrészt az Oka vidékén telepedtek le. E két terület neolitikus kultúráit eredetileg nem jellemzi a fésűs kerámia. Az Oka mentére benyomuló népesség azonban az ott élő lakosságtól átveszi a fésűs-gödörös kerámiát s így az i. e. II. évezred elejétől már ezzel az edényműveléssel jelenik meg a Felső-Volga vidékén és a Baltikumon, ahová az i. e. II. évezred derekán vándoroltak. Ezek lennének a finnek elődei. A Káma menti neolitikumból kifejlődött turbinói kultúra rokon a voloszovói (vagy szeimai) kultúrával, tehát ezek is a finnugorság körébe tartoztak. Mind a neolitikumban, mind a fémkorokban erős szálakkal kapcsolódott ez a Káma—Oka vidéki népesség az Urálon túli kultúrákhoz, melyek hordozóiban BADER az ugorokat látja.

BADER nem sarkítja ki ilyen élesen elméletét s ezért több olyan fontos kérdésre nem kapunk választ, amelyek nélkül a finnugor őstörténet kérdései nem oldhatók meg. Nevezetesen nincs kifejtve az, hogy az Urálon inneni neolitikus népesség az Urálon túli óriási területek melyik részéről származik, továbbá hogy az elvándorlás hány hullámban történt. Az Urálon túli neolitikus kultúrák egy csoportjának i. e. IV. évezredre keltezésében hallgatólagosan egyetért CSERNYECOVVAL, holott ezt a korai keltezést — éppen a kelteminári kultúra alapján — nem lehet elfogadni. (FORMOZOV és RAUSENBACH kutatásai). A voloszovói kultúráról írottak alapján okunk van arra gondolni, hogy BADER a Káma menti kultúrákban az udmurtok és a komik, illetőleg a marik és a mordvinok elődeit látja, míg a voloszovói kultúrát a keleti-tengeri finnséggel azonosítja. Elméletéből nyilvánvalóan következik, hogy az obi-ugorok mindig az Urálon túl laktak. Csak sejteni lehet, hogy a magyarok elődeinek nyugatabbra költözését — esetleg a preananyinói és az ananyinói időben bekövetkezett újabb keletű bevándorlással hozza kapcsolatba. Nem kapunk kielégítő magyarázatot a közép-oroszországi és az urál—kámai fésűs kerámiás népesség eredetére sem. Ezen túlmenően elméletébe nem illeszthető be a lapp és a szamojéd kérdés.

Úgy véljük, hogy a finnugorság Urálon túli származtatása mellett felhozott érvek nem elégségesek ahhoz, hogy a finnugorok európai területen való kialakulását kimutató eredményeket alapjaiban módosítani kellene.

BAKAY KORNÉL

Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből

Budapest, 1963 [a fedőlapon 1964]. Akadémiai Kiadó. Ligeti Lajos és Pais Dezső közreműködésével szerkesztette Benkő Loránd. Nyelvtudományi Értekezések 40. sz. 384 l. + 5 melléklet. — Bárzsi Géza születésének 70. évfordulója alkalmából írták tiszteletli, baráti, tanítványai.

1. 1964. január 9-én töltötte be hetvenedik életévét Bárzsi Géza, a magyar nyelv-tudománynak hazánkban is, külföldön is egyik legismertebb képviselője. Tudományos érdeklődése kezdetben a magyar—francia kapcsolatok vizsgálatára irányult, s ebben a tárgykörben 1923 és 1938 között számos cikk, tanulmány jelent meg tollából magyar és francia nyelven. Ilyen irányú tevékenységének klasszikusan tömör foglalata „A magyar nyelv francia jövevényszavai” (Bp., 1938.). — Mindmáig hézgapótló mű a „Magyar szófejtő szótár” (Bp., 1941.), amely köznyelvünk szókészletének történetét és eredetét mutatja be mintaszerűen rövidre fogott, mégis rendkívül informatív értékű szócikkeiben. Már ez a munka megmutatta, hogy Bárzsi Géza elsősorban nem romanista, hanem magyar nyelvész, olyan magyar nyelvész, aki nyelvünk történetének feltárásához minden szükséges ismerettel rendelkezik. Ezt bizonyították azok a munkái, amelyek egyetemi oktató tevékenységével párhuzamosan keletkeztek, s amelyek nagyszabású monográfiákban, kézikönyvszerű összefoglalásokban a magyar nyelvtörténet fő kérdéseit tárgyalják.

Úttörő kezdeményezése volt a magyar argó kutatása, de sokkal jelentősebb a magyar történeti nyelvjáráskutatás elindítása, e diszciplína elvi és módszertani kérdéseinek felvetése és ebben a tudományágban számos konkrét eredmény elérése. De ezenkívül is fontos szerepe volt a magyar dialektológiai kutatások felfrissítésében. Elég csupán a magyar nyelvatlasz és az új magyar tájszótár munkálatainak megszervezésében vállalt tevékenységére utalnom.

Ez előttünk levő, az ő tiszteletére írt emlékkönyvben Benkő Loránd tekinti át életpályáját, mutatja be mint tudóst, tanárt és embert (5-15), munkásságának jegyzékét pedig E. Abaffy Erzsébet közli (375-81).

2. Az emlékkönyv címe Bárczi Gézának 1963-ban megjelent munkájára („A magyar nyelv életrajza”) céloz. A kötetben közzétett hatvan tanulmány valóban szinte kivétel nélkül a magyar nyelv múltjának és jelenének megismeréséhez segít hozzá bennünket. A szerkesztő a szerzők nevének betűrendjében közli a cikkeket; nehéz is lett volna valamilyen belső rend — a tanulmányok tárgya, tematikája — alapján arányosan elosztani az anyagot. Az ismertető is nehéz helyzetben van, amikor megpróbálja ezt a gazdag gyűjteményt áttekinteni, hogy legalább részben méltó legyen az ismertetés az ismertetett műhöz.

3. A kötet legnagyobb része, egyharmada a szótörténeti és etimológiai kutatások körébe vágó szókincstanulmány. Véleményem szerint ennek három oka lehet: 1. az ünnepelt egyik főműve a SzófSz.; 2. most készül egy új etimológiai szótár; 3. a megszabott terjedelemben leginkább szótörténeti-etimológiai kérdéseket lehet kerekén, egészet adó módon megtárgyalni. — E témakör tanulmányai azonban korántsem egy kaptafára húzott szabvány cikkek. Elvi és módszertani kérdések kerülnek megvitatásra, a szótörténetnek és etimológiának a történelemhez és a művelődés- és tárgytörténethez, a néprajzhoz és a folklorehoz, a névtanhoz és más területekhez fűződő szálait fejtik fel a szerzők. Így például KISS LAJOS a *szláv* népnévnek és rokonságának magyar nyelvi történetét írja meg (193-200), közben azonban szervesen beleilleszti a megrajzolt képbe e szavak magyar nyelven kívüli életének sorsát is. MOLLAY KÁROLY a *gesztenye* történetével és eredetével foglalkozva a jövevényszó-kutatás és tárgytörténet összefüggéseire mutat rá, azt hangsúlyozza, hogy *gesztenye* szavunk tárgytörténeti alapon egy középbajor *kestano* átvétele (249-55). MOOR ELEMÉR a csalítójás népnyelvi elnevezéseinek vizsgálata alapján azt a következtetést vonja le, hogy a baromfityesztés nálunk két központból terjedt el: egy dunántúli központból a szlovének, egy kisalföldi központból a szlovákok példája nyomán (260-4). PAIS DEZSŐ „Ősvallásunk nyelvi emlékeiből” című, hosszabb idő óta készen álló nagy munkájának két szakaszát közli az emlékkönyvben: „A finnugorság lélekkezetei és rájuk vonatkozó kifejezései” (282-7) címen a szervlélek és az árnyéklelek problémáival foglalkozik. Ez a tanulmány a magyar (és finnugor) ősvallás, RÉDEI KÁROLYÉ viszont a magyar őstörténet szempontjából figyelemre méltó (Nyék 311-3). Megállapítja Rédei, hogy *nyék* szavunk és a vele összetartozó *Nyék* törzsnév egy feltehető **nyé-* igei alapszó deverbális *-k* névszóképzővel létrejött származéka, és hogy ezzel az alapszóval egyeztethetők az obi-ugor nyelvek 'köt, sző' jelentésű igéi. A Nyék törzs másodrangúságára, alárendeltségére utal az a körülmény, hogy e törzsre volt bízva a határvédelem kiépítése és a határ védelme.

A szókincstanulmányok nagyobb részét még ilyen részletességgel sem ismertethet, mint az előbbieket. A többiek részint a tárgyalt szavak magyar nyelvi életével foglalkoznak, részint finnugor vagy ugor etimológiákat, részint jövevényszavakat mutatnak be. — TAMÁS LAJOSNAK a román *cea* és *hais* állatterelő szavak történetéről írt cikkéből (360-2) csupán azt az általános vonatkozásban is megszívlelendő tanulságot emelem ki, hogy az állatterelő szavak esetében az elemi rokonság problémája igen gyakran más-képpen ítélendő meg, mint az indulatszavak esetében. BERRÁR JOLÁNNAK az „Egy fejezet a *néz*, *illet*, *tartozik* igék jelentéstörténetéből” című tanulmánya (52-9) a grammatizálódás problémáját veti fel; hasonlóképpen PROHÁSZKA JÁNOSÉ a *mondanivaló*-félék családjáról (302-6). — Finnugor, ugor etimológiáikat közül BEREZCKI GÁBOR (50-1), LAKÓ GYÖRGY (226-9), N. SEBESTYÉN IRÉN (320-6). Ez utóbbi ugyan már átvezet bennünket a jövevényszó-tanulmányokhoz, minthogy N. SEBESTYÉN IRÉN szerint *tolvaj* szavunk közvetlen érintkezés útján való átvétel egy szamojéd nyelvből. — HADROVICS LÁSZLÓ szláv (127-7), N. KAKUK ZSUZSA (154-7) és NÉMETH GYÜLA (279-81) török etimológiákat tesz közzé. KNEZSA ISTVÁN megállapítja, hogy *teher* szavunk eredetét továbbra is ismeretlennek kell tartanunk és hogy a *másza* nem származhatik a latin *massa*-ból, hanem valószínűleg a délorosz, ukrán *máza* 'társzekér' átvétele (201-10). — KÁLMÁN BÉLA tájszómagyarzatokat ad a kötetben (158-65), BEKE ÖDÖN a *kakukk* madárnévnek növényneveinkben való előfordulásáról ír (39-42), FOKOS DAVID a *kézpénz* összetételt vizsgálja (85-8), GRÉTSY LÁSZLÓ a *léhűtő* eredetét a sörfőzéskor találja meg (115-20), HEXENDORF EDIT a *hanggal* (133-8), LÓRINCZE LAJOS pedig a *nyakaszegett* 'hóvirág' tájszó kapcsán a *szeg* ige jelentéstörténetével (240-3) foglalkozik.

Némileg ebbe a csoportba sorolhatjuk NAGY J. BÉLA dolgozatát betűneveinkről (265-71), továbbá a frazeológia kérdéseivel foglalkozó két tanulmányt: O. NAGY GÁBORÉ (Egy közmondás története: 272-8) az egyik, melynek tárgya a magyar *ki korán kel aranyat lel* közmondás magyar nyelvi és magyar nyelven kívüli élete (vö. lat. *aurora*

Musis amica; ném. *Morgenstunde hat Gold im Munde*; stb.); JUHÁSZ JÓZSEF cikke a másik, amely a frazeológiai egységek néhány kérdésével foglalkozik.

ANTAL LÁSZLÓnak „Egy magyar morfémátár ügyében” című dolgozata (22—7) azt hangsúlyozza, hogy a morféma lévén a nyelvi jelrendszer alapegysége, a morféma lévén igazi jel, nem szótárakat kellene tudományos célra készíteni, hanem morfémátárakat.

4. Ismeretes, hogy a magyar nyelv tudományi kutatások történetében a második világháború után mintegy másfél évtizedes pangás következett be. Ismeretes az is, hogy a magyar névtan fő problémáit éppen BÁRCZI GÉZA foglalta össze a magyar szókincs eredetét tárgyaló könyvének második kiadásában. Örvendetes tehát, hogy a Bárczi Géza tiszteletére kiadott emlékkönyvben néhány névtani tárgyú közlemény is megjelent. A már említett cikkek közül ebbe a csoportba is tartozik RÉDEI KÁROLYÉ; főképpen névtani tárgyúak a következők: CZEGLÉDY KÁROLY, Káshari földrajzi neveihez (60—5); KÁZMÉR MIKLÓS, A -fa 'falva' névföldrajza és megterhelése (174—80); KELEMEN JÓZSEF, Ikerítéssel és ikerítésből való kiválással magyarázott neveinkről (181—6); LIGETI LAJOS *Gyarmat* és *Jenő* (230—9); SIPOS ISTVÁN, Határ- és dűlőneveink történetéből (327—9).

5. Irodalmi nyelvünk történetének korai szakaszával SZATHMÁRI ISTVÁN foglalkozik (Szenczi Molnár Albert és irodalmi nyelvünk: 345—54), viszont több tanulmány is érinti az újabb irodalmi nyelv és stílus kérdéseit. TOMPA JÓZSEF Katona Bánk bánjával kapcsolatban a *nagyúr* = *nádor* azonosítás nyelvi és stílusbeli problémáit tárgyalja (363—8). GÁLDI LÁSZLÓ és J. SOLTÉSZ KATALIN Petőfi nyelvével foglalkozik; GÁLDI a *bús* jelentéskörét (107—14), J. SOLTÉSZ KATALIN Petőfi szimbólumait (330—8) vizsgálja. BENCÉDY JÓZSEF Radnóti Hetedik eclogáját elemzi (43—9). — Itt említem meg FÁBIÁN PÁRNak sportsajtónk nyelvéről írt cikkét (78—84).

6. Szorosabb értelemben vett nyelvtörténeti tanulmány kevés van a kötetben. KÁROLY SÁNDOR (166—73) és PAPP LÁSZLÓ (296—301) cikke módszertani jellegű; KÁROLY az adat és a probléma nyelvtörténetbeli és nyelvleírásbeli szerepéről ír, PAPP pedig a XI—XII. századi magyar nyelv tanulmányozásának lehetőségeiről. — SZABÓ DÉNES az Apor-kódex zsolttartóredékeit vizsgálva megállapítja, hogy a kódex (CodHung. II, 1—42) töredékeinek nemcsak a helyesírása, hanem a nyelve is különbözik az épségben ránk maradt zsolttárolótól; a különbség főleg hangtani természetű (339—44).

PAPP ISTVÁN (Voltak-e sorvadó magánhangzók nyelvünkben?: 288—95) a magyar hangtörténetnek egy igen lényeges kérdését vizsgálja, s arra az eredményre jut, hogy „sorvadó” magánhangzók sem az élő köznyelv, sem nyelvjárássaink hangszerkeztetésében nem helyezhetők el; hogy ez a múltban másképpen lett volna, arra nézve semmi bizonyítékunk nincs.

Részben nyelvtörténeti, részben leíró szempontú grammatikai kérdéseket vizsgál több tanulmány. — A tárgyias igeragozás problémáit tárgyalja E. ABAFFY ERZSÉBET (A tárgyias igeragozás XVI. századi használatáról: 16—21) és D. BARTHA KATALIN („Sajnálalom szegény!” A határozott tárgy névelőtlen használatához: 34—8). BALÁZS JÁNOS belviszonyragjaink eredetéről (28—33), RÁCZ ENDRE a *tehát* (*tahát*) köztiszóvá fejlődésének kezdeteiről (307—10), SEBESTYÉN ÁRPÁD egy névutótipusról (314—9) ír. SZÉPE GYÖRGY az egyeztetés kérdésével foglalkozik (355—9) és megállapítja, hogy a morfematika csupán korlátozottan képes felderíteni és leírni egy nyelv szerkezetét, illetőleg hogy a grammatika számára csupán olyan elmélet tekinthető elegendőnek, amely a szintaxisból indul ki és a nyelv minden szintjét rendezett szabályok formájában kívánja leírni, magyarázni.

7. Fonetikai tárgyú FÓNAGY IVÁN és MAGDICS KLÁRA közös tanulmánya a kérdő mondatok dallamáról (89—106) és MOLNÁR JÓZSEFÉ a magyar affrikátákról (256—9).

A magyar és nem magyar dialektológia is kisebb arányban szerepel a kötetben, mint a hazai dialektológiai munkálatok alapján várhatnók. — DEME LÁSZLÓ a magyar nyelvatlasz anyagának helyszíni ellenőrzése közben felmerülő kérdésekről számol be színesen (66—72). HUTTERER MIKLÓS a cigány nyelvjárások magyar elemeiről ír (139—47) s azt vizsgálja, milyen szerkesztési szabályok szerint válnak az idegen elemek a cigány nyelv szervezésévé. IMRE SAMU a felsőőri nyelvjárás német jövevényszavaiban mutatkozó *w > b* megfelelésről közöl rövid tanulmányt (148—9). KIRÁLY PÉTER a magyarországi szlovák nyelvjárások atlaszának jelentőségét méltatja (187—92). B. LŐRINCZY ÉVA az új magyar tájszótár szerkesztési problémáiból mutat be egyet, a tájszók közös, illetőleg külön szócikkbe sorolásának kérdését (244—8). VÉGH JÓZSEF az őrségi és hetési diftongusrendszert és a vele kapcsolatos kérdéseket vizsgálja (369—74).

8. Kifejezetten finnugor nyelvészeti tárgyú tanulmány is kevés van a kötetben. Hiszen finnugor nyelvészeink is inkább olyan tanulmánnyal tisztelték meg az ünnepeltet, amelynek szorosabb kapcsolata van a magyar nyelvvel, a magyar nyelvtudománnyal. Így a fentebb már említett — finnugor vagy ugor etimológiálat tárgyaló — tanulmá-

nyokon kívül szoros magyar vonatkozása van FABRICIUS-KOVÁCS FERENCÉNEK (211—4) és A. KÖVESI MAGDÁÉNAK (218—25). KOVÁCS FERENC ugyanis megállapítja, hogy a md. E. *komš*, M. *komš*, *komš*, *komš* 'húsz' elkülönítendő az azonos jelentésű ugor és permi szavaktól, viszont elvileg egyeztethető a magyar *hím* szóval és annak megfelelőivel. KÖVESI MAGDA pedig a *balog*-ban is előforduló -g képző vizsgálata alapján az egykori közvetlen és szoros, de nem minden részletében feltárt magyar—permi kapcsolatok kérdését tárgyalja.

ERDŐDI JÓZSEF cseremisiz és finn példák alapján a középfok jelének egy különös funkciójáról ír (73—7). GULYA JÁNOS egy sajátos déli vogul hangjelölés kapcsán arra mutat rá, hogy az eredeti szókezdő *p* hangnak a megváltozása minden biztonnal újabb kori, kétségtelenül belső vogul nyelvi fejlemény ugyan, de magyar szempontból is figyelmet érdemel az a tény, hogy e változás a magyarhoz viszonylag legközelebb álló déli vogul nyelvjárásterületen következett be (121—3).

HÁJDÚ PÉTER (Hol volt az uráli őshaza?: 128—32) tanulmányának célja, hogy az őshaza megállapításának bonyolult kérdésében az állatnevekkel kapcsolatos nehézségekre rámutasson, és ezzel is kiemeli a fanevek és az erdőttörténet elsődleges fontosságát az őstörténet-kutatásban. Szerinte az uráli őshazát a tajgának azon a területén kell keresnünk, ahol a *Pinus sibirica* és az *Abies* is megtalálható, tehát a középholocén korban valahol Nyugat-Szibériában, az Ob alsó folyása és a Pecsora forrásvidéke között.

9. Talán ezzel a vázlatos ismertetéssel is sikerült rámutatnom a Bárczi-émlékkönyv gazdag és változatos tartalmára. Az ismertetést tartottam feladatomnak, a kritika legyen azoknak a cikkeknek, tanulmányoknak a feladata, amelyek a kötetben közölték hatására születnek meg. Számos gondolat van ebben a tanulmánygyűjteményben elhintve, olyan gondolatok, amelyek részletes kifejtésre, olyanok, amelyek alapos vizsgálatra, olyanok, amelyek tüzetes kritikára várnak. Ezek a körülmények pedig azt jelentik, hogy nemcsak egy külsőleg is szép kiadvánnyal gazdagodott nyelvtudományi irodalmunk, hanem olyan kiadvánnyal, amelyet nagyon sokan és nagyon sokszor fognak idézni nyelvészeink a jövőben.

PAPP LÁSZLÓ

Kovács Ferenc: A magyar jogi terminológia kialakulása

Budapest, 1964. Akadémiai Kiadó. 206 l. Nyelvészeti tanulmányok 6.

Könyvének „Bevezetés”-ében célkitűzéséről maga a szerző így ír: „... elsősorban és alapvetően a magyar társadalom gazdasági és osztályviszonyainak a nyelvi tükröződését vizsgáltam. Azokat az alapvető nyelvi elemeket fogtam vallatónak, amelyek a legpregnánsabb módon érzékeltetik az államalapítás előtti és az azt közvetlenül követő kor magyar társadalmának differenciált állapotát, osztály-erőviszonyait, osztályszerkezetét” (10); „A latin- és a magyarnyelvűség harcában is elsősorban azokat az osztályszempontokat vizsgáltam, amelyek a hivatalos latin nyelvű írásbeliség hosszú évszázadokig tartó egyeduralmának az igazi okait jelentették olyan korban, amikor a társadalmi szükségletek és a terminológiai feltételek már régés-rég indokolták és lehetővé tették volna az írásbeliségben is a magyarnyelvűséget” (uo.). A mű olvasása arról győz meg, hogy a kifejtett koncepciónak KOVÁCS FERENC igyekezett a lehető legnagyobb mértékben eleget tenni. Figyelemre méltó az a következtetés, ahogyan a magyar jogi terminológia és a magyar közélet szókincse néhány legrégebbi elemének kialakulását a törzsi társadalom felbomlásával és a hűbéri államforma létrehozásával párhuzamban vizsgálja. Így a tanulmány túllépi a nyelvtudomány szűkebb határait és társadalomtörténeti érdekűvé szélesedik, azonban, ahogy a matematikai nyelvészet csak a módszert veszi át a matematikától és a nyelvet vizsgálja, ugyanúgy a szerző célkitűzése is lényegében nyelvészeti volt, s eredményei is nyelvtudományunkat gazdagítják.

KOVÁCS FERENC könyve lényegében két részből áll. Az első rész, amely három fejezetre tagolódik, három jogi alapfogalom (*úr* ~ *ország*, *igazság* ~ *törvény* ~ *jog*, *bíró*) kifejezésének példamutatóan alapos monografikus feldolgozása, a második rész pedig annak a meggyőző igazolása, hogy az állami és a jogi élet hivatalos latin írásbeliségével párhuzamosan már az első Werbőczy-fordítás (1565) létrejötte előtt magyarnyelvű szó- és kifejezésanyag is kialakult, illetve használatos volt az állami és a jogi életben. Sajnáljuk, hogy a szerző nagyszámú jogi kifejezés (pl. *tanú*, *per*, *bűn*) részletes elemzésétől tartózkodott. Ugy gondoljuk, hogy a kifejtett etimológiákhoz hasonlóan ezeknek a tárgyalása is sok tanulsággal járt volna. Bizonyos azonban, hogy az elmaradottakért sokban kárpótolt a széles alapon kifejtett három etimológia.

A szerző igen jó úton jár, amikor az állami és az jogi felépítmény szavait, ezeknek a jelentésfejlődését magára a társadalmi fejlődésre vezeti vissza. A kutatásban alkalmazott komplex módszer a feladat sikeres megoldásához nemcsak hogy célravezető, hanem egyenesen nélkülözhetetlen. A tanulmány értékét nagymértékben emeli, hogy a kutatás során elért következtetéseit, amelyeket a hazai társadalmi és nyelvi fejlődésre alapozott, a szerző más nyelvek megfelelő adataival is összevetette és e révén eredményeit még szilárdabban megalapozta. Az *úr* → *uruzság* < *ország* etimológiai kapcsolatát eddig sem vonták kétségbe, mégis igen tanulságosak azok az idegen nyelvekből vett példák, amelyek számos nyelvben a két tárgyalt fogalom hasonló nyelvi motivációját mutatják be (*Herr* ~ *Herrschaft*, *pán* ~ *pánstwo*, *signor* ~ *signoria*), valamint a *jog* szó tárgyalásánál felsorolt idegen nyelvi adatok, amelyek az *egyenes* > *igaz* ~ *jó* > (*jobb* >) *jog* jelentésfejlődés általános voltát bizonyítják. Szinte önmagától kínálkozik hasonló analog jelentésfejlődés a harmadik részletesen elemzett szónál, a *bíró*-nál is. Teljesen meggyőző Kovács fejtegetése, amikor a bírói hatalmat a fizikai erőből vezeti le. Érvelésének támogatására hadd emlékeztessék arra, hogy az elvont értelmű latin *potestas* a fizikai képességet jelölő *posse* származéka. Az ilyen példák számát, sőt a hivatkozott nyelvek sorát is nyilván meg lehetne még toldani, és bizonyos általános jelentéstani következtetések határozottabb levonása is lehetséges lenne. Nem tudok azonban egyetérteni a szerzővel, aki ezt a jelenséget *calque*-nak minősíti (65). Nézetem szerint ugyanis az említett Két szó jelentésének alakulásában gyökerében a társadalom azonos fejlődéséből eredő belső logikai hatóerőről van szó: a jelentés alakulása az egyes nyelvekben egymástól függetlenül megy vége, az egyik nem mintája a másiknak, míg a *calque* esetében éppen erről van szó.

Az *úr* jelentéskörét Kovács FERENC behatóan elemzi. Megemlíti azt a felfogást is, amely szerint ez a szó a fejedelem, a király címe lett volna, mivel azonban az ilyen használatra írásos adatokkal nem rendelkezünk, ezt elveti (27). Kétségtelenül igaz az, hogy „az *úr* címet a vizsgált korszakban mások is viselték” (uo), ez azonban önmagában nem perdöntő jelentőségű, hiszen a méltóságnevek értékesökkenése igen gyors folyamat. Semmi sem zárja ki annak a feltevésnek a jogosságát, hogy egy megelőző korszakban az *úr* a legfőbb hatalom birtokosát jelölte. Ha ez volt a hét vezér, törzsfő címe — mint a szerző is írja (28) —, milyen bizonyítékok alapján lehetséges kizárni, hogy egy olyan időpontban, amelyre vonatkozóan semmiféle adatunk sincs, a fővezér, majd a király címe ne az *úr* lett volna? A középkori franciában a *sire* 'úr' bizonyos szókapcsolatban (*sire borgois* 'polgár úr') már a XII. században polgároknak is kijár, ennek ellenére a francia uralkodó megszólítása még Napoleon idején is *Sire* — volt. Az említett ófrancia udvariassági formula mintája kétségtelenül az első francia hőseinkben gyakori *sire emperere* 'császár úr', *sire reis* 'király úr' volt, mint ahogy a magyarban is megvan ez a méltóságnevekhez tett értelmező jelzőkénti használata. Szélesebb társadalmi körhöz tartozók *úr* megjelölése semmit sem von le az *uram király* megszólítás magas társadalmi értékéből. Végül pedig ha mindehhez hozzátesszük, hogy az archaikus formákat szándékolatlan őrző vallásos szóhasználatban az isten említése, illetőleg megszólítása mind a mai napig az *Úr*, azaz *Uram*, Kovács FERENC álláspontját a magunk részéről nem érezzük meggyőzőnek. Az *úr* és a *király* bizonyos szinonimájára (de távolról sem azonos értékűségükre) utal az is, hogy az *úr* ~ *ország* pár mellett mind a magyarban, mind egyes idegen nyelvekben megvan a *király* ~ *királyság*, illetve a *roi* ~ *royaume*, *König* ~ *Königreich* stb. pár is. *Úr* szavunk polyszémiaját én tehát kissé tágabb történeti szemszögből vizsgáltnám. Ez azonban nem érinti az *ország* szó értelmezésének jogosultságát: az ország az urak országa volt, nemcsak az első úr, a királyé, hanem valamennyi úr, a birtokos osztályé.

Kovács FERENC meggyőzően mutatja ki, hogy bár igen csekély számú magyar nyelvű jogi szöveggel rendelkezünk e korból, már a XVI. század előtt magyar nyelven is folyt a törvénykezés, és használatos volt egyes közigazgatási eljárások során is. Érvelésére a koronát társadalomtörténeti fejtegetései teszik rá: az esketési eljárás tárgyalásakor joggal emeli ki, hogy a latinul nem tudók nyilvánvalóan magyarul mondták el az eskü szövegét. Bár az okfejtés valóban meggyőző, végleges bizonyosságot a későbbiekben esetleg előkerülő nyelvi dokumentumok tudnának szolgáltatni. A szerző nem vonja kétségbe, hogy ilyen írott szövegek lehettek. A magunk részéről azonban ezeknek a hiányát annak is tulajdonítjuk, hogy a latin nyelvhez mint a hatalom egyik szimbólumához görcsösen ragaszkodó birtokososztály a magyar nyelvű jogi formulákat valószínűleg nem igen engedte leírni. Azokat a hivatalos személyek megtanulták és az eljárások során a feleknek előmondták; a jegyzőkönyvezés, írásbafoglalás pedig eleve csak latinul folytatható. A városok sajátos viszonyai mások voltak. A magyar nyelvnek a városi törvényhozásban való jogát a magyar polgár — amint ezt Kovács FERENC kimutatja — harcral vívták ki (120 kk.). Hogy ennek ellenére sem maradtak fenn a magyar nyelvű iratok, ezt inkább a városi irattárak nagymérvű pusztulásának tulajdoníthatjuk.

A magyar nyelvű terminológia korai meglétének igazolására irányuló törekvés egy nem lebecsülendő „melléktermékkal” is járt: egy műben összegyűjtve kapjuk mindazokat az összefüggő jogi vagy az államéletre vonatkozó magyar nyelvű szövegeket, amelyek a XVI. század végét megelőző időkből ránk maradtak (94, 100—114, 118—119). A kötetet az 1565 előtti iratokban előforduló jogi kifejezések thesaurus-szerű összeállítása zárja le (137—174). Ennek az összeállításnak az értékét nagymértékben növeli, hogy a kutatók számára eddig különféle forrásokban elszórt, csak fáradságosan hozzáférhető anyagot tárt fel, ami így összegyűjtve a további vizsgálódásokat lényegesen megkönnyíti. Nem hallgathatjuk el azonban ezzel kapcsolatban néhány megjegyzésünket. Bár megértjük a szerző álláspontját, hogy egyes, tőle fontosabbnak vélt szavakat részletesebben tárgyal (*bíró* és fogalomköre; *törvény*; *bűn*, *bűnös*, *büntetés*, *büntetésnemek* 137—156), az anyag könnyebben kezelhető lenne, ha ezeket is beillesztette volna az ábécérendben felsorolt egyéb anyagba. Megtehetette volna ezt annál is inkább, mert a *bíró*-val és a *törvény*-nyel könyve első részében már úgylis foglalkozott, és a külön tárgyalást kívánó anyag jó része odacsatolható lett volna. Érthető a szerző azon törekvése, hogy helykímélés végett csak a legszükségesebb esetben folyamodik a NySz. és az OklSz. adatainak saját gyűjtésű anyagába való beiktatásához. De vajon a kérdéskör későbbi kutatói számára nem jelentett volna-e könnyebbséget, ha az 1565 előtti teljes szótörténeti anyagot egy helyen kapták volna összegyűjtve? A mű adattárának értékét növeli, hogy az összeállítás a korszerű lexicográfia elveit is figyelembe vette. A szerző nem elégedett meg a pusztá adatfelsorolással, hanem arra törekedett, hogy a szó eleven használatát is bemutassa, ezért nagy bőségben közöl szókapcsolatokat és összetételeket. Különösen jól sikerült ez a *törvény* szintagmáinak és összetételeinek felsorolásában (148—51). Néha azonban úgy tetszik, mintha eljárása túl részletező lenne. Így a *bíró* címszónál külön-külön csoportosítva kapjuk a birtokos személyragos és egyéb toldalékos alakokat (138—9). Egyetértünk azzal a megoldással is, hogy a szinonimákat az egyik címszó alá csoportosítja (*hit* az *eskü* családjánál, a *szer* és családja a *frigy* címszóval közös helyen). Kár azonban, hogy ilyen esetekben az ábécérendből kiemelt szavakról nem történik utalás arra a szóra, ahol az adatok megtalálhatók. Azt is sajnáljuk, hogy az egymás mellé helyezésem kívül nem került sor részletesebb szinonimikai megjegyzésekre.

KOVÁCS FERENC könyve fontos lépés a magyar jogi terminológia történetének marxista megalapozású, rendszeres tanulmányozásában. A mű első részében elemzettekhez hasonló szótörténeti monográfiák megírása a jövő feladata. Reméljük, hogy a szerző folytatja idevágó kutatásait, mivel ezen a bonyolult területen a végzett munka alapján ó tud a legjobban eligazodni.

BAKOS FERENC

C. F. and F. M. Voegelin: Languages of the World. African Fascicle One

Anthropological Linguistics, Vol. 6, Number 5, May 1964.

A Publication of the Archives of Languages of the World. Anthropology Department.
Indiana University. 339 sokszorosított lap

A kiadvány a világ nyelveiről szóló sorozat része, és az afrikai nyelveket tárgyaló kötet első füzeté. A tulajdonképpeni anyagot ez a füzet tartalmazza, a másodikban az afrikai nyelvek betűrendes jegyzékét közlik majd a szerzők, mégpedig számszerint 1140 nyelvet. Ez a szám természetesen nem feltétlenül azonos az afrikai nyelvek tényleges számával, amely csak akkor derülhet ki, ha majd sikerül a nyelvi egységek fogalmát megbízhatóan rendezni és a beszélt nyelveket feltérképezni e kontinensen. Az afrikai nyelvek száma mindenesetre több annál, mint amennyit GREENBERG (The Languages of Africa, Bloomington 1963) közöl. Ez egyébként természetes, hiszen GREENBERG a bantu nyelveket az adamau-keleti csoport egy tagjának tekintve, nem tárgyalta őket részletesen. A második füzet remélhetőleg pontos irodalmi jegyzékét is közölni fog, amelynek a hiányát az olvasó jelenleg erősen érzi. Egyébként is sok hivatkozás csak a mű címét közli, lapszám nélkül, még az idézetek és adatok esetében is, sőt előfordul idézet a szövegben (pl. 50) minden irodalmi utalás, még a szerző neve nélkül is.

A szerzői program szerint a munka összeállítása az alábbi fő szempontok szerint történt:

1. Melyek a fontosabb afrikai nyelvek, a fontosság bármely kritériumát szem előtt tartva?

2. Mennyi az afrikai nyelvek száma?
3. Milyen genetikus kapcsolatban állanak egymással?
4. Milyen társadalmi problémák merülnek fel a nyelvi helyzet által, beleértve az új államok kialakításának problémáit, más szóval, hogyan tükröződik vissza Afrika kultúrája a nyelveiben?

Az anyag azonban túlnyomóan a 2. és 3. pontban kifejtett szempontokra épül fel. Olvashatunk az afrikai nyelvek csoportosításáról bizonyos genetikai rendbe állítva, azon belül tételesen megtaláljuk az eddig ismert afrikai nyelveket vagy azok nagy részét (a bíráló természetesen nem ellenőrizte, de nem is lett volna képes rá, hogy valamely nyelv kimaradt-e a felsorolásból), továbbá, hogy nagyjából vagy csak hozzávetőlegesen mennyien beszélnek a szóban forgó nyelveket (néhány esetben azt is megemlíti, hogy a szóban forgó nyelvet mennyire beszélnek más népek). Megtáljuk a nyelvek elhelyezkedési területének leírását vagy az erre utaló adatokat is, továbbá — főleg a könyv elején — a Niger-Kongó család tagjainak leírásában (de a bantu nyelvek kivételével) a kölcsönös érthetőség eseteinek felsorolását. Igaz, a pidzsin és a közvetítő nyelvek szerepéről is olvasunk ott, ahol ezek a nyelvek felsorolásra kerülnek, de ezen kívül az afro-ázsiai nyelvek (szemito-hamita nyelvcsalád) esetét kivéve egyetlen szó sem esik arról, hogy melyik nyelven alakult ki írásbeliség, és ezen túlmenően irodalom, melyik nyelvet választották ki állami és hivatalos nyelvvül. Jellemző, hogy még a két vitathatatlanul legfontosabb afrikai nyelv, a szuahéli és a hausza leírásában is hiányzanak ezek az adatok, sőt pl. a szuahélinél még a Kongóban beszélt fontos nyelvjárásáról, a kingwana-ról sincs említés. Pedig még a vai és a barnum írásról is meg kellett volna emlékezni a maga helyén. Ezzel szemben az afro-ázsiai nyelvek fejezetében az írásbeliségről találunk megjegyzéseket (a hauszát kivéve), tehát a szerzők látták, hogy erről egy ilyen munkában szólni kell. Az 1. és a 4. szempont tehát vagy egyáltalában nincs kidolgozva, vagy csak helyenként, következetlenül.

Ami a genetikus kapcsolatok kérdését illeti, az afrikai nyelvek GREENBERG (i. m.) hipotézise szerint vannak csoportosítva, főképpen a nagy nyelvcsaládokat (makro-phylum és phylum) illetően; tehát az afro-ázsiai szemita és hamita nyelvek elnevezése és tagolása is erre megy vissza. A csoportosítás azonban nem mindig követi GREENBERGET, ez elsősorban a Benue-Kongó család tagolására vonatkozik, ahol a szemito-bantu és bantoid nyelvek inkább WESTERMANN—BRYAN (The Languages of West Africa, London—New York—Toronto 1952) és mások beosztását követik. A bantu nyelvek leírásában természetesen GREENBERG osztályozását nem lehetett követni, hiszen e nyelveket ő külön nem is tárgyalja, hanem itt M. GUTHRIE (The Classification of the Bantu Languages, London—New York—Toronto 1948) övezetekbe való beosztása szerint haladnak a szerzők.

Ez a beosztás azonban inkább csak praktikum, a munka egyáltalán nem tekinti GUTHRIE és még kevésbé GREENBERG osztályozását végérvényesnek, sőt éppen az utóbbi esetben mindenütt feltárja az ellentmondásokat és a vitákat, amelyek GREENBERG és más kutatók közt fennállanak. A munka tárgyilagosságát dicséri és más szempontból is érdeme, hogy kiütözik belőle az, hogy GREENBERG adatai és nyelvi csoportosításai mennyire eltérnek más kutatók megállapításaitól, és hogy az ő felsorolásaiban egyes nyelvek azonosítása mennyire kevésbé megbízható. Bő összefoglalást találunk különösen a nilusi és a nilusi-hamita nyelvek, továbbá a khoisan (busman-hottentotta) nyelvek genetikai osztályozásának vitáira vonatkozóan. A tárgyalt nyelvek, illetve nyelvcsoportok főbb jellemvonásairól következtetlően részletezett adatokat kapunk. Sok helyen egy szó említés sincs róluk, másutt csak néhány elejtett megjegyzést, az afro-ázsiai nyelveknél már bővebb jellemzést találunk. Ezzel szemben a berber silh nyelv esetében az összes affixum fel van sorolva (!).

A legkövetkezetesebben a nyelvek elhelyezkedését dolgozták ki és ezenkívül a beszélők számáról kapunk számszerű adatokat. Amint az előszó megemlíti, az anyaggyűjtés során nemcsak az írott forrásokra, hanem számos kutatóval folytatott személyes, sőt telefoni konzultációkra is támaszkodtak, és így igyekeztek a hiányt és az egyenetlenségeket pótolni, továbbá az adatokat ellenőriztetni. Természetesen az anyag lényegéből folyik, hogy hatalmas méretű egyenetlenség mutatkozik benne, de az is igaz, hogy ebben olykor a szerzők is ludasak, hiszen pl. egyes közvetítő nyelvek kulturális jelentőségéről a saját programban meghirdetett elveknek megfelelően is többet mondhattak volna. Erre vonatkozóan adathiány egyáltalán nem áll fent. A legnagyobb egyenetlenség azonban ott mutatkozik, hogy amíg az afrikai nyelvek tanulmányozása fiatal diszciplína, addig a szerzők által idevett afro-ázsiai vagy — eredeti és még most sem elavult néven — szemito-hamita nyelveké pedig évszázados hagyományokra megy vissza. Amit ezekről a nyelvekről olvashatunk, az egyrészt a szemitológus és hamitológus szemszögéből nézve

szegényes, másrészt elrendeződését tekintve nincs összhangban a tulajdonképpeni afrikai anyaggal. Ezek a nyelvek azért szerepelnek ebben az anyagban mert a csádi nyelveket (haüszja és mások) GREENBERG még MEINHOF, M. COHEN és mások nyomán közéjük sorolta. Persze ennek a nyelvcsoporthoz a leírása már a többi afrikai nyelvéhez hasonló a tárgyalás mélységét és adattárát illetően.

Ami azt a képet illeti, amit a munka az afrikai nyelvek genetikus kapcsolatáról fest, az lényegében visszatükrözi a felhasznált irodalmi forrásokat. A legkevésbé sem kifogásolható, hogy GREENBERG rendszerét veszi alapul az anyag elrendezésében, hiszen ez végeredményben a legmodernebb — még ha nincsenek is végérvényesen bebizonyítva GREENBERG főbb tételei —, s amellet valamilyen rendszert feltétlenül kellett kiindulópontnak venni. Kifogások az osztályozás egyes részletkérdéseinek ismertetésére vonatkozóan sem emelhetők, ha csak arra korlátozzuk az értékelést, ameddig a szerzők a vita anyagát megvonták. De éppen itt jelentkezik egy elég komoly hiba, nevezetesen az, hogy nem a teljes vitaanyag szerepel az ismertetésben, és általában a forrásmunkák is erősen és bizonyos tekintetben egyoldalúan vannak szelektálva. A francia afrikanisták munkájának, működésének, nézeteinek semmi nyomát nem találjuk az összefoglalásokban, márpedig sem DELAFOSSE, sem HOMBURGER, sem a belga afrikanisták (VAN BULCK, MEEUSSEN, BURSSENS) egy ilyen kompilációból nem maradhatnak ki. De a német afrikanisták sem kapták meg azt a helyet, amelyet méltán megérdemelték volna. Nem MEINHOF és WESTERMANN munkáira gondolok itt, akik nélkül afrikai nyelvekről beszélni nem lehet, hanem az újabb nemzedékről, pl. KÖHLERŐL, akinek éppen a nilusi és nilusi hamita nyelvek kutatásában és az osztályozásuk körüli vitában jelentős szerepe van (OSWIN KÖHLER, *Geschichte der Erforschung der nilotischen Sprachen*. Berlin, 1955). Az ismertetett műnek ez a lényegében angol-amerikai jellegű szemlélete, ha az adattár hitelességére vonatkozóan nem jelent is hátrányt, helyenként, főleg az elméleti fejezetekben és a bevezetőekben, az olvasóban joggal kelt hiányérzetet, még akkor is, ha a hiányolt szerzők részletadatai végeredményben bele vannak dolgozva a munkába aáltal, hogy WESTERMANN—BRYAN (i. m.) és mások saját műveikben támaszkodtak rájuk.

Az adattár hitelességével kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy helyes lett volna minden egyes nyelvcsoport leírásakor feltüntetni, hogy melyik szerző adatait vették át, ha a mű a jelenlegi formájában kitűnő általános tájékozódást ad is, a nyelvészeti és az ezen túlmenő szociológiai felhasználhatóságát a tudományos apparátus beillesztése növelte volna. Kérdés, vajon DE LAVERGNE DE TRESSSEN adatait (*Inventaire linguistique de l'Afrique Occidentale Française et du Togo, Dakar 1953*) számos nyugatafrikai nyelvre vonatkozóan figyelembe vették-e. Már ebben a vonatkozásban sem ártott volna, ha a túlnyomórészt angolul író szerzők mellett pl. a franciákat sem hanyagolták volna el a mű összeállítói.

Felmerül a kérdés, hogy vajon többet adott-e az ismertetett kötet, mint az eddig megjelent hasonló összeállítások, a *Handbook of African Languages* (Oxford University Press) sorozat tagjai, mint pl. WESTERMANN—BRYAN műve.

Afrika nyelveinek egyetlen módszertani szempontból végrehajtott leírása a modern követelményeknek megfelelően még nem történt meg, s ez a kötet még akkor is a szerzők érdeméül szolgál, ha meg kell szorítani azzal a korábbi megjegyzéssel, hogy a leírás mód-szernek és az adatszolgáltatásnak a következetessége sokszor törést szenved. Feltétlen érdemük, hogy az egyes nyelvcsoportokon belül a kölcsönös érthetőség eseteit igyekeztek számba venni. Viszont az egyes nyelvi csoportokról írt részletmunkák általában alaposabbak ennél, tehát WESTERMANN—BRYAN idézett munkája is, legfeljebb a kölcsönös érthetőségre vonatkozó adatok vannak ott még kevésbé következetesen megemlítve. A most ismertetett műben a nyelvek, illetőleg a beszélő népek nevei ömlesztve vannak felsorolva a különféle írásváltozatokkal és fonetikai átírásukkal együtt, míg WESTERMANN—BRYAN művében megtaláljuk a saját és az idegen elnevezés különbségét, és az utóbbiak közt azt is, hogy melyik néptől származnak. Az egyes nyelvcsoportok nyelvtani jellemzése is következetesebb, jobb az utóbb említett munkában.

A szerzőknek állást kellett foglalni a nyelv és nyelvjárás különbsége tekintetében (6): „A nyelvjárás egy nyelv töredéke, viszont egy külön nyelv (akár vannak, akár nincsenek nyelvjárásai tudomásunk szerint) olyan egyszerűen lokalizált nyelvközösség vagy egy bonyolultabban lokalizálható nyelvközösség (szétszóródva más nyelvek közé), amelyre vonatkozóan a kutató megállapítja, hogy nyelvi határ áll fent a beszélők és a különböző szomszéd nyelvek között”. A szerzők ehhez még hozzátesszik, hogy Afrika egyes részeiben a művelődési tényezők is szerepet játszanak egy külön nyelvi egység megállapításában. Ez a meghatározás, ha jól értelmezzük, akkor a kölcsönös érthetőséget teszi meg a nyelv kritériumának alapjául külső tényezők által való megszorítással. Kérdés azonban, hogy a nyelv és nyelvjárás közti elkülönülést hogyan hajtották végre.

a szerzők abban a számos esetben, ahol fel sem tűntették a kölcsönös érthetőség tényezőjét.

A szerzők egy helyen (193) a fő (standard) és mellékes (subsidiary) nyelvjárás kifejezést is használják, de nem derül ki, hogyan értik. Különösen nehéz e fogalmak értelmezése, mivel az írásbeliség nélküli laro nyelvről van szó.

Még két megjegyzéssel foglalkozom röviden. Az egyik (322–325) a kopt nyelvre vonatkozik. A szerzők úgy vélik, hogy a kopt nem tekinthető kihalt nyelvnek, mert az erre vonatkozó 17. századi feljegyzés csak annyit ír, hogy az egykori utazó Luxor közelében csupán egyetlen élő emberre akadt, aki még koptul tudott. Helytelen tehát ebből arra következtetni, hogy a nyelv kihalt, legfeljebb az irodalmi formája halt ki, de még az élőbeszédben használhatják.

A szerzőknek ez a kijelentése azonban túlságosan logikai természetű megdölgésből fakad, és nem számol az empirikus tényekkel, illetve helyzettel. Egyiptom nyelvi viszonyait túlságosan jól ismerjük, s feltétlenül felfedezték volna a kutatók a 17. század óta, ha még az élőbeszédben használnák ezt a nyelvet. A ma is élő kopt nyelv ugyanis az egyiptológia számára rendkívül fontos adatokat szolgáltatna.

Egyébként aligha lehet igaza abban a szerzőknek, hogy a XVII. századi egykorú utazó feljegyzései az egyetlen adat a kopt kihalására vonatkozóan. M. COHEN (MELLETT — COHEN: *Les langues du monde*, Paris 1952, 156) szerint a XIX. században is volt egy falu, ahol még beszéltek koptul, és nemrég voltak olyan kezdeményezések a koptkeresztyének köreiből, amelyek a nyelv feltámasztását tűzték ki célul. WALTER C. TILL (Koptische Grammatik, Leipzig 1955, 39 l.) pedig határozottan azt állítja, hogy jelenleg a kopt csak mint liturgikus nyelv használatos, de azért e tekintetben is gyakran felcsereleik az arabbal.

Nem kétséges tehát mindebből, hogy a koptot joggal tartják kihalt nyelvnek.

Az előszóban (7–8) arról olvasunk, hogy Afrika nagyszámú közvetítő nyelveihez (szuahéli, hausza, bambara, tvi, zulu-kaffer stb.) képest elenyésző a pidzsin nyelvek száma. Ez a megállapítás érdekesnek látszik, bár akkor lehetne nyugodt lelkiismerettel elfogadni, ha számszerű összehasonlítást tehetnénk a többi világrész pidzsin nyelveiről. Amennyire ismerem az adatokat, a pidzsin és a kreol nyelvek száma sehohsem túl sok, legfeljebb a közvetítő nyelvek száma kevesebb más világrészeken Afrikához képest (ha igaz): Az azonban érdekes, hogy Afrikában nemcsak az európai és a bennszülött nyelvek keverékéből, hanem csak bennszülött nyelvek keveredéséből is létrejöttek pidzsin-nyelvek, mint a Kitchen-Kafir.

Végeredményben megállapíthatjuk, hogy Voegelinék próbálkozása nem volt haszontalan, mert fontos adatokkal teli kézikönyvet ad az afrikanisták és nem afrikanisták kezébe, de azért sokkal közelebb sem viszi ismereteinket az eddigi hasonló jellegű kézikönyvekhez képest. Ilyen munka elkészítése persze csak a nyelvi helyzet korszerű, gyűjtésekre támaszkodó feltérképezése után várható, és ez még a jövő feladata.

FODOR ISTVÁN

L. S. Vygotsky: Thought and Language

Edited and translated by Eugenia Hanfmann and Gertrude Vakar. *Studies in Communication*. Editors Leo L. Beranek, Roman Jakobson and William N. Locke. M. I. T. Press, Massachusetts Institute of Technology and John Wiley and Sons, Inc. New York—London, 1962. XXI + 168 l.

Ez a könyv régi adósságot törleszt, amellyel a kiadók vagy általában a tudományos élet szervezői tartoztak a tudomány művelőinek. A kiváló szovjet pszichológus művének kiadása lehetővé teszi, hogy az oroszul nem tudó szakemberek is megismerkedjenek a szerző gondolataival. A Szovjetunióban VYGOTSKY elnévének már két kiadása jelent meg (Л. С. ВYGOTCKИЙ: Мышление и речь, Москва—Ленинград) 1934-ben és 1956-ban. Ez a fordítás a későbbi kiadásból készült. De még az oroszul tudó külföldiek számára is csak nehezen volt hozzáférhető a két szovjet kiadás, és erre a tényre jellemző, hogy egyetlen példányuk sem található magyarországi könyvtárakban, így e sorok írója szintén csak az angol fordítást olvashatta. Nem menti ezt a helyzetet az a körülmény sem, hogy számos külföldi pszichológus, pl. ПЛАГЕТ, VYGOTSKY egykori munkatársának, LURIA professzornak személyes elbeszéléséből már korábban tudomást szerzett VYGOTSKY főbb tételeiről, vagy olvashatta néhány kisebb cikkét nemzetközi folyóiratokban.

VYGOTSKY főbb nézeteiről nemrégén tájékoztatást kapott a magyar olvasó (S. MOLNÁR EDIT: A tudat pszichológiai vizsgálatának történeti és logikai módszere L. Sz. Vygotszkij munkáiban, Pszichológiai Tanulmányok, III. (főszerk. Dr. Gegesi Kiss Pál), Budapest 1961, 15—25 l.). A most ismertetett munka a szerző életművének szintén egyes fontosabb eredményeit tartalmazza. Az 1934-es első kiadás a szerző fiatalon bekövetkezett halála után jelent meg. Tudomásom szerint a közeljövőben megjelenik a munka magyar fordítása.

VYGOTSKY munkássága, illetve e mű tételeinek megfogalmazása óta kerek három évtized telt el. Ez nagy idő, és elavulással fenyegeti a nem túlságosan maradandó gondolatokat még a lélektan terén is. VYGOTSKY könyve sem mentes a már túlhaladott vagy legalábbis azóta közismertté vált nézetektől, amelyekre a szerző hivatkozik, és saját fejtegetései közül sem mindegyik időálló. Nézeteinek központi magva azonban ma sem avult el, így a könyv a maga egészében frissen ható olvasmány, tele helyes vagy vitabeszűt megállapításokkal.

A mű leginkább mulandó részét főképpen egyes polémikus fejezetek, így pl. a PIAGET-val (J. Piaget: Le langage et la pensée chez l'enfant, Neuchâtel—Paris 1923, illetve Le jugement et le raisonnement chez l'enfant, Neuchâtel—Paris 1924) folytatott vitája teszi. PIAGET megjegyzéseit a kiadó egy külön füzetben mellékelte a könyvhöz (Comments on Vygotsky's critical remarks concerning The Language and Thought of the Child, and Judgement and Reasoning in the Child by Jean Piaget. The M. I. T. Press 1962). Ebben a svájci gyermekpszichológus rámutat, hogy VYGOTSKY nem ismerhette az ő később megjelent munkáit, amelyekben az előzőkhöz képest jelentékeny módosításokat hajtott végre, és így végeredményben sokkal közelebb állnak egymáshoz felfogás dolgában, mint ahogy VYGOTSKY vélte. PIAGET így csak az általa elismert főbb tételekről (főleg az egocentrikus beszéd funkciójáról és a belső beszéddel való összefüggéséről), továbbá a még fennálló kisebb véleménykülönbségekről tesz említést.

A fent elmondottakból következik, hogy az ismertetés súlypontját a szerző maradandó téziseire fektettem, de azért gondot fordítottam arra, hogy az olvasó VYGOTSKY elméletének egészéről is áttekintést kapjon.

VYGOTSKY fejtegetései természetesen nem ölelik fel a gondolkodáslélektan egész problematikáját. A nyelv és gondolkodás összefüggései közül is csak az alábbi kérdésekkel foglalkozik a munka: a gyermek monologizálása és a belső beszéd funkciói és kapcsolata, a fogalomalkotás fejlődése a gyermekben, a gondolkodás fejlődésének és a tanuláshoz kölesönhatása, végül az ember és az állat (csimpánz) gondolkodása közti hasonlóság és különbség. VYGOTSKY koncepciójának erőssége az, hogy a tárgyalt témákat következetesen fejlődésükben és rendszerszerűségükben vizsgálta meg.

A 4. fejezet mindjárt a legutóbb említett kérdéssel kezdődik. Az emberszabású majmok (csimpánzok) végzett addigi megfigyelések tanulságait felhasználva VYGOTSKY az alábbiakban összegezi credo-ját (41):

- „1. A gondolkodás és a beszéd genetikailag különböző eredetű.
 2. A két funkció különböző úton egymástól függetlenül fejlődik ki.
 3. A kettő közt nincs határozott és állandó korreláció.
 4. Az emberszabású majmok bizonyos vonatkozásban (az eszközök használatához való hozzálátás tekintetében) az emberhez valamennyire hasonló értelmet tanúsítanak, és nyelvük is valamennyire hasonló az emberéhez teljesen más vonatkozásban (beszédüknek fonetikai alkata, ennek kifejező funkciója, a társadalmi funkció kezdete tekintetében).
 5. Az emberszabású majmoknál a gondolkodás és a beszéd szoros kapcsolata, ami annyira jellemző az emberre, hiányzik.
 6. A gondolkodás és a beszéd filogenézisében a gondolkodás fejlődésének beszéd előtti fázisa és a beszéd fejlődésének preintellektuális szakasza világosan kimutatható.”
- Ezt az összegezést a szerző még az alábbiakkal egészíti ki (44):
- „1. Az egyéni fejlődésben a gondolkodás és a beszéd különböző eredetű.
 2. A gyermek beszédének fejlődésében biztosan megállapíthatunk egy preintellektuális szakaszt, és gondolkodásának fejlődésében egy beszéd előtti szakaszt.
 3. Egy bizonyos ideig a kettő külön úton, egymástól függetlenül fejlődik.
 4. Egy bizonyos ponton a két vonal találkozik, s ekkor a gondolkodás verbálissá, a beszéd racionálissá válik.”

A mű egyik központi problémája a gyermek egocentrikus beszédének funkcionális értelmezése, továbbá ebből adódóan a belső beszéd (endofázia) természetének és szerkezetének leírása (2. és 7. fejezet).

Az egocentrikus beszéd PIAGET szóhasználata a még nem iskolás korú gyermekek jellegzetes monologizálására. PIAGET számos megfigyeléssel támasztotta alá és magyarázta azt az ismert jelenséget, hogy a 3—7 éves gyermekek gyakran beszélnek fennhangon

(amikor más gyermekek társaságában ugyanazzal a játékkal foglalkoznak), bár ez a beszéd csak maguknak szól. PIAGET úgy véli, hogy a beszédnek ez a sajátos típusa azzal magyarázható, hogy még nem vált kellőképpen társadalmi jellegűvé, és eltűnik (rendszerint az iskolai tanulás megkezdése utáni időkben), amikor a fejlődés kellő fokát elérve a beszéd teljesen társadalmivá válik.

VYGOTSKY ezzel szemben saját megfigyelései és kísérletei alapján úgy véli, hogy az egocentrikus beszéd éppen ellenkezőleg a még kellőképpen nem individualizált beszéd, amely a szociális beszédből származik, és az a funkciója, hogy előkészítse a belső beszédet. A kellő érettségfokán tehát azért tűnik el a monologizálás, mert a belső beszéd váltja fel.

VYGOTSKY behatóan foglalkozik az endofázia jellemvonásaival, struktúrájával. Több fontos megállapítása a nyelvészt is érdekli. Ezek közül néhány már ismeretes volt a szakirodalomban, VYGOTSKY azonban tömören foglalja össze és emeli ki őket. A belső beszéd töredékes, hiányos jellegéből folyik az első fontos nyelvi sajátosság, ti. hogy az alany és az alannyal szorosabb viszonyban levő szavak hiányzanak, hiszen a beszélő számára az alany ismert. A belső beszéd szerkezeti magva az állítmány. A második sajátosság a szavak gyakori összetétele, vagy ahogy a szerző kifejezi magát, „agglutinációja”. Szerinte a könnyen képződő ad hoc összetételek, amelyek egyébként nem mindegyik nyelvben lehetségesek, a gyermek egocentrikus beszédében megfigyelhetők. A harmadik sajátosság szemantikai jellegű (VYGOTSKY az előbbi is annak tekintette), a jelentés burjánzása (influx of sense), ahogy ő nevezi, amely abban áll, hogy a köznapi szavak jelentéstartalma nagymértékben kitágul a belső beszédben és gyakran bonyolult gondolat fejeződik ki, testesül meg egyeslen szóban.

VYGOTSKY-nak az egocentrikus és a belső beszéd összefüggésére vonatkozó tételei igen jelentősek. Egyébként ez az, amit PIAGET viszontválaszában elfogad. Ez az elmélet mind a pszichológust, mind a nyelvészt érdekli, további vizsgálatokra nyújt ösztönzést, amelyek közelebb vezethetnek a belső beszéd nyelvi és lélektani törvényszerűségeinek teljesebb feltáráshoz. Az első lépéseket VYGOTSKY tette meg, de még hosszú, kutató út van hátra. PIAGET, STERN C. és W. (Die Kindersprache, Leipzig 1922) és mások nagy gyermeknyelvi anyagot gyűjtöttek össze, de hogy VYGOTSKY néteit ellenőrizzük és tovább haladjunk, új, ebből a szempontból irányított gyűjtésre van szükség. Hogy a belső beszéd alakját, szintaxisát, szemantikáját rendszeresen feltárhassuk, az egocentrikus beszéd megfelelő adatainak egybevetése szükséges, ha VYGOTSKY feltételezése helyes, mert egyébként továbbra is csak önmegfigyelésre vagy tudományosan nem mindig felhasználható szépirodalmi analógiákra vagyunk utalva. Persze az egocentrikus beszéd és az endofázia fejlett, a felnőtt emberben jelentkező formái közt még alighanem jelentős különbség, illetőleg átmeneti fokozatok vannak, és aligha lesz módunk pontosan megismerni a 7—14 éves gyermek belső beszédének szerkezetét. A belső beszéd lehet ugyan folytatása a gyermek monologizálásának, de annak teljes foka jelentősen eltér tőle: a monologizálás még a fejlődő kisgyermek beszédmódja (és gondolkodása), az endofázia a felnőtt gondolkodása. A gyermeknyelvi adatgyűjtés tehát csak óvatossággal következtesse levonását teszi lehetővé a belső beszédre vonatkozóan. A felnőttek egyéb hisztérikus vagy patológikus állapotban jelentkező monologizálásának adatai kiegészíthetik a gyermeknyelvi gyűjtésből kapott képet, de azért ez sem azonos a belső beszéddel éppen patológiás alkata vagy a sokkal telítettebb emfázisánál fogva. Az egocentrikus beszédmód és a felnőtt monologizálás vizsgálatakor az is kiderülhet, hogy a beszélő anyanyelvének rendszerszerű sajátosságai hogyan tükröződnek vissza ebben a beszédmódban, más szóval a nyelvi különbség mennyire érvényesül benne. Ekkor lehetne megvizsgálni azt is, hogy a belső beszéd és a monologizálás mennyire kedveli a szóösszetételeket a nyelv rendszerétől függően vagy tőle függetlenül. Ezek az adatok a nyelv és a gondolkodás egymásrahatásának új oldalát világíthatják meg.

Megjegyezzük azonban, hogy azért a gyermeki monologizálás funkciója körül nem minden kérdés látszik tisztázottnak. VYGOTSKY felfogása legfeljebb csak elfogadhatóbb hipotézisnek látszik, mint a PIAGET-e. Hogy vannak nyitott kérdések, ezt éppen VYGOTSKY kísérletei mutatják meg, amelyeknek eredményét ő PIAGET-val szemben bizonyítéknak véli. VYGOTSKY háromfajta kísérletsorozatot végzett el. Ezekben az volt a cél, hogy a kísérleti alanyként résztvevő gyermekeket megfosszák attól az illúziótól, hogy monologizálásukat társaik is érthetik, és hogy egyáltalán más társaságban beszéljenek, vagyis hogy monologizálásukat megfosszák minden szociális jellegtől. A szerző nézete szerint, ha igaz PIAGET tétele, akkor az egocentrikus beszédnek szabadabbnak, mennyiségben növekedőnek kell mutatkoznia, ezzel szemben a kísérleteken éppen az ellenkezője történt, vagy teljesen elmaradt a monologizálás, vagy ennek aránya az eredeti, természetes körülmények közti arányhoz viszonyítva jelentősen csökkent (132—138).

VYGOTSKY gondolatmenete több szempontból sem látszik kielégítőnek, és a kapott eredmények értékelése sem megnyugtató.

Ha VYGOTSKY teljesen eltekint PIAGET nézeteitől, és csak saját felfogásának talaján marad, tehát, hogy az egocentrikus beszéd szociális jellegéből egyre vesztítve halad az individuális funkció irányában, akkor nem lehet kétséges számára, hogy minden olyan hatás, amely a gyermek monologizálását megfosztja a szociális funkció betöltésének (csökkent mértékű) lehetőségétől, az legfeljebb éppen a beszéd individualizálását segíti elő. Ennek következtében a monologizálás aránya semmit sem mond akár növekszik, akár csökken. Egyébként VYGOTSKY helytelenül hivatkozik PIAGET-ra, amikor az egocentrikus beszédet csak gyermeki társaságban véli lehetségesnek. Ez egyrészt ellentétben áll saját értékelésével, másrészt az általános megfigyeléssel. Számos gyermek játék közben — különösen, ha az nagyon érdekli, leköti, elmerül benne — gyakran monologizáva végzi a tevékenységet, akár jelen van más gyermek vagy felnőtt, akár egymaga van. PIAGET óvodában végzett megfigyelései természetesen kizárják ezt az utóbbi helyzetet, de a mindennapi életben ez mégsem ritka jelenség.

Egyébként PIAGET sem egészen azt írta idézett korábbi munkájában, hogy a gyermek a monologizálás közben úgy vélekedik, hogy beszédét más is értheti. PIAGET (Le langage et la pensée 17—181.) az egocentrikus beszédet három fajtára osztja, ismétlő monológra (echolalia), a tulajdonképpeni monológra és a kollektív monológra. Az előbbi kettőben a más számára való érthetőségnek semmi szerepe sincs, míg a kollektív monológban ha feltételezi is a gyermek, hogy más megértheti, ennek semmi fontossága sincs számára. VYGOTSKY különben nem osztja fel több fajtára az egocentrikus beszédet, az ő kategóriáját feltehetően a PIAGET-féle két utóbbi fajtával lehetne azonosítani.

VYGOTSKY kísérleteinek feltételei különben sem látszanak kedvező körülményeknek a monologizálás e funkciójának vizsgálatában. Az a körülmény, hogy a gyermekek más társaságba kerülnek, idegen anyanyelvű vagy süketnéma gyermekek közé, esetleg teljesen egyedül maradnak, egész viselkedésük, hangulatuk megváltozását okozhatja, tehát már ezért is járhat azzal az eredménnyel, hogy az addig nyugodtan, önfeledten játszó és monologizáló gyermek idegenül érzi magát, ezért szótlanabb lesz, vagy elhallgat. A harmadik kísérletsorozatban nagyobb zajt idéztek elő zenével. Ennek a természetes következménye minden fajta beszédre az, hogy a legszükségesebb szavakra korlátozza vagy teljesen abbahagyatja. VYGOTSKY nem közli a kísérletek részletes feltételeit, de kételyünk akkor is jogos, ha feltételezzük, hogy tapasztalt kísérletezőként minden körülménnyel igyekezett számolni.

S. L. RUBINSTEIN (Grundlagen der allgemeinen Psychologie, Berlin 1958, fordítás oroszból) szovjet pszichológus egyébként mind PIAGET, mind VYGOTSKY felfogását bírálta az egocentrikus beszédnek a szociális felé, illetve a szociálisból az individuális felé tartó tendenciáról vallott nézeteikért (540 l.). Ő maga hangsúlyozza velük szemben az emberi beszéd általános szociális jellegét, amely független attól, hogy az adott esetben van-e kontaktus a beszélők között vagy nincs. RUBINSTEINnek az emberi beszédre, annak ontogenezisére és filogenezisére vonatkozó megállapítása kétségtelenül igaz, de a tétel nem áll annak részfunkcióira. RUBINSTEIN (544 l.) abban sem ad igazat VYGOTSKY-nak, hogy az egocentrikus beszéd csak gondolkodás. Rámutat, hogy a monologizálás „szociális rezonanciát” teremt, ha a beszélő akkor nincs is embertársával közlési kapcsolatban. A monologizálás kifejezőmód és érzelmi megnyilatkozás mind a felnőtt, mind a gyermek részéről. RUBINSTEIN ebben a vonatkozásban helyes szempontra hívja fel a figyelmet, és nyilvánvaló, hogy ezt a beszéd típust meg kell vizsgálni az érzelmei kifejezése szempontjából.

VYGOTSKY másik jelentős teóriája a fogalomalkotás fejlődéséről szól, amelyet szintén gyermeknyelvi megfigyeléseire alapoz (5. fejezet). A kísérleteket munkatársai (SZAHAROV, KOTYLOVA és PASKOVSKAJA) segítségével több mint 300 kísérleti személyen végezte el, akik közt gyermekek, serdülők, felnőttek, köztük beszédzavarban szenvedők és egyéb szellemileg patológikus egyének voltak. A kísérletekben a fogalmak kialakítását verbális formákhoz kötötték. A különböző mesterséges tárgyak alakja, színe, nagysága és egyéb méretbeli különbözősége szerint kellett a megfelelő csoportosítást elvégezni, és a mintatárgy hátára írt mesterséges szónak egyeznie kellett az illető csoportba tartozó tárgyak hátlapjára írt azonos szóval. Amíg a normális felnőtt a csoportosítást, azaz a fogalomalkotást helyesen elvégezte, addig a gyermekek fogalomalkotása három fejlődési fokozatot mutatott, amelyeken belül még további fázisokat különböztettek meg. Az első fokozatra az egyes tárgyak rendezetlen halmaza jellemző.

A második fokozat a „komplexus” nevet kapta. Az ilyen formában kiválogatott tárgyak közt már nem csupán szubjektív jellegű kapcsolat van, hanem a csoportosítás valamilyen reálisan létező jegy alapján történik. VYGOTSKY a vezetéknevekhez hasonlítja

e kapcsolat tartalmát, amely a hozzá tartozó tárgyakat úgy gyűjti össze, mint a különböző személyeket az azonos családnév.

Az „álfogalom” a gondolkodásban az átmeneti kapos szerepét játssza a komplexus és az igazi fogalomalkotás közt.

VYGOTSKY a nyelvi antonimiák keletkezését a komplexusgondolkodással magyarázza, és az olyan szavakat, mint pl. a latin *altus* 'magas, mély' sok gyermek szóhasználatával hasonlítja össze, amelyben az „előtt” „után”-t, a „holnap” „tegnap”-ot is jelenthet.

A szerző egy más nyelvi jelenséget is a komplexusgondolkodással magyaráz. Az ún. „participáció” jelenségét LÉVY — BRUHL adataiból idézi. A braziliai bororo indiánok pl. magukat papagájoknak nevezik. LÉVY — BRUHL ellentétben VYGOTSKY úgy véli, hogy itt nincs szó fogalmi azonosításról, hanem arról, hogy e nép magát a papagájokkal egy körbe tartozának tartja.

VYGOTSKY a nyelvtörténet tanulságára is hivatkozik a komplexusgondolkodás megértésében. Nézete szerint a jelentésváltozások lényegében komplexusok keretében mennek végbe, ezért beszélünk az asztal „lábáról”, és ezért jelentett pl. a szláv nyelvekben a „tehen” eredetileg „szarvas állat”-ot (azaz legfeljebb az indogermán alapnyelvből).

A valódi fogalmak alkotják a harmadik gondolkodási fokozatot. Ezeknek szintén két csoportjuk van. A kevésbé fejlett fogalmat VYGOTSKY mások után „potenciális” fogalomnak nevezi. Ebben már megnyilvánul az absztrakció kezdetleges formája, az elvonatkoztatás azonban még csak egy jegy alapján történik.

Ez az egyre fejlettebb fejlődési fokozatot tartalmazó rendszer, amelynek hiteleségét kísérletek támasztják alá, a gondolkodáslélektan szempontjából igen jelentős hipotézis. Mint nyelvész három megjegyzést fűzök ehhez az elmélethez.

Az első a komplexusnak a családnévvel kapcsolatos hasonlatára vonatkozik. Ha VYGOTSKY úgy értette ezt a hasonlatot, hogy a személynevek kialakulásának első stádiumában az azonos névvel ellátott személyek közt hasonló viszony jön létre, mint a komplexusba tartozó tárgyak közt, akkor a hasonlat helyes. A személynévadás (akár csak általában a névadás) kialakulásakor a név funkciója az volt, hogy a viselőjét megkülönböztesse a többitől, és ezt csak valamilyen kiválasztott jegy alapján tudta tenni. Tehát így jöttek létre a totemisztikus személynévadásban a „Sólyom”, „Turul”, „Kánya” stb. személynevek (bár a hasonlósági jegy nem reális, mert totemisztikus elképzelésen nyugodott), másféle névadási rendszerekben a „Ferenc” ('a francia', Assisi Szent Ferenc nevéként), István (Stephanos 'virágkoszorú, korona, ékesség') stb. A családnevek Európában a X. századtól kezdve hasonló elv alapján keletkeztek, tehát a Szabó, Varga, Balog, Kis, Nagy féle nevek. VYGOTSKY az orosz „Petrov” családnévet említi azonban példaként, s ezzel a hasonlat erősen sántít. Így a viszony az oroszban, akárcsak a magyar „Péterfi”-féle ritkább megfelelőik viselői közti viszony — nem tekintve a tényleges családi közösségbe tartozó Petrovokat, illetve Péterfiket — nem komplexus, hanem szinkrétikus jellegű. De nemcsak a hasonlattal van baj, mert VYGOTSKY többet akar mondani nála. A névadást, azaz közelebből a személynévadást, vagy még inkább családnévadást a fogalomalkotás fejlődésével hozza kapcsolatba és a komplexusgondolkodás szintjére emeli. De a névadás kezdetekor, amikor a neveknek köznévi jelentéstartalmuk is volt (tehát nomina connotativa voltak), akkor a névadó közösségben egyféle nevet csak egy személy viselhetett, hiszen a név csak így tölthette be megkülönböztető jellegét. Világos, hogy ebben az esetben a fogalomalkotásnak a köznevek körében kialakult fajairól nem beszélhetünk. Később, amikor több személy is viselhetette ugyanazt a nevet, vagyis a kételemű személynév kialakulása kezdetén, akkor a viszony komplexus jellegű volt a név viselői közt, hisz pl. valóban minden Szabóra jellemző volt, hogy a szabók foglalkozását űzte. Ez egy további fejlődési fokon ismét megváltozott, és a mai családnévrendszer alakult ki, amelyben a Szabók és Péterfiak közt — a valóban családtagoktól eltekintve — semmilyen közös jegy sincs. A névadás és a fogalomalkotás fejlődése közt nincs szoros kapcsolat. A korábbi, a primitív népek komplexusgondolkodása idején kialakuló névadásnak nincs fogalomalkotási megfelelője, később a középkornak gondolkodás szempontjából fejlettebb társadalmában komplexus jellegű családnév alakulnak ki, de ezek néhány évszázad alatt a korai névadás szintjére „süllyedtek vissza”.

A második megjegyzésem a jelentésváltozások komplexusjellegére vonatkozik. VYGOTSKY művén vörös fonalként húzódik végig a korai asszociációs lélektan elleni beállítottság. Nem vitatható, hogy ennek az elméletnek a múlt században megfogalmazott formája nem ad kielégítő magyarázatot a gondolkodás fejlődésére és működésére vonatkozóan. De azért nem tagadható, hogy a képzettársítás sok nyelvi és lélektani jelenség kialakulásában szerepet játszik. A jelentésváltozások legmodernebb rendszerei ROUDET-től GOMBOCZ ZOLTÁN-on át ULLMANN-ig (The Principles of Semantics, Glasgow —

Oxford 1957²⁾ erre épülnek fel. De itt nem pusztán arról van szó, hogy a nyelvi jelentésváltozások asszociációs fajait egyszerűen a VYGOTSKY-féle komplexusokkal azonosítsuk (mint említettük, ezeknek egyik csoportját ő is „asszociáció” névvel illeti). VYGOTSKY ismét genetikum párhuzamot von a jelentésváltozási és a fogalomalkotási formák között. Ez a párhuzam kezdetleges fokon megvan ugyan, amikor a primitív népek komplexusgondolkodásának körülményei közt a szavak jelentésváltozásai szintén komplexus (vagy asszociációs) jellegűek. Megszűnik azonban a párhuzam a gondolkodás legfejlettebb fokán — és ezt VYGOTSKY elmulasztja megemlíteni — amikor a tudományos gondolkodás, vagyis a legelvontabb fogalmi gondolkodás rendszerében a jelentésváltozással kapcsolatos névadások szintén asszociációs (vagy komplexus) jellegűek. Gondoljunk csak az „atom” szóra, amelynek jelentése mennyire megváltozott a görög filozófusoktól napjainkig. De a tudományos világot nem számítva a mai fejlett fogalmakban gondolkodó társadalmunk mindennapi szavainak jelentésváltozásaira is vonatkozik e tétel, pl. a „toll” szóra, amely kezdetben lúdtoll volt, ma pedig már hegye sínes a golyóstollnak.

A harmadik észrevételem az antonimiák értékelésére vonatkozik. Ebben a tekintetben VYGOTSKY meglátása kitűnő és használható. Teljesen elfogadhatónak látszik, hogy az olyan szavak jelentésének polaritása, mint a latin *altus* a komplexusgondolkodással függ össze. Csak arra kell rámutatni, hogy az antonimiák kialakulásának egyéb módjai is vannak, pl. amikor az egyik ellentétes jelentés későbbi keletű. Ilyen a latin *sacer* esete, ahol a 'szent' jelentéssel ellentétes 'átkozott' jelentés eufemisztikus jellegű kifejezésekben tapadhatott a szóhoz.

Mindezek a megjegyzéseim végeredményben azt a VYGOTSKY által is vallott fel fogást támasztják alá, hogy a gondolkodás és a beszéd genetikailag különböző és nincs köztük állandó korreláció.

A tudományos fogalmak megismeréséről és a tanulásról szóló 6. fejezetben a szerző az alábbi fontosabb nézeteket vallja.

Az a jelenség, hogy a gyermek 7 és 12 éves kora közt állandó konfliktusba kerül a felnőtt gondolkodásával, a gondolkodás rendszerűségével magyarázható. Az újonnan tanult fogalmak nem tudnak egyszerűen beleilleszkedni a régié közé, mert azok egész rendszert alkotnak. Minden újonnan megismert fogalommal a régi rendszer egész átértékelése történik, ez pedig nehezen megy, gyakran megtorpanásokkal jár. Az írás megtanulása azért nehéz a gyermeknek, mert magasabb fokú absztrakciót kíván, tudatosan kell elemeznie a beszédet, amelynek használatát addig öntudatlanul jól megtanulta.

Több kísérlet alapján, szemben a kételkedőkkel, a szerző határozottan pozitív szerepet tulajdonít a tanításnak, és jelentős tényezőnek tartja a gondolkodás fejlődése szempontjából. Ugyancsak nagyon fontosnak tartja e szempontból a nyelvtan tanítását is.

A szerző kísérletei általában igen érdekesek. Sajnos, maga csak rövid leírást ad róluk, az eredményt általában sommásan összegezi, numerikus adatokat csak néhány helyen közöl.

VYGOTSKY munkájának sorsa nem egyedülálló. Aligha ő az egyetlen kutató, akinek gondolatai elfelejtődtek vagy a nyilvánosság elé sem kerültek főleg annak következtében, hogy nehezen hozzáférhető, kevés számú kiadásban vagy a kevésbé olvasott nyelveken jelentek meg. Hasznos lenne utólag is felkutatni az ilyen műveket. Mindjárt egy magyar kutató nevét említhetem meg századunk évtizedeiből, akinek fontosabb tételeit nem lenne érdektelen megismertetni a külfölddel: GOMBOCZ ZOLTÁNÉ, akinek éppen jelentésváltozási rendszerét lehetne pl. idegen nyelven kiadni (A magyar történeti nyelvtan vázlata. IV. Jelentés, Pécs 1926), miután már ULLMANN (i. m.) felhívta rá a külföldi nyelvészek figyelmét.

FODOR ISTVÁN

И. И. Ревзни — В. Ю. Розенцвейг: Основы общего и машинного перевода

Moszkva, 1964. Изд. «Высшая школа». 243 l.

A technika fejlődése nyilván mindig visszahatott az emberre, az ember önmegismerésére is: miután karja-lába mintájára megalkotta az emelőt, jobban megértette e szervei eredeti működését; miután feltalálta a keréket, jobban megértette, miben különbözik egy élő szervezet az életteltől és így tovább. Egész természetesnek kell tehát vennünk, hogy a gépi fordítás elmélete és gyakorlata visszahat az ember természetes, gép nélküli fordító tevékenységére. Sőt, többet mondhatunk: Természetesen lehetséges, hogy legalábbis napjainkban, a ma rendelkezésünkre álló gépekkel még nem lehet, vagy nem kellő mennyiségben, minőségben, gazdaságossággal lehet csak

fordításokat elvégeztetni. Az a haszon azonban, amelyet az ember ezzel kapcsolatosan önmaga megismerése terén elért — kétségtelen. E hasznot kívánják, többé-kevésbé világvizonylatban is úttörő módon, elsőként de nyilván nem utolsóként, levonni Fönyvükben a jól ismert moszkvai szerzők, ezúttal ilyen formában is lerögzítve az Idegen Nyelvi Főiskolán éveken keresztül e tárgykörből tartott előadásait.

Munkájuk első fejezetében a fordításelmélet tárgyával foglalkoznak, a fordításelmélet helyével a többi diszciplína között. Ennek során érintik a fordításelmélet hagyományos problematikáját, a fordítás helyét a modern kultúrában, rövid történeti áttekintést nyújtanak a gépi fordításról, párhuzamot vonnak a fordításelmélet és az idegen nyelvek tanításának problematikája között stb. A fordításelmélet tárgya „... maga a fordítás folyamata (das Übersetzen, the translating), melynek során egyik jelrendszerről a másikra való áttérés valósul meg és amelyet szemiotikai fogalmakkal határozhatunk meg” (21). Ugyanitt hangsúlyozzák a szerzők, hogy a fordításelmélet deskriptív, és nem normatív tudomány, éppen tárgyánál fogva. IVANOV nyomán ők is azt vallják, hogy „A nyelvészetet ... úgy lehet tekinteni, mint a nyelvi viszonyokról szóló tudományt, e viszonyok részese a fordítás” (29). Ami a fejezet egyes részkérdéseit illeti, helyesen mutatnak rá arra, hogy eddig majdnem csakis a műfordítás volt a fordításelmélet tárgya, és nem a társadalmi hasznosság szémszögéből legalább olyan fontos szakfordítás (beleértve természetesen a politikai-társadalmi jellegű „tolmácsolást” stb. is), megmagyarázzák e tudománytörténeti tény. Jóknak mondhatók a gépi fordítás történetéről szóló paragrafusok is, bár ebben többet is, meg kevesebbet is várna az olvasó: kevesebbet — talán éppen csak egy mellékemondatnyit — SZMIRNOV—TROJANSZKIJ nem jelentős kísérletéről, többet a gépi fordítás tényleges történetéről. Más helyeken (l. Nyr. 1965, 2. 204. kk.; Magyar Tudomány 1965. 11. 707—109 már részletesen érintették azt a kérdést, vajon valóban külön-külön jelrendszerekről, ezek közti átmenetéről van-e szó az egyes nemzeti nyelvek, illetőleg a köztük készült fordítás esetén. Mint a fenti idézetből kiderül, a szerzők e kérdésre kétségtelenül igenlő választ adnak.

A következő, második fejezet a fordítás folyamata nyelvészeti szémszögéből történő elemzésének szentelik. Röviden közlik a metanyelvről szóló tudnivalókat, a közvetítőnyelvről szólókat, kitérnek a strukturális nyelvészet néhány alapfogalmára (főleg a „tartalom síkja” és a „kifejezés síkja” fogalmakra), az információelmélet néhány kérdésére, a fordítás és az interpretáció elhatárolására, az értelemre mint a fordítás invariánsára, a fordíthatóság és az interretálhatóság kérdéseire. A „signifiant”-„signifié” kérdést vizsgálva ismét visszatér a szerzőknek az a gondolata, hogy különböző természetes nyelvek esetén különböző jelrendszerekkel van dolgunk, olyan jelrendszerekkel, melyeknek a jelentésoldala is különbözik egymástól: „... a tartalom síkja [план содержания] tisztán nyelvi tény és két nyelvnek, mely a valóság egy és ugyanazon darabját írja le, különböző lehet a tartalmi síkja” (47), és tovább: „... a valóság megszakítatlan kontinuum, és a beszédaktus is megszakítatlan kontinuum. Velük szemben a nyelvi rendszer véges számú elemekből áll”; „A fordításelmélet számára alapvető jelentősége van annak a ténynek, hogy különböző nyelvek a valóságot különböző módon tagolhatják” (48). Ennek illusztrálására közismert példákat hoznak fel (mint a nap szakainak felosztása a különböző nyelvekben). E felfogásukkal szorosan kapcsolatos a „fordítás”—„interpretáció” felosztásuk. Az első esetben teljesen formalizálható folyamatról van szó, amelynek során a fordító nem fordul a valósághoz, csupán a forrásnyelv bizonyos elemeit teszi át a közvetítő nyelv elemeire, majd erről a célnyelvére. Az interpretálás viszont nem formalizálható ismereteink mai fokán, itt ugyanis szükség esetén a valóság forrásnyelv ábrázolta darabjához is fordulunk az átalakítás során és nem egyszerűen fordítunk, hanem elmondjuk a célnyelv eszközeivel, amit a valóság illető darabjában találunk. Ezt az elgondolásukat két blokk-sémán is ábrázolják (57., illetőleg 58. lap) — mindkét sémán kevésbé érthető, miért vezet nem csupán a valóság felől a feladó felé, hanem megfordítva: a feladó felől a valóság felé is egy-egy nyíl. Hogyan „hat vissza” a fordítás folyamán a feladó a valóságra? A két séma pozitívuma viszont, hogy szépen szemlélteti: a fordítás során a fordító teljesen független a valóságtól, az interpretáció esetén viszont kétoldali kapcsolat van a fordító és a valóság között. Igen jelentős az értelem (смысл) meghatározása is, mely érezhetően a Rozenvejg-iskola szemantika-meghatározására támaszkodik: „... valamely kifejezés értelmén a közvetítő nyelv azon elemi értelmi egységeinek összességét fogjuk érteni, amelyeket az adott kifejezésnek megfeleltettünk” (68). Megjegyzendő, a közvetítő nyelv síkjának ilyen világos kiemelése mind a kifejezés, mind a tartalom terén, a szerzők érdeme. Amikor az ember egyik nyelvről a másikra fordít, sokszor úgy tetszhet: egyenesen áttér az egyik nyelvről a másikra; a valóság mégis az, hogy a forrásnyelv elemzése grammatikai és tartalmi szempontból, ha mégoly futólagos közbeiktatott állapot is, de megvan minden fordítás

esetén és a célnyelvre az elemzés e többé-kevésbé formalizált eredményeiről — ez éppen a közvetítő nyelv — történik az áttérés.

A harmadik fejezet az analízis-szintézis kérdéseivel foglalkozik. A szerzők megindokolják e felosztás szükségességét, nagy vonalakban megismertetnek a generatív modellekkel. Rávilágítanak arra, hogy a transzformációt is fel lehet úgy fogni, mint ugyanazon nyelven belüli fordítást. Érdekesekek itt is szemantikára vonatkozó megállapításaik, melyekben a szemantika szerepét vázolják a generatív modellen belül. Ismét a moszkvai szemantika-elméletre támaszkodva rámutatnak arra, hogy egy-egy konkrét (bonyolultabb) jelentésű szó értelmét úgy lehet tekinteni, mint amit fokozatosan generáltunk egyes elemi jelentésekből (ennek sémáját l. 106). „Azt a generatív folyamatot, melynek során egyik szóról a másikra térünk át az előző alapjelentésének megtartásával, modulációnak nevezzük” (107) — mondják; a moduláció általuk bevezetett fogalmának a későbbiek során is fontos szerepet juttatnak. E részben térnek ki a szerzők arra a kérdésre is, mi a fordítás egysége — ám az olvasó az idevágó paragrafus után sem igen tudja, mi hát ez az egység (sőt, még azt sem, hogy Rozencvejkék mit tartanak annak). Úgy tetszik, a morfémától kezdődően minden bonyolultabb szerkezet kaphat ilyen szerepet: „A fordítás egységének a forrásnyelv olyan minimális szegmentumát tekintjük, amelyet a közvetítő nyelvi elemi jelentések egy a célnyelv bizonyos szegmentumával szembeállítható csoportjának feleltethetünk meg” (117). Persze a valóság is az, hogy a kérdés elég fogas: legalábbis emberi fordítás esetén világosan érezzük, hogy hol egyetlen morfémát kell külön lefordítanunk (például a magyar főnév valamely birtokos személyragos alakját, ahol a hangsúly éppen a birtokos személyragon van a nehézség szempontjából és nem a lexikális elemen), hol meg egy egész szószerkezetet (amikor az előző fordítottja áll fenn, és, mondjuk, egy birtokos névmásos szintagmát kell a magyarban visszaadnunk); sőt, ezt a folyamatot bizonyos mértékig az automatikus fordításnál is imitálni tudjuk.

A negyedik fejezet „A fordítási folyamat realizációjának típusai” címet viseli. Ezen a szerzők két, részben különböző, jelenség-csoportot értenek. A „realizációs típusok” egyrészt a hagyományos fordítás-elmélet olyan, itt egzaktabbá tett, fogalmainak felelnek meg, mint „betűszerinti fordítás”, „egyszerűsítő fordítás”, „pontos fordítás”, „advekat fordítás”. A szerzők véleménye szerint e hagyományos fogalmakat úgy lehet egzaktabbá tenni, ha figyelembe vesszük, hogy a fordítandó szegmentum két nyelv halmazelméleti metszetében van-e, vagy nem; ez utóbbi esetben mennyire bonyolult transzformációkat kell végrehajtanunk az egyik vagy a másik nyelvben (vagy mindkettőben), hogy végül is a megfeleltetést (a fordítást) végre tudjuk hajtani. Nyilván ritkább eset az, ha valami eleve megvan a metszetben (ekkor a szerzők interlineáris fordításról beszélnek; ha az ilyen fordítás egysége a szó, akkor szóról szóra való fordításról [дословный перевод]; a fentebb felsorolt fordítás-fajták viszont mind annak az esetnek a különféle realizációi, amikor a fordítandó jelenség nem esik a közös részbe. A másik jelenségcsoport, melyet e fejezet érint: a fordítás különféle formái a fordítás rendelkezésére álló idő szempontjából (írásbeli és szóbeli fordítás).

A befejező, ötödik fejezetben a fordítás és gépi fordítás néhány olyan részletkérdését érintik a szerzők, mint a szótár, a konfigurációs elemzés, az elemzés egyéb kérdései, a szintézis szemantikai és szintaktikai problémái, az analízis és a szintézis egymástól való függetlensége.

A szöveges részt több mint 200 címet felsoroló bibliográfia, jó tárgy- és névmutató egészíti ki (különösen e két utóbbi sajnálatos módon hiányozni szokott a szovjet kiadványokból, így külön örömmel kell üdvözlőnünk őket e kötetben).

Az egyes fejezetek (melyek egyébként világosan vannak tagolva paragrafusokra) az említettekén kívül is sok érdekes, hasznos apróbb-nagyobb megfigyelést, részmegállapítást tartalmaznak, például a fordító „hamis barátairól” — hasonló hangalakú, közös etimonú szavak, különböző jelentésű két nyelvben —, az idiómák fordításáról (francia—angol—orosz—német anyagon); nem hiányoznak a könyvből a szovjet strukturalisták körében oly népszerű magyar nyelvből vett példák sem.

A fordításelméletnek igen nagy jelentősége van a modern nyelvtudomány, a modern szemiotika számára. (Ezt különösen Jakobson szokta hangsúlyozni Ch. Peirce-re hivatkozva.) Revzin és Rozencvejké könyve talán nem túlközi mindenben ezt a nyelvetészet számára való kiemelkedő jelentőséget. Mégis, tekintettel a szerzők kiváló tapasztalataira a gépi fordítás elméletéből és gyakorlatából, az emberi fordítás és fordítás-oktatás gyakorlatából, sok érdekes gondolatot hoznak, még többet talán a tarsolyukban is hagytak, alkalmasint a következő kiadások számára. Mint bevezetőül is említettük: könyvükben az egyik első fecskét kell látnunk, mely egy új, korszerű, általános fordításelmélet előhírnöke lehet. Egy valóban nem normatív, hanem deskriptív elmélet;

egzakt elméleté és nem könnyed analógiákra vagy mély megérzésekre épülő; nem csupán, sőt elsősorban nem a műfordítást, hanem a köznapi, létfontosságú fordításokat figyelembe vevő. Ilyen elméletre pedig nagy szükségünk van. Talán még nagyobb, mint arra, hogy gépekkel fordíttassunk.

PAPP FERENC

O. C. Ахманова — Г. Б. Микаелян: Современные синтаксические теории

Moszkva, 1963. Изд. Московского Государственного Университета, 166 l.

A nyelvtudomány tárgykörében az utóbbi időben megjelent kritikai tanulmányok között érdeklődésre tarthat számot e kötet is, mely a szovjet egyetemi oktatók részére készült. Célja: tájékoztatni a nyelvészt különböző újabb mondattani elméletekről, amelyek főleg nyugaton alakultak ki. A szerzők azonban nem elégedtek meg az újszerű mondattani koncepciók ismertetésével, hanem hozzáfűzik kritikai megjegyzéseiket is. Bírálathoz olyan igény is társul, hogy a kutatómunkában hasznosítható mondattani elméletet alakítsanak ki. A könyvnek a Szovjetunióban is nagy fontosságot tulajdonítanak, hiszen a két neves szerzőn kívül olyan kiváló nyelvészek segítettek elkészítésében, mint. V. V. Vinogradov, R. A. Budagov, V. V. Ivanov, A. B. Sapiro és mások.

A kötet két részre tagolódik. Az első rész három tanulmánya közel 100 lapon áttekinti

- 1) a mondattan problémáit a leíró nyelvészetben, foglalkozik továbbá
- 2) a glosszematika terén felmerült különböző mondattani kérdésekkel, valamint
- 3) a Ferdinand de Saussure tanításában gyökerező mondattani elméletekkel.

A fenti tanulmányok középpontjában a nyelv és a beszéd sokat vitatott kapcsolata áll, tehát az a központi jelentőségű tétel, amely körül valamennyi mondattani koncepció kering és amely mellett nem lehet el egyetlen nyelvtudományi elmélet sem anélkül, hogy állást ne foglaljon. A kötet szerzőit az a cél vezérli, hogy ismertessék és egyben vizsgálat tárgyává tegyék az ismert nyugati strukturalisták mondattani elméleteit. Ugyanakkor a dialektikus materializmus alaptételéből kiindulva — amely szerint a nyelv a beszédben és azon keresztül létezik — rávilágítanak az elemzett mondattani koncepciók realitást és tudományos alapot nélkülöző téves következtetéseire, hibáira. A mai szélsőséges nyugati irányzatok gondolatmenetének és a szovjet mondattani elméleteknek egymással szembenálló párhuzamából végső fokon kibontakozik előttünk körvonalalaiban a modern marxista nyelvtudományi kutatási módszer.

Az első tanulmány számbaveszi BLOOMFIELD tanításának mondattani megállapításait, amelyek a közismert „meaningful arrangement of forms” alaptételből fakadnak. Sorra kerülnek a bloomfieldi elmélet legfontosabb eszközei, mint pl. a szórend, mondat-hangsúly, a szelekció (az alaki kategória kiválasztása), az exocentrikus és endocentrikus szerkezetről szóló tanítás, valamint a közvetlen összetevők elmélete. Ezt követően, a szerzők foglalkoznak R. S. WELLS: „Immediate Constituents” (Közvetlen összetevők) című könyvében közzétett fejtegetéseivel, valamint a „bővitmény” és a „fókusz” wellsi elvével. Majd helyet kap a kritikai vizsgálatban Z. S. HARRIS koncepciójának fontos sajátossága, a mondattani leírás szigorú formalizálása, amely matematikai szimbolikával történik. Megvizsgálják Y. BAR-HILLEL mondattani leírásának matematikai módszereit is, amelyek a gépi fordítás szempontjából érdekesnek és hasznosnak bizonyultak. Megállapítják, hogy ezek a módszerek előnyeik ellenére sem szolgálhatnak tudományos mondattani analízis módszerül, mivel képtelenek megmagyarázni komplikáltabb szintaktikai szerkezeteket, még kevésbé pedig egységes, könnyen áttekinthető képet nyújtani a leíró nyelvtanról. A Szovjetunióban BAR-HILLEL kísérleténél többre értékeli G. L. TRAGER és H. L. SMITH leíró nyelvészeti módszereit. Formális mikrolingvisztikai elemzésükkel azonban nem értenek egyet a szovjet nyelvészek. Végzetes tévedésnek tekintik, hogy TRAGERék elvetik a hangtan, szótan, mondattan közötti elvi különbségeket és kizárják a mondattani elemzésből a „t a r t a l m i” részt azzal a megokolással, hogy a szintakszis „formális egységek formális elemzése”. A nyelvészetet a „spekulatív” tudományok sorából az „exakt” tudományok közé kell emelni, következőképpen meg kell szabadítani a filozófia, logika, stb. hatásától. TRAGER terminológiájában is matematikai szimbolika uralkodik, ezt tekinti a tudományos megfigyelés legprecízebb rögzítésmódjának.

TRAGER elmélete ellen szót emel SZMIRNYICKIJ és AHMANOVA a tartalom elvetése miatt. Ők a jelentést a nyelvi jelenség elválaszthatatlan részének tekintik. Hosszan

időzik a tanulmány a mondattani pozitivizmus jelenlegi formáinál, hirdetőinél. Bíráló elemzésük során cáfolatként CH. C. FRIES híres koncepcióját hívják segítségül. Ugyanakkor kritikusan boncolgatják FRIES ellenmondásait. Viszont értékeli FRIES érdemeit, hogy a leíró nyelvészetben FRIES keze nyomán kivált és továbbfejlődött a racionális mag-FRIES nem követi yakon a modern leíró nyelvészet dogmáit, hanem a hagyományos nyelvészet talaján áll és a nyelv és beszéd kapcsolatát világos következetességgel oldja meg. Ezzel olyan nyelvészeti koncepciót hoz létre, amely nemcsak a gyakorlati nyelvészti segíti, hanem az idegen nyelvek oktatásában is jó szolgálatot tesz. Végül K. L. PIKE integrációs elméletét magyarázza a tanulmány.

A glosszematika mondattani problémáit a II. fejezet mutatja be. Megismerteti a hozzáfordulót DE SAUSSURE idevonatkozó nézeteivel, majd V. BRØNDALnak, a koppenhágai iskola vezető képviselőjének univerzális logikus nyelvtanát magyarázza, amely Arisztotelész négy alapkategóriájának megfelelően a négy kategória rendszeren épül (relatum — relator — descriptum — descriptor). Ezen rendszert a szovjet iskola figyelemreméltó zártsága és következetessége ellenére sem fogadja el. BRØNDAL ugyanis tagadja a nyelv történeti fejlődésének elvét, sőt szembeszáll vele. Legbővebben LOUIS HJELMSLEVnek (DE SAUSSURE tanítványa és BRØNDAL utódja) azokat a nézeteit tárja fel a tanulmány, amelyek a glosszematika alaptételeit érintik. A nyelvtan hagyományos felosztása elleni álláspontját HJELMSLEV mesterétől, BRØNDALTól vette át. Míg DE SAUSSURE ennek a kérdésnek másodrendű fontosságot tulajdonít, a koppenhágai iskola neves képviselője a szótan-mondattan elvetésének elvét elmélete központi, kiinduló tételévé emelte. Újszerű szemlélete csakhamar követőkre talált és iskolává fejlődött. HJELMSLEV követői közül C. E. BAZELL, AAGE HANSEN és Y. OLSSON nézeteit elemzi a tanulmány. A befejező rövid összegezés párhuzamot von a glosszematika és a leíró nyelvészet — a nyelvészeti strukturalizmus és két iskolája között, felfedi azonos eredetüket (DE SAUSSURE), de eltérő, sőt ellentmondó vonásaikat is. Végös kicsengésben a tanulmány helyteleníti a glosszematika téves felfogását a nyelv és a beszéd kapcsolatáról (mely elhanyagolja a beszéd fontosságát) és nem fogadja el e tételből már alapjaiban is tévesen kibontott nézeteket, amelyekkel a glosszematika követői szegényes eredményeiket magyarázzák.

A III. fejezet a nyelv és a beszéd Saussure-i tanításából fakadó mondattani rendszerek elméletét ismerteti és bírálja. Részletesen taglalja többek között V. BRØNDAL dán, ALAN GARDINER angol, J. FIRBAS, B. TRNKA, V. SKALIČKA, E. PAULINY és H. AMMANN német, F. MIKUSZ jugoszláv, A. W. DE GROOT holland, H. GLINZ és I. ERBEN német nyelvészek idevonatkozó koncepcióit.

A könyv második részében, O. SZ. AHMANOVA tanulmánya (IV. fej.) a „Mondattan és szintagma” címet viseli. Felveti a sok vitát kiváltó kérdést: jogos és szükséges-e a szókapcsolatokról szóló elméletekből — azaz a szintagmatikából — kiemelni és a nyelvtan külön fejezeteként kezelni a hagyományos mondattant. A neves szovjet nyelvész itt foglalkozik a disztributív módszerrel, melyet a századunk első felében elterjedt modernizáló nyelvészeti irányzatok uralkodóvá akartak tenni. Univerzális és elvont matematikai módszerekkel igyekeznek helyettesíteni az eddig megszokott „konkrét” kutatási módot és a „rég” nyelvészetet nyelvészeti algebrával váltják fel. Dióhéjban jellemzi AHMANOVA a szintagmatikai strukturalizmust, amely a szintagmát általában „jel”-nek tekinti. A tanulmány bemutatja MIKUŠ, CHOMSKY, HILL, CHATMAN, HATHER és mások idevonatkozó nézeteit, majd a nyelv és beszéd közötti kapcsolatot vizsgálja. Marxista felfogásból kiindulva elemzi a langue és parole viszonyt és állást foglal a nyugati irányzatok kérdésében. Elismeri és hangsúlyozza a beszédmechanizmus láncszemrend-szerűt vizsgáló újszerű kutatási módszer szükségességét, különös tekintettel a modern technika vívmányainak felhasználására. És bár a beszédmechanizmus magasabb szinten történő tanulmányozása még csak a kezdeti szakaszában van, AHMANOVA már most azt vallja, hogy a nyelv számára, amely a beszédben és azon keresztül létezik, a beszéd képezi a táptalajt, abból fejlődik és gazdagodik szókinésben, szókapcsolatokban, egész mondatokban.

AHMANOVA tanulmánya állást foglal a mellett az irányzat mellett, amely a nyelv és beszéd kapcsolatát marxista felfogásban vizsgálja és a nyelvet a reális valósághoz fűződő kapcsolata, tehát a nyelvi közelés alapján határozza meg. És éppen ezt a vizsgálati módot tekinti a szerző a legmegfelelőbb alapnak ahhoz, hogy az általános nyelvészetet tudományá emeljük, amely a nyelvészeti jelenségek — az azok kapcsolatában uralkodó törvényszerűségek lényegét — meg tudja magyarázni. Szembeszáll azokkal a felfogásokkal, amelyek szerint az elektronikus számológépekre és ezzel kapcsolatban keletkezett új nyelvtudományi területekre való hivatkozással, szükségesnek mondják az eddigi hagyományos metodológiai álláspont revideálását.

AHMANOVA szerint a fejlődő technika csak a nyelvhasználat új területeit tárja fel, ami valójában új *metodikát* kíván, új *metodológiát* azonban nem. A modern nyelvtudományak meg kell fejtenie mindazokat a folyamatokat, melyek révén létrejön a nyelvi érintkezés. Így pl. a nyelvtani, lexikai, frazeológiai stb. törvényszerűségeket, olyan formában kell elképzelni, hogy azokat közvetlenül be lehessen „táplálni” a „gépbe”. A nyelvet nem lehet irracionális rendszernek képzelni, amelyet a beszélő intuitíve használ. A matematika hivatott arra, hogy a nyelvmechanizmus és törvényszerűségeinek logikus, racionális leírásához az eddig ki nem merített lehetőségekkel alapot szolgáltatasson. Hogy ezen felfogás nem ütközik a marxista szemléletű nyelvtudomány alapkategóriáiba, ezt a tanulmány meggyőzően be is bizonyítja.

A marxista nyelvtudomány elvből nem fogadhatja el a nyelv és beszéd kapcsolatának olyan értelmezését, amely szerint a nyelv önálló, zárt egység, amely ideálisan és immanensen függetlenül létezik a beszéd előtt és a beszédben csak konkretizálódik, alakot ölt, megnyilatkozik. Ezért a nyelvet nem lehet azonosítani egy „kód”-dal, a beszédet pedig a „közléssel”. A matematika egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a nyelvtudományban is. De a matematika elvonja a nyelvi jelenségeket a konkrét beszédetől és a nyelv expresszív meg fonetikai funkciójával kapcsolatos finom árnyalatokat már képtelen visszaadni.

„A mondattani kutatás alapelvei” című tanulmány, a kötet záró fejezete. G. B. MIKAELJAN tollából származik. Gazdag példaanyagon magyarázza a mondategységek egyes fajtáinak kölcsönhatását a beszédben. Kitér a szóegységek közötti lexikai és mondattani kapcsolatokra, azok intonációjára. Külön részt szentel a szerző a mondatnak, a mondatrészeknek. A tanulmányban javasolt mondatelemző módszerek jól felhasználhatók az idegen nyelvoktatásban is. Lényeges értéke ennek a munkának, hogy a strukturalizmus eljárását bírálva nem indokolás nélkül vet el, hanem bizonyít és saját véleményét nem állítja, hanem bizonyítani igyekszik. Ugyanakkor elismeri, hogy a MIKAELJAN által javasolt mondatmeghatározás és a mondatrészek vizsgálata csak munkahipotézisnek számít és további bizonyításra szorul.

A két szerző óriási apparátussal dolgozik. Majdnem 100 szovjet és külföldi tudós felfogását vizsgálja. Ezért hasznos kalauz a jelenleg vallott mondattani elméletek sűrűjében.

NÁDOR GABRIELLA

TARTALOM

GULYA JÁNOS: Vahi osztják nyelvtanulmányok	181
VÉRTES EDIT: Keleti-osztják mondatfonetikai vizsgálatok	217
DEME LÁSZLÓ: A zsugorodás és a kiegyenlítődés törvénye a <i>parole</i> -ban	243
KÁROLY SÁNDOR: A szóképzés grammatikai jellegéről	273
SEBEOK, THOMAS A.: Hogyan érintkeznek az állatok?	291

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A. KÖVESI MAGDA: A finnugor alapnyelv affrikáta elemű képzőinek kérdéséhez....	309
KÁLMÁN BÉLA: <i>Vogulica</i>	320
RÉDEI KÁROLY: Szófejtések	324
BERECZKI GÁBOR: Etimológiai megjegyzések	339
K. SAL ÉVA: Etimológiai észrevételek	341
J. SOLTÉSZ KATALIN: Nyelvt statisztikai vizsgálatok a Petőfi-szótár anyaga alapján	345
MAGDICS KLÁRA: Szintetizált anyaggal végzett magyar magánhangzó-felismerési kísérletek	355
VOIGT VILMOS: A sámánizmus mint etnológiai kutatási probléma.....	379

ISMERTETÉSEK — SZEMLE

FOKOS DÁVID: V. I. Litkin hetvenedik születésnapjára	391
BERECZKI GÁBOR: Paul Ariste 60 éves	394
K. SAL ÉVA: Virittájá	396
LAKÓ GYÖRGY: <i>Décsy Gyula</i> , Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft	399
KERESZTES LÁSZLÓ: <i>Keresztes Kálmán</i> , Morphemic and Semantic Analysis of the Word Families: Finnish ETE- and Hungarian EL- 'fore'.....	404
PAPP LÁSZLÓ: <i>Detlef-Eckhard Stoebke</i> , Die alten ostseefinnischen Personennamen im Rahmen eines urfinnischen Namensystems.....	406
BAKAY KORNÉL: <i>O. H. Бадер</i> , Древнейшие металлурги Приуралья	408
PAPP LÁSZLÓ: Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből.....	412
BAKOS FERENC: <i>Kovács Ferenc</i> , A magyar jogi terminológia kialakulása	415
FODOR ISTVÁN: <i>C. F. and F. M. Voegelin</i> , Languages of the World. African Fascicle One	417
FODOR ISTVÁN: <i>L. S. Vygotsky</i> , Thought and Language.....	420
PAPP FERENC: <i>И. И. Резвин—В. Ю. Розенцвейг</i> , Основы общего и машинного перевода	425
NÁDOR GABRIELLA: <i>O. С. Ахманова—Г. Б. Микаелян</i> , Современные синтаксические теории	428

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Műszaki szerkesztő: Merkly László

A kézirat a nyomdába érkezett: 1965. VII. 12. — Terjedelem: 22,12 (A/5) ív. + 3 melléklet

65.61058 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

MUNKATÁRSAINKHOZ

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítése érdekében vegyék figyelembe a következőket:

- 1. A kéziratokat szabványos papírlap egyik oldalára gépeljék.*
- 2. Egy lapra legfeljebb 30 sort, soronként legfeljebb 60 betűt írjanak.*
- 3. A kézirat szövegében a következő jelzéseket használják: —— (nyelvi adatok jelölésére), ritkított (értelmi kiemelésre), = = = félkövér (alcímek betűtípusaként), ~ ~ ~ kapitälchen (a szerzők nevének kiemelésére).*
- 4. A kézirat géppel írott szövegében az utólagos javításokat, a fonetikai jeleket tintával írják.*
- 5. A folyóiratok és sorozatok kötetszámát római számmal írják. A kötet-szám és lapszám közé vesszőt tegyenek.*

Ára: 16,— Ft

Előfizetési ára egy évre: 28,— Ft

INDEX: 25.666

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST